

જ. દ. ખંધડીયા.

ધી જનરલ બુક ડીપો.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૫૬૪

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડાહ્યાનું સાગર

વિષય ૬ - : ૬

દોઢ ડહાપણ સાગર

હાસ્ય રસથી ભરપુર

[નવાબ અક્બરખાન ખાનના રમુજ લેખોના
બીજા સંગ્રહ]

:: લેખક ::

જફરાય ડી. ખાંધડીઆ

:: પ્રકાશક ::

ધી જનરલ બુક ડીપો.

બુકસેલર્સ અને પબલીશર્સ

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. ૨

૭૭૭૭૭૭

(સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે)

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત. ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૮૫

સને. ૧૯૨૮

કિંમત, રૂ. ૧-૮-૦

મંગળા ચરણ !

ગુજરાતી સાહિત્ય ખજાનોમાં હાસ્યરસની મીઠાઈઓ ખનાવીને વેચવાની મેં પહેલી દુકાન (પહેલું પુસ્તક) ખોલી ત્યારે મેં તેનું નામ પાડ્યું: “ખુદ્દિનું ખજર ” એટલે કે તે ‘હેડ ઓફીસ’ ઠરી. હવે કદ-રદાન ગુજરાતી જનતાની કૃપાએ કરીને એ ધંધો ધમધોકાર ચાલતો થઈ ગયેલો હોવાથી આ “પહેલી પ્લાંચ” (યાને હાસ્યરસના લેખોનું ખીજું પુસ્તક) ખોલવાનું લાગ્યું પ્રાપ્ત થાય છે. આજે અંહી આ શાખા ખુલ્લી મુકવાની જે વિધિ કરવામાં આવે છે તેને “મંગળા ચરણ” નું નામ આપું તો હું નથી ધારતો નાટક વાળાઓ મારા પર તકડગીનો આરોપ મેલે ?

ખરી વાત છે કે “હાસ્ય રસ”ને મેં મારો આ જીવન વિષય (Life's cause) ખનાવ્યો છે. શરૂઆતથી તે અત્યાર સુધી એ રસની ખનાવેલી મીઠાઈઓ (હાસ્ય રસના લેખો અને વાર્તાઓ) નો મેં જાણે ઢગલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેમ હું એક પછી એક પુસ્તક “ગુજરાતને માથે લાદતો” જાઉં છું ? એ જો ગુન-હો હોય તો હું ગુન-હો કળુલી લઉં છું—I plead guilty. અલખત એક શરતે કે સજા ખમીશ તોયે હું મારા માર્ગમાં આગળ વધતાં અટકવાનો નથી અને ઈશ્વર કૃપા હશે તો હું ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવિધ રમુજ ના “પુસ્તકોનું પ્રદર્શન ” ભરી ખતાવીશ !

એ “વિવિધ રમુજ” એટલે ? “એમ કદાચ કોઈ પૂછશે. મારે મતે જગતને પદ્ધતિસર કેમ હસાવવું તેનું એક ખરેખરું શાસ્ત્ર છે. ન હોય તો સરજી શકાય તેમ છે. યુરોપ-અમેરિકા આ પદ્ધતિસર હસાવવાની કલા Scientific Humour માં ઘણું આગળ વધ્યું છે આપણે પાછળ રહી ન જઈએ એ માટે વેળાસર “ચેતીએ” એ “ચે-તાવવાના “કામમાં દીવાસળી ચાંપવાની હું આ તકે રજા લઉં છું.

શુદ્ધિનું બજાર” મેં લખ્યું ત્યારે તેનાપર લગાવેલા “પાટીયાં”માં મેં હાસ્ય શાસ્ત્ર માટે કંઈક આપ્યું આપ્યું કહેલું. પણ તે બહુ કાચા સ્વરૂપમાં હતું. ત્યાર પછી અનુભવે ધણું ધણું જાણવાનું મળ્યું. વિચારવાનું મળ્યું; સંશોધન કરવાનું મળ્યું, એનું કંઈક પરિણામ કરાંચીમાં ૧૯૨૮ના જુલાઈ માસમાં એક સવિવારની સાંજે ગુજરાતી ટ્રેન્ડ્યુએટસ એસોસીએશન સમક્ષ લાપણ રૂપે રજુ થયેલું ત્યાર પછી પણ હું શાન્ત નથી બેઠો. અને હાલ કેટલાક અંગ્રેજી પુસ્તકો દ્વારા મારું સંશોધન આગળ વધારી રહ્યો છું જેના ફળ રૂપે એક શાસ્ત્રીય લેખ આ પછીના પુસ્તકમાં આપવાની આશા રાખું છું.

કોઈ કહેશે: “દોઢ ડહાપણુ સાગર”માં બીજું શું હોય ? આટલી મહેનત ઈશ્વર ભજન કરવામાં લે; તો ત્રોજે દહાડે પ્રભુ પ્રસન્ન થઈ જાય ” ! એમ તો મોટર ગાડીનો વ્યવહાર સાચવનારો સિપાઈ જે આકાશ તરફ એક હાથ ઉંચો કરીને આઠ કલાક ઉભો રહે છે તેને પણ ઉપલી ટીકા લાગુ પાડી શકાય ? એવી ટીકાથી હું નથી ધારતો શુકરવાર વળે; ઉલટું સીપાઈ જે તેના પર વિચાર કરવા લાગે તો “એકજ દિશા તરફ પાંચ ઝુટને અંતરે સરખી ગતિએ દોડતી મોટરો” અફળાઈ પડે તેમ છે ? સિપાઈનું ગમે તે થાઓ, હું તો મારી વાત કરું મારે તો “શ્રી હાસ્યનારાયણને ” પ્રસન્ન કરવાનું તપ ચાલતું હોય ત્યાં પછી ઉપલી ટીકા દાળમાં નાંખવામાં કામ આવે તેમ નથી ! મારા પ્રભુ પણ ‘એ’ હોય ત્યાં મને શી ચિંતા ? અન્ય રમુજ લેખકો “હાસ્ય-સાહિત્ય”નેજ પોતાના ધર્મ, કર્મને ધંધો શું ન માની શકે ?

હું તો નવરો છું. ! ! !

મુઆઈ. સં. ૧૯૮૪ની બળેવને
દિવસે નવી રાખડી બાંધ્યા
પછી તરતજ !

}

લી. નમ્ર સાહિત્ય સેવક
જહુરાય ડી. ખંધડીઆના
જય હાસ્યનારાયણ.

અનુક્રમણીકા

વિષય	પૃષ્ઠ
(૧) માણસ બનાવવાનું કારખાનું	૧-૧૦
(૨) માણસ! જુદી જુદી દૃષ્ટિએ !	૧૧-૨૩
(૩) દુનીયામાં દાઢીનું સ્થાન !	૨૪-૩૩
(૪) આખા ગામની શીકર !	૩૪-૪૮
(૫) કન્યા વિક્રયથી થતા કાયદા	૪૯-૫૨
(૬) થોડું ખાઓ	૫૩-૬૦
(૭) ગુજરાતી ચોપડીઓની લડાઈ	૬૧-૬૭
(૮) વિહયિત્ર પાટીએ !	૬૮-૭૩
(૯) સામાયિકોની નાત અને તેમના કેટલાક રીવાજો	૭૪-૮૦
(૧૦) બાળ લગ્ન	૮૧-૮૩
(૧૧) ૧, લી તારીખ	૮૪-૯૦
(૧૨) કજીઆ બેગમનો ફોજદારી કાયદો	૯૧-૧૦૦
(૧૩) ચાહની હોટલ	૧૦૧-૧૦૮
(૧૪) પાયધુનીથી પાલવા બંદર	૧૦૯-૧૧૭
(૧૫) શોધી કાઢવાની રીત !	૧૧૮-૧૨૪
(૧૬) પટેલ કમીશન !	૧૨૫-૧૩૧
(૧૭) બુદ્ધી, માથા ફેડ, અને મગજદશા !	૧૩૨-૧૩૯
(૧૮) આપઘાત મહાત્મ	૧૪૦-૧૪૬

ધી “સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મૂળઅંદલાઈ ત્રિકમલાલે
છાપી. ૪૦ પાનકારનાકા-અમદાવાદ.

મારે નાનો ભાઈ

٢٤٥١

પુરંપુરં દસતો ન રમતો
દસાવતો ન રમાડતો

၁၂၂၂

ચી. વસંતરાય હુર્સાભજી ખંધરીઆને

तेना मायाभाषिनि
व्या द्वाद उदापावु
श्री वसन्तार्पण !

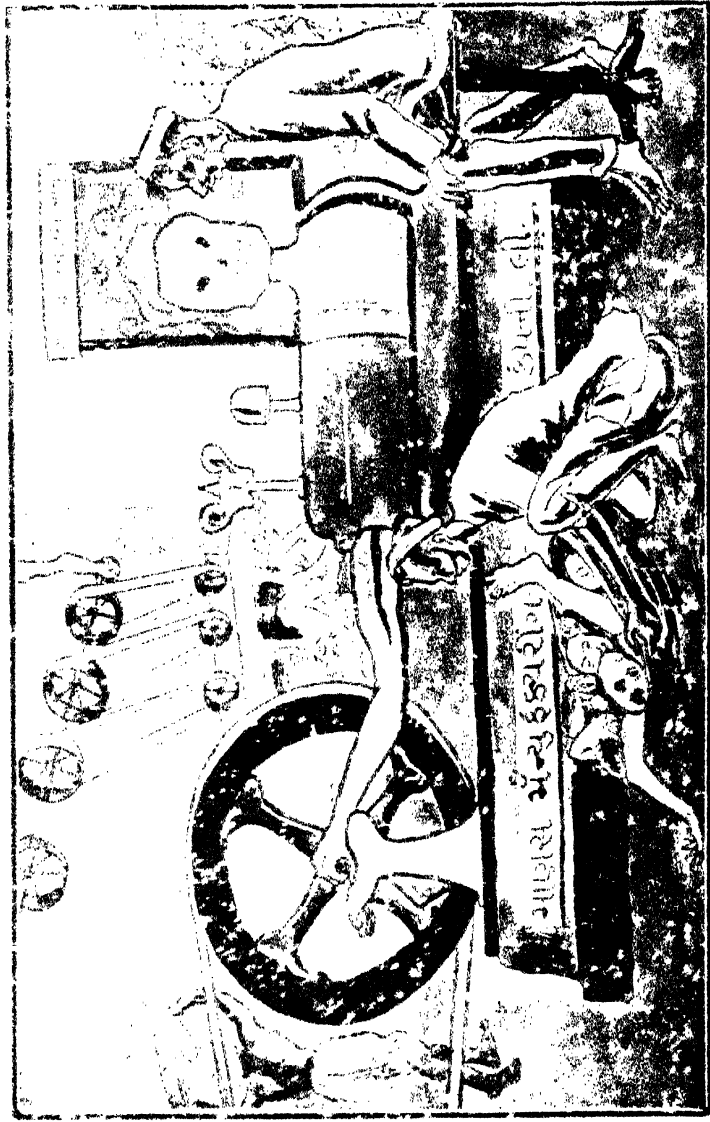
મોટા ભાઈ જદ.

દોઢ ડહાપણ સાગર.

માણસ બનાવવાનું કારખાનું.

દુનીયામાં કેઇ પણ ચાર માણસોની ઘડીઆલો ભેગી કરીને જુઓ તો તમને જણાશે કે એક પણ ઘડીઆલ બીજી સાથે મળશે નહિ ! કેઇમાં રાા વાગ્યા હશે, તો બીજીમાં સ્ફાડા બેમાં સ્ફાડાબે મીનીટ ઝોછી હશે, ત્રીજીમાં વધુ હશે, તો ચોથીમાં બરોબર રાા સેકંડનો ફેર તો જરૂર હોવાનો !

— १५० —

આવે. એક બીજે દાખલો તાળા ચાવીનો છે. જો તાળા બનાવવાના કારખાનાવાળાઓ એકજ ચાવીના તાળા બનાવે તો તેના તાળા તેની ફર્ધબા પણ ખરીદે નહિ ! કારણ કે એકજ ચાવીના તાળા બનાવવાથી એક તાળું વાપરનાર માણસ બીજા તાળા વાપરનારને ત્યાંથી ચોરી કરી શકે, જે ચોરીનો માલ પોતાને ત્યાં એકજ રાત રહેવા દે ત્યાં બીજા સવારે તેનો ખર્ચા માલીક પોતાનો માલ પાછો ચોરી જઈ શકે તેવા સંભવ છે ! પરિણામે તેને દરેક તાળુ એવું બનાવવું પડે છે જેને બીજા તાળાની ચાવી ન લાગી શકે.

મારા ધારવા પ્રમાણે પ્રભુએ માણસ બનાવતી વખતે આ તાળાના કારખાનામાં અનુભવ લીધો હશે અથવા તેની યોજના પ્રમાણેજ માણસ બનાવવાની યોજના ઘડી હશે ! એમ કંઈ હોવુંજ જોઈએ કારણ કે એને લીધેજ ‘ઊંટાલાલ’ છાપના આપણે ચાર માણસો ભેગા કરીએ તો દરેક જુદી જુદી જાતના જુદા ધંધાવાળા, જુદા સ્વભાવના અને જુદા દેખાવના જણાશે ! એકનું મોઢું લાંબુ હશે અને જીવ ટુંકો હશે ત્યારે બીજાનું માથું નાનું હશે પણ ખરચ મોટો હશે; ત્રીજો તો વળી જીવ, માથું અને મિલકત બધેથીજ ટુંકો હશે જ્યારે ચોથો એ ત્રણે પદાર્થો માટે માથું ખંજવાળતો હશે !

પણ ભલેને પ્રભુએ જુદી જુદી તરેહના તાળા ચાવી જેવા માણસો ઘડ્યા, તે સામે મને વાંધો નથી અને કોઈને વાંધો નહિ હોય. જો વાંધો લીધો હોત અને એકજ ટાઈ-

પના માણસો બનાવવા ઇશ્વરને કોર્ટના ઈન્કશન દ્વારા ફરજ પાડી હોત તો બનવા ભેગ છે કે દિલ્હીવાળો છોટાલાલ મુંબઈવાળા છોટાલાલની મિલકતનો માલીક બની જાત અને મુંબઈવાળો છોટાલાલ વડોદરાવાળા છોટાલાલને સાસરે બૂલમાં પહોંચી જાત ! આ બધો ‘સંશય કલ્પોલ’ નથી થતો ને સૌ પોતપોતાનું સાચવીને ફેાડી શકે છે તે પ્રભુની પેલી યોજનાનો પ્રતાપ છે. પરંતુ પ્રભુએ માણસ ઘડવામાં એક બીજી જે મોટી ગંભીર બૂલ કરી છે તે તો કદી માફ થઈ શકે તેવી નથી. અને તે સામે માત્ર વાંધો નહિ; પરંતુ આખી દુનીયામાં ઠેર ઠેર સભાઓ યોજાવી જબરજસ્ત પ્રોટેસ્ટ અને શોરબકોર ઉઠાવવો ભેઈએ. એ ભુલનેજ પ્રતાપે દુનીયા દુઃખી છે. એ ભુલનેજ લીધે ગાંડાની ઇસ્પીતાલોમાં સખત દરોરો છે, એ ભુલનેજ લીધે દુનીયામાં લડાઈઓ થાય છે. એ ભુલનેજ લીધે હેરકર્ટીંગ સેલુનવાળાઓને બેવડી ઘરાકી થતી નથી, ને માથાના તેલવાળાઓના બાટલા ઝોછા વેચાય છે ! એ ભુલનેજ લીધે માથામાં એક લાકડી વાગતાં માણસ હોસ્પિટાલને શરણે જાય છે. એ ભુલનેજ લીધે વિદ્યાર્થીઓને લાજવામાં વધારે તકલીફ પડે છે. નખમાં ફેાડલી થાય ને પંપાળીને મોટી કરે તેવા શેઠીઆઓને સાંજ સવાર મગજને આરામ આપવા માટે જીમખાના કલબ કે નાટક સીનેમાને આશરે જવું પડે છે તે પણ એ ‘એકજ ભુલ’નો પ્રતાપ, કલાર્ક અને મહેતાજીઓના મગજ ખાલી પડી જાય છે તે માટે પણ એજ ભુલ જવાબદાર છે. ટુંકામાં આખી દુનીયામાં દુઃખના જેટલા રોહડાં ગવાય

છે તેટલા બધા એ ભુલને આભારી છે ! આટલી સજ્જડ દુનીઆમાં ઉથલપાથલ કરનારી એ ભુલને કાયદાની ભાષામાં “ ફોજદારી અપરાધ ” રાજ્યદારી ભાષામાં “ જોહાકીદોર ” ડાકટરી ભાષામાં “ બીજાના પ્રાણુઘાતક જંતુ ” સાક્ષરી ભાષામાં “ બુદ્ધિદોષ ” છાપાની ભાષામાં “ કારખાનાનો ભુત ” વગેરે જેટલા વિશેષણો આપીએ તેટલાં ઓછાં છે ! કોઈ કહેશે; ‘ માણસને ઘડવાનો ઇશ્વરને માણસ તરફથી આવો બદલો ? ’ પરંતુ તે વ્યાજબીજ છે, કારણ કે જેમ ખૂનનો બદલો ખૂનથીજ અપાય છે તેમ ભુલનો બદલો ભુલથીજ વાળવો જોઈએ ! ઇશ્વરને ઇલકાઓ આપવામાં જ્યાંસુધી આપણે ઉપર પ્રમાણેની મોટી ભૂલો નહિ કરીએ ત્યાંસુધી તેની આંખો ઉઘડે તેમ નથી અને હજારો વર્ષથી ચાલી આવતી તેની જબરજસ્ત ભુલ સુધરે તેમ નથી !

આ લેખ લખાયા પછી ચાર દીવસમાં જો ઇશ્વર એ ભુલ નહિ સુધારી લે તો પછી ભુલ સુધારવાનો તેનો હક્ક જન્મ કરવો જોઈએ અને માણસોએ ઇશ્વરની હરિકાઈમાં નવા માણસ બનાવવાના ઠેરઠેર કારખાના ઉભા કરવા જોઈએ.

આવા કારખાના સ્થાપવાથી અનેક ફાયદાઓ થાય તેમ છે જેવા કે:—

૧. તે પ્રભુની મોટી ભુલ સુધારી શકાય.
૨. હાલના માણસોને રોજ મળે-જો કે જે નવા માણસો બન્યા તેનું શું કરશું એ એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે ! પરંતુ દરેકને એજ ઉદ્યોગ સોંપવાથી અને મોટા મશીનથી હજારો માણસ બનાવવાને બદલે રેંટીયા જેવો

એક નાનો ગૃહોપયોગી માણસ બનાવનાર સંચો તેને સોંપવાથી તે આખા દિવસમાં બહુ બહુ તો પંદરેક દાંત, અડધોક કાન અને ત્રણચતુર્થાંશ માથું બનાવી શકશે. એટલે માલ પણ વધી નહિ પડે તેમજ રોજીના પ્રશ્નનો પણ સહેલાઈથી નીકાલ થશે.

૩. વૈજ્ઞાનિક ઢબે છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનનો માણસ પણ શોધખોળ કરીને બનાવી શકાય, તેમજ રોજ નવનવી ડીઝાઇનના માણસો જેવા કે કુટખોલ જેવા ગોળ, ઘોંકા ફેશન, કડછી ફેશન, ટેબલ જેવા લાંબચોરસ, દુધી જેવા લાંબગોળ, ત્રીજોરી જેવા સમ ચોરસ, અને છેલ્લે કાટખૂણા ફેશન, ત્રિકોણ આકાર વગેરે વગેરે. તેમાં જાતજાતના મસાલા નાંખી તીખા, મીઠા, ખારા, ખાટા, કડવા પણ બનાવી શકાય; જાત જાતની સુંગંધી નાંખી કુલો જેવાં સુંગંધીદાર પણ બનાવી શકાય. તરેહ તરેહની ચીઝી ટીકી દોરીયા વગેરે નાંખી ફ્રેન્સી કાપડના તૈયાર બનાવેલા કપડા જેવા પણ બનાવી શકાય, અને અનેક ધાતુઓ તેના શરીર પર મઢી લેવાથી તે ઘોળો પીળો થઈને પણ ફરી શકે ! આવા મિશ્રણો કરવાથી કાપડ, ઘરેણાં, અત્તર વગેરે અનેક ઉપાધિઓ મટી જશે.

દુકંમાં વિજ્ઞાનની મદદથી માણસો ‘વરસાદ મુક’, ‘ફાયર મુક’ ‘તડકાં મુક’ ‘ટાઢ મુક’ ‘રોગ મુક’ ‘ગુસ્સા મુક’ ‘માર મુક’, અને ‘મરણ મુક’ પણ બનાવી શકાય તેમ છે ! બૈરાંઓ ‘કજીયા મુક’ પણ બનાવી શકાય—જો તેમની જીભમાં પાશેર

સાકર વધારે નાંખી હોય તો ! તેમની આંખમાં પાણીનો ભાગ જરા ઓછો નાંખવાથી એ નારી જાતિના માણસો ‘આંસુ ખુફ’ પણ બની શકે !! છોકરાંઓમાં વાંદરાઓની મસ્તી ઉપજાવનાર ‘પવન’ તો મા-બાપો માથું પટકીને મરી જાય તોય એક તોલો પણ ન નાંખવો !!!

આવા માણસ બનાવવાના કારખાના ખોલવાથી મારે મતે જગત્ આશીર્વાદના વરસાદ વરસાવશે અને કારખાનાના માલીકને એટલી બધી ધરાકી ફાટી પડશે કે તે જો લીમી-ટેડ કંપની ચલાવતો હશે તો ૧૦૦ રૂપીઆના શેર પર લાખો રૂપીઆની કીંમતના હજારો માણસનું ડીવીડંડ આપવા છતાં તેની પાસે ‘કીંમતી ધન’ વધી પડશે, એટલો બધો નફો આ ધંધામાં છે.

પરંતુ જે અને ત્રણ નંબરના ફાયદાઓ તો થાઓ કે ન થાઓ, મુખ્યત્વે જે પહેલા નંબરનો ફાયદો છે તે તો જીવ જતાં પણ જતો કરવો ન જોઈએ. પ્રભુની એ ભુલ માટે આપણે માણસો આકાશ પાતાળ જેટલું એક કરીએ તેટલું ઓછું છે.

[એક ખાનગી નોંધ:-મારી પાસે એક મિત્ર ઉભો રહીને આ લેખ વાંચ્યા કરે છે અને આ ઠેકાણે મને કહે છે: “પણ અક્કલ, તું પ્રભુની ભુલ ભુલ કુટ્યા કરે છે પણ તે ભુલ કંઈ તે તો હજી સુધી તે કહ્યું નથી-“ જો કે એ ભુલ કહેવાનું હું ભુલી ગયો નથી અને ભુલી ગયો હોઈ તો પણ દુનીઆમાં કોઈ સીધી રીતે ભુલ કબુલ કરવાનો રિવાજ નહિ હોવાથી હું ભુલ કબુલ કરું તેવો પણ નથી છતાં મારે

ન છુટકે હવે એ કોથળામાંનું બીલાડું ખૂદાર પાડવું પડશે. મારી તો ઇચ્છા હતી કે એ ભેદ રહેવાજ દેવો ને તેના પરથી પડદો કદી ન ઉપાડવો, જેથી કરી એ ભેદ એક રૂપીઓ ફી આપીને જાણવા માટે મારે આંગણે વાંચકોનો દરોરો પડે ? પરંતુ આ મિત્રના આગ્રહને વશ થઈને આખરે એ ભેદ અહીં હવે રજુ કરીશ:-લેખક

પ્રભુની એ ભુલ તે એજ કે એણે માણસને દરેક અંગ એવડાં આપ્યા, જેમ કે બે પગ, બે હાથ, બે કાન, બે આંખ, બે નસ્કોરા, બે જડબાં, બે હોઠ, વગેરે; જેમ એક મોટરની પાસે એક ટાયર ફાજલ (spare part) હોય છે જેથી કરી એક ફાટે તો બીજું તરત ચઢાવી કામ ચલાવી શકાય છે, તેમ માણસ પાસે પણ એક પગ ભાંગે તો કામ ચલાવવા માટે બીજો પગ છે, એક હાથ દાઝે તો બીજો હાથ કામ ચલાવે ખાઈ શકે છે અને એ પ્રમાણે ફાજલ અંગો આપવામાં ઇશ્વરની હીર્ષદ્રષ્ટિ અને મોટપ છેજ. પરંતુ તેણે માણસને એકજ માથું આપ્યું તે જખરજસ્ત ભુલ કરી છે. એ મારા ધારવા પ્રમાણે દરેક એક માથાવાળો માણસ જોઈ શકાશે ! એક ચોપડી વાંચતાં વાંચતા કાલ ઉઠીને માથું કંટાળી જાય તો તેને તેલ ચોળવા માટે હોસ્પિટલમાં મોકલી ખીંટી પરથી ઘડાક લઈને બીજું માથું પહેરી લીધું એવું ધનભાગ્ય ક્યાં છે ? બે માથા ઇશ્વરે આપ્યા હોત તો કોઈ માણસનું એકનું એક માથું ફરી જાય ત્યારે તેને બીજું માથું પહેરવાની સલાહ આપી શકાત ! કોઈ માણસ માથું ખોઈ બેસે તો તેને પણ બીજું

માથું કામ લાગત. દરેક માણસને ખાલ કપાવવા માટે અડધો કલાક ખોટી ન થવું પડે પરંતુ એક માથું તેને સોંપી બીજું માથું ઘડ પર ચડાવી કહી શકાય; ‘કે લાઈ તૈયાર કરી રાખજે હમણાં છોકરીએ માંગ્યો છે માટે ‘મગજ’ લઈને આવું છું!’ માથું મેલું થાય ત્યારે ધોળીને ત્યાં મોકલી શકાય. ‘માથું ભાગે’ ત્યારે તેને હાડવૈદ્ય (કદાચ માથાવૈદ્ય માથાના ખાસ સ્પેશીયાલીસ્ટ એવા વૈદ્યા પણ નીકળી પડશે) ને ત્યાં મોકલાવી બીજા માથાથી કામ ચલાવી શકાય. દિવસમાં વારાફરતી બન્ને માથા વાપરવાથી માથું વપરાય એટલે મગજ ખાલી પણ ન પડે. છેવટ જેમ કોલરો ખમીસપર ભેરવી શકાય ને પાછા કાઢી શકાય છે (Detachable અને Attachable) તેમ માથા પણ એજ પ્રમાણે ઇશ્વરે આપ્યા હોત તો તરેહ તરેહ ફેશનના માથા બનાવવાના કારખાના નીકળત અને તેમાંથી રોજ રોજ ફેન્સી માથા પહેરવા માટે ખરીદી શકાત! આ પરથી વાંચકો જોશે કે જે માથા ઇશ્વરે આપ્યા હોત તો તે માણસ જાતને કેટલો બધો ફાયદો થાત! કેટલાકો માને છે કે “ફલાણો! માણસ તો જે માથાનો છે” પરંતુ મેં જ્યારે તપાસ કરી ત્યારે તેની શીલ્લકમાંથી એક માથું પણ પુરું ન નીકળ્યું અને એ વાત માત્ર એક ગપ તરીકેજ સાબીત થઈ!

રાવણને ઇશ્વરે દશ માથા આપેલા એ એક છત્રી પરથી મેં જોયું પરંતુ તે ડીઝાર્ડન પણ ઠીક નથી તેમજ સગવડ વાળી નથી કારણ કે બધા હારખંધ ચોંટાડેલા હોવાથી ઉંઘતા બહુ તકલીફ પડે તેમ છે એટલે મારી છે-

વટની સલાહ એટલીજ છે કે તે માથાઓ 'ખાંધછોડ' થાય તેવા હોવા જોઈએ, જાણે કે ઘડ એટલે એંજીન ને માથું એટલે ડબ્બો ! !

થોડા દિવસમાં આ લેખ વંચાયા પછી કોઈ બે મા-થાવાળા માણસ ઘડવા માટે પ્રભુને ાા ટનની અરજી મોકલવાની ચળવળ કરે તે સંભવિત હોવાથી જેમને બે માથાં ન જોઈતાં હોય તે અત્યારથીજ પોતાનું એક માથું ઉંચું કરે!!!

માણસ ! જુદી જુદી દૃષ્ટિએ !

અંકગણિતની દૃષ્ટિએ:—

એકડા

દેશી હિસાબના એકડે એક ગણીએ તો શુન એટલે
સંસાર, એક એટલે આદમી; બે એટલે બૈર ત્રણ એટલે
ત્રણ છોકરાં; ચાર એટલે ચાકર પાંચ એટલે પાડોશી છ
એ પડીયાં છટ્ટા, ઘરમાં સાતડે સાત: આઠે ખુટયા અન્નજળ
નવે નવી વહુ આવે ત્યારે બધા બલાસ થાય ને પાછો
એકડો મીંડા પાસે આવીને ધોયેલ મૂળા જેવો ઉલો રહે !

પાયા.

એક પા બાપા, બે પા બાડી. ત્રણ પા તકરાર થઈ
ને ચારે પા લાગી !

અડધા.

એકે અડધે કુંવારો બે અડધે આખા ત્રણ અડધે
બાવો ચારે અડધે વાખા.

પોણા

એક પોણે પોણીઓ બે પોણે દોઢડાદ્યા બાકી
પોણે મંડળ.

ગણિત

માણસમાં માણસ ઉમેરો તો ટોળું થાય. માણસમાંથી
માણસ બાદ કરો તો જંગલી માણસથી માણસને શુભો
તો પ્રબવૃદ્ધિ માણસથી માણસનો ભાગાકાર કરે તો છમકલું
તોફાન હુલ્લડ અથવા લડાઈ.

માણસનો લઘુત્તમ સ્વાર્થ

માણસનો દ્રઢભાજક પૈસા.

ત્રિરાશી.

બે હું એક માણસ છે તો તું તે માણસ નથી.

પંચરાશી:—

બે બૈરા હોય તો એક તકરાર થાય તો ચાર બૈરાએ
કેટલી અને એક કલાકમાં ૬૦ તકરાર થાય તો ૨૪ કલાકમાં
કેટલી. જવાબ

૨૮૮૦ તકરાર નહિ પરંતુ
આખો દહાડો એકની એક તકરાર
જેમાં બધી ભાગ લેતી હોય !

ભૂમિતિ

માણસ ઉભો હોય ત્યારે સીધી લીટી, સુવે ત્યારે
આડી લીટી; દાડપીએ ત્યારે વાંકી લીટી, પતિપત્ની ફરવા
નીકળ્યા હોય ત્યારે રેલના પાટા જેવી સમાન અંતર
લીટીઓ. ટ્રેનમાં ભચડાઇને સુવે ત્યારે ત્રિકોણ, પગ કળતર
સાથે માંદગીમાં હોય ત્યારે કાટપૂણો, મૂર્ખો હોય ત્યારે
ગોળમટોળ. દોઢડાદો હોય ત્યારે લાંબગોળ, સુખી હોય
ત્યારે સમ ચોરસ. દોઢીયાવાળો હોય ત્યારે લાંબ ચોરસ,
ચાલે ત્યારે ઉંઘો પડેલો અંથેજી અક્ષર ‘વાઇ’ ને ખીજાય
ત્યારે ષટ્કોણો ને અષ્ટ કોણો ! લડી પડે ત્યારે સગળડી
પડેલા લીટાઓને ખુણાઓ !

ખીજ ગણિત.

હું એટલે X

વહું એટલે Y

મગનો એટલે Z

જો Y સ્કવેર થાય તો X નું સ્કવેર રૂટ નીકળી જાય
ને Z સંતાઈ જાય !

x   x   x   x   x   x

ભૂગોળની દૃષ્ટિએ !

એક માણસને ખાદીની ટોપી પહેરાવી એ હાથની
કમાન કમરપર વળાવી ટેબલપર ચત્તોપાટ ઉત્તર દિશામાં

માથુ કરી સુવડાવવો. એ આપણો 'નકશો' થશે જે ભૂગોળની દૃષ્ટિએ અવલોકતાં નીચે પ્રમાણે જણાશે.

પહેલીજ નજરે તે 'હિંદુસ્તાન જણાશે !'

પેલી ખાદીની ટોપી એટલે હિમાલય પર્વત,

માથા તરફ ઉત્તર દિશા.

પગ તરફ દક્ષિણ દિશા.

જમણે પડખે પશ્ચિમ દિશા.

ડાબે પડખે પૂર્વ દિશા

ઉપરની ઘરની છત તે આકાશ ને નીચે ટેબલની સપાટી તે પૃથ્વી ! જોનાર તે સૂર્ય ને આ વાંચનાર તે ચંદ્ર ! માથું કાશ્મીરમાં છે ને તેના ઓળેલા ખાલ તે કાશ્મીરના નંદનવન ! બે આંખો તે દીલ્હી અને લાહોર જે ગંગા નદીના પટસમાં ઠપાળની નીચે આવેલી છે ! નાક તે સીમ-લાની ટેકરી અને જમણાં કાનપર પંજાબ ને ડાબા કાન પર બંગાળ આવેલા છે ! ગળાના યુક્ત પ્રાંતોમાંથી વજની છાતી જેવા રજપુતાનામાં થઇને જમણે પડખે વાંકી કમાન વાળા હાથ માંદીના કાઠીયાવાડમાં અવાશે ! કમરપરના એ પાંચ આંગળા નીચે ખંભાતનો અખાત આવેલો છે અને ડાબે પડખે (પુરુષની ડાબી છાતી જમણી કરતાં હમેશ જરા નરમ હોય છે) બીહારમાં થઇને બંગાળમાં જવાય છે ! એ કમાન નીચે બંગાળાનો ઉપસાગર આવેલો છે. પેટના મધ્ય પ્રાંતો જોતાં જોતાં નીચેના જમણાં પગમાં મુંબઈ ઇલાકો ને ડાબા પગમાં મદ્રાસ ઇલાકો આરામ લેતાં જ-ણાશે ! બસ પછી પગ નીચે એક બેઠા ઘાટની દુધી મુકી

દેવી જે લાંકાની ગરજ સારશે, જે કન્યાકુમારી ભુશીર સામે પોતાનું શાક સમાશવવા માટે રાહ જોઈ જોઈ જીણાશે ! શરીરમાંના ઉપસેલા હાડકાં જેવા કે કોણી, ઘુંટી, ખભા એ બધા પર્વતો પર ફેલાડાના બાંટો ઉગેલા જોઈએ ત્યારે બે ઘડી વનશ્રીની શોભા માણી શકાશે ! હિંદુસ્તાનનું મધ્યખિંદુ જોવું હોય તો પેટમાંની ડુંટી પર નજર કરવી ! માત્ર સરોવરો ને નદીઓનો પત્તો નહીં મળે કારણ કે એ બીચારા હિંદુસ્તાન જેવા માણસના જીવનમાં રસ સદાના સુકાયેલા છે ત્યાં રસના નવાણું તો શાનાજ હોય ? ! ! !

+   +   +   +   +

બાપાની દષ્ટિએ:—

માણસને એક મૂર્તિમંત બાપા પણ કહી શકાય. તેમાં પણ મર્દ એટલે ટુંકી લીપી (short hand) અને સ્ત્રી એટલે લાંબી લીપી !

ઇશ્વરે કેમ જાણે બાપામાંથી માણસ બનાવ્યો હોય તેમ તેના શરીરની રચના પરથી લાગે છે ! એનો દેખાવ તો જાણે “હુ” જેવો ભમરડો છે, છતાં ખરી રીતે તે મોટા મીડા ૦ જેવો લંબગોળ છે ને વળી પાછા બધા સ્વરો પહેરીને બેઠો હોય છે ! ડાબો હાથ દીર્ઘ ‘ધ’ જેવો ને જમણો હાથ ‘હસ્વધ’ જેવો જોવામાં તદ્દલીન થઈએ ત્યારે જ બન્ને પગના ‘હસ્વ ઉ દીર્ઘ ઉ’ ની વલણની ખામી નજર ચુકાવી જાય છે ! કેટલાકો માથાપર ‘એકમાત્ર’ જેવી ટોપી પહેરી ‘એ’ (એકડા) થઈને ફરે છે જ્યારે બીજાઓ “બે માત્ર” ફેશન પાછડીઓ ઘાલી ‘ઐ’ (ઐશ્વર્ય શાળાની)

બનીને ગાદીપર બેસી રહે છે ! ઘણા માણસો ડાબા હાથમાં લાકડી કે છત્રી રાખી ‘આગળ કાનો’ હોય તેમ દેખાવ કરે છે. ને બેરાંઓ ડાબા હાથની આંગળીએ છોકરાં વળગાડી તેવો દેખાવ કરે છે ! આંડલા અને ટીલાં ટપકાંના ગોળ, ચોરસ ને લાંબગોળ અનુસ્વારો જણાય ત્યારે તે નાકવાડે યોગ સાધતા માનવા ! માણસની જોડણી લગન વખતેજ થાય છે અને તેનું પદ્મછેદ જ્યારે જ્યારે ગૃહકંકાશ થાય ત્યારે થવા માંડે છે ! માણસના જીવનમાં ગદ્ય છે, પદ્ય છે અને બધું છે, તે લગભગ ભાષા જેટલો વિશાળ અને ગહન છે કારણ કે ઇશ્વરે તેને ભાષાના બધા મૂળાક્ષરો મેળવી-મેજ બનાવ્યો છે. એના દરેક અંગનો પહેલો અક્ષર લેતાં લેતાં આખો કકકો નીકળે તેમ છે: આપણે જોઈએ ?

માણસને ઘડવા માટે) ઇશ્વરે સૌથી પહેલો ‘અ’ નો અહંકાર લીધો તેમાં ‘આ’ નો આત્મા ઉમેર્યો અને પછી ‘ઇ’ની “ઇન્દ્રીઓ” નંગ ૧૦ આપીને તે ઉપરાંત પોતાની માફક સૃષ્ટિની ‘ઉ’ નામની ‘ઉત્પત્તિ કરવાની શક્તિ’ આપી. આ બધી ઉપયોગી શક્તિઓ આપ્યા પછી ઇશ્વરે તેના ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંથી ઘડવાનું કામ માથે લીધું.

સૌથી પહેલાં તો ૩૬ મૂળાક્ષરોમાંથી ‘ઉ’ “ઊ” અને “બ” એ ગુપ્ત અંગો માટે એક્ષ વાઈ જેડ તરીકે કાઢી નાંખી ૩૩ શુદ્ધ મૂળાક્ષરો રહેવા હીધા તેમાંથી સૌથી પહેલો વચ્ચે ૧૭ મો મૂળાક્ષર ‘ધ’ ‘ધરતી’ (માટી) લીધી અને પછી એ માટીના પુતળાં પર બીજા અક્ષરોમાંથી અંગો ચોંટાડવા માંડ્યા !

- ‘ક.’ માંથી કપાળ, કમર કાન, કીકી. કાંડું બનાવ્યાં
 ‘ખ’ માંથી ખલો અને ખુંધ,
 ‘ગ’ માંથી ગળું, ગરદન અને ગાલ.
 ‘ઘ’ માંથી ઘુંટણ અને ઘુંટી.
 ‘ચ’ માંથી ચામડી,
 ‘છ’ માંથી છાતી.
 ‘જ’ માંથી જીભ,
 ‘ઝ’ માંથી ઝાંઘ.
 ‘ટ’ માંથી ટાલ.
 ‘ઠ’ માંથી ઠીકું. (સીની કમરનો પાછલો ભાગ)
 ‘ડ’ માંથી ડુંટી અને ડોળાં.
 ‘ઢ’ માંથી ઢેકા, ઢગરાં.
 ‘ણ’ માંથી કોણી.
 ‘ત’ માંથી તાળવું (મોઢાનું અને માથાનું)
                   તેમજ પગનું તળીયું.
 ‘થ’ માંથી થોળીયાં, થાનેલા,
 ‘દ’ માંથી દીલકું, દાંત અને દાઢ.
 ‘ધ’ માંથી (ધરતી, ઉપર આવી ગઈ)
 ‘ન’ નખ, નળાં, નસ્કેરાં, નાક, નાડી, નેણુ,
 ‘પ’ માંથી, પગ, પડખું, પાંસળી, પેટ, પીઠ,
 ‘ફ’ માંથી ફેફસાં
 ‘બ’ માંથી બગલ, બાલકું, બોચી
 ‘ભ’ માંથી ભ્રમર

‘મ’ માંથી મન, મગજ, મસલ (માંસ પેશી)
માંસ, મૂછ ને મોઢું.

‘ય’ માંથી કાયા અને માયા.

‘ર’ માંથી રૂંવા

‘લ’ માંથી લમણું, લીવર, લોહી,

‘વ’ માંથી વેઠાં (આંગળીના)

‘સ’ માંથી સૌંદર્ય,

‘શ’ માંથી શીશ.

‘હ’ માંથી હડપચી, હાથ, હથેલી. હોઠ, હૈયું.

‘ક્ષ’ માંથી ક્ષાર

‘જ્ઞ’ માંથી જ્ઞાન.

એમાં દંપતિ યુગ્મ, મિત્રયુગલ. ભાગીદારીના ધંધાઓ
મંડળો. વગેરે જોડાક્ષરો અનેક છે !

માણસની જીભ એ તેની ડીક્ષનેરી યાને શબ્દ કોષ
જેમાંથી અખંડ વાર્તાધારા નીકળ્યાજ કરશે ! આવી જીવતી
જાગતી હાલતી ચાલતી ભાષાની મૂર્તિ માણસને બીજી
ભાષાઓના જયશ્રીકૃષ્ણ !

+ + + + +

સ્થાપત્ય કલાની દૃષ્ટિએ.

માણસ એટલે એક ત્રણ મજલાનું અગાસી સાથનું
સ્થાવર નહિ પરંતુ જંગમ મકાન ! પગમાં લોચ તળીયાં,
કમરપર પહેલોમાળ, ગળા સુધી બીજો માળ. અને માથું

તે ત્રીજા માળનું કાતરીયું જેની ઉપર મવાળા બીછાવેલી અગાસી આવેલી છે ! વરસાદમાં અગાસી પર મોજ ચાખવા માટે ટોપી નામની છાપરી બાંધે છેડ કરવામાં આવે છે ! શરીરની ચારે બાજુ લીંતો છે જેની અંદર જીવને રહેવા માટે હૃદય જેવું ફર્સ્ટ ક્લાસ દીવાનખાનું છે. સુવા માટે મગજ નામનો ઝોરડો છે. મોજ કરવા માટે મન નામનો કલબ્રમ, આંખો નામના બે વાંચનગૃહો અને પેટ નામનું રસોઈ ખાતું ! જીવ મુંઝાય ત્યારે બેઘડી નાક, કાન મોઢું વગેરે છબા અટારીઓ પર દુનીયાના સુગંધ, સંગીત અને સ્વાદ લેવા આવી ઉભો રહે છે ! ફેફસાંના સ્નાન ગૃહમાં જતી અને આવતી હવા જેવા ઠંડા અને ઉન્હા પાણીના નળો નાંખેલા છે ! જીવને દાતણ કરવા હોકો પીવા કે ગામની કુથલી કરવા માટે જીભ જેનો હાલતો ચાલતો ચોટલો છે જેના પર બેસી જીવ આખા જગતની ખબર રાખે છે ! જો કે એ ઘર કંઈ જીવના બાપનું નથી. બાડાનું મકાન છે, ને તે પણ કાચી માટીનું છે અને નહીં કે લાઠા પતરાં કે પથરાનું, છતાં તેણે બે હાથ ને બે પગ જેવા તાબેદાર નોકરો રાખ્યા છે. જે થોડે પગારે ‘ખડેપગે’ એ શેઠની નોકરી બજાવે છે ? મૂછ દાઢીના ઉંખરા પર મવાળાના કચરા વધી પડે તે સાફ કરવા, ભોજન ગૃહમાં ખાવાની વસ્તુઓ લાવી ફેવી વગેરે કામ માત્ર જમણા હાથ બાધ કરે છે ! આવા મકાનો કેઈ કેઈ સારા લતામાં આવેલા હોય છે ને કેઈ ખરાબ લતામાં આવેલા હોય છે ! એને પણ પવન પાણી વીજળી વગેરે સહન કરવા પડે છે. ને વખત

એ વખત દુરસ્ત કરાવવા પડે છે ! આવા મકાનો પ્રભુ સિવાય બીજો કોઈ પણ કડીયો ચણી શકાતો નથી અને દિવસે દિવસે તે ઉંચા થતા જાય છે. આ મકાનો પર સરકારના કર પણ લેવાય છે અને વળી તે જંગમ મકાનો હોવાથી સામસામા કઢી કઢી અથડી પડે ત્યારે કાંતો બીજા મકાનો વચમાં પડી તેને છોડાવે છે, અથવા લડતાં મકાનોમાંથી એકનો કે બન્નેનો નાશ થાય છે કે તેમના નુકશાન થાય છે ! નાશ પામેલા મકાનો પાછા ઉભા કરી શકતા નથી. પરંતુ બીજી જગ્યાએ એ ખોટ પ્રભુ નવા મકાનો સર્જીને વાળી આપે છે. એટલે ઘરની તંગી નથી જણાતી ! ઇશ્વર કૃપાથી નાશ પામતાં મકાનો કરતાં નવા પેટા મકાનોની (એટલે એ મકાનો સલાહ સંપથી લેગા રહે અને પોતાનાજ ઇંટ ચુનાથી નાના નાના મકાનો સર્જતા રહે છે તે) સંખ્યા વધારે છે એટલેજ જગતનો દરીયો પુરવાની યોજનાની જરૂર નથી જણાતી ! કેટલાક તદ્દન સફેદ મકાનો, કેટલાક પીળા, કેટલાક ઘંઊવણી, અને કેટલાક કાળા મકાનો એવા રંગ ભેરંગી મકાનો હોય છે જેમાં આજકાલ ધોળા મકાનો બધા કરતાં વધારે મજબુત છે ! કાળા મકાનોની ભીંતો દાબવામાં, તેની બારીપર પોતાની બારી પાડવામાં આ મકાનો ઉસ્તાદ છે ! જુના બખડી ગયેલાં મકાનોમાં જીવોએ રહેવું સલામત નથી એટલે જીવો તેને જલ્દી છોડી જાય છે ને નવું ઘર બાંહે લે છે ?

પ્રભુની સૃષ્ટિસભા સુંદર શહેરમાં એવા ઘણા ઘરો

જીવોની રાહ જોતાં ખાલી પડેલા રાખવામાં આવે છે જે બધા તરતને માટે ભાડે આપવાના હોય છે ! એ બધામાં હિંદુ મકાનો એ ગીચમાં ગીચ લતો છે ! એ લતામાં કોઈ જશે મા !

x   x   x   x

વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ !

ઈથર.....૧ ડ્રામ.

ફોસફરસ.....૧ ડ્રામ.

પાણી.....૦૧ મણ,

માટી.....૩ મણ.

---

૩૧ મણની કાયા.

આ મિશ્રણ તે માણસ ! જીવ, જનમ, મરણ, લગ્ન, ભાવના, ન્યાય, ધર્મ, નિતિ, ઇશ્વર એ બધું હળાહળ ખોટું ! આ મિશ્રણથી નવા માણસો કેમ બનાવવા, મરણ પડે તેવા માણસો કેમ બનાવવા, એ માટે વિજ્ઞાન વિચાર કરી રહ્યું છે ! સાથે સાથે માણસ દુનીયામાં નકામી વસ્તુ હોવાથી તેનાજ મિશ્રણમાંના મૂળ તત્ત્વોને છૂટા પાડી તેમાંથી નવી વધારે ઉપયોગી વસ્તુઓ જેવી કે હાડકામાંથી છત્રી, ચપ્પુના દાંડા, લોહી માંસમાંથી ખેતીના ખાતર, પાણીમાંથી રંગો અને ચામડીમાંથી બુટ, પાકીટ વગેરે જથ્થાબંધ પ્રમાણમાં કેમ ન બનાવી શકાય તેનો પણ ગંભીર વિચાર થઈ રહ્યો છે ! દરમ્યાન માણસના સર્વ છુટક અંગો જેવા કે આંખ, કાન, નાક, પગ હાથ વગેરે

વિજ્ઞાને બનાવી નાંખ્યા છે અને જેને જરૂર હોય તેને તે પહેરાવી દેવામાં આવે છે ! માત્ર એક નકલી માથું અથવા વધારે ખાઇ શકે તેવું પેટ, અથવા વધારે બોલી શકે તેવી એક જીભ એ ત્રણજ વસ્તુઓ બનાવવી હવે બાકી છે ! મારી તો સલાહ છે કે હજીમની જીભ અને ખૈરાની જીભ એ બે જાતની જીભો લેગી વાઢીને તેમાંથી બે નવી જીભો બનાવવી, (આ કામ શેપીલ્ડ જે ધારદાર અસ્ત્રો બનાવવા માટે વખણાય છે) ત્યાંના કારખાનામાં કરાવવું જે પહેલી જીભો કરતાં દોઢું બોલી શકશે ! માણસો વિજ્ઞાન નામનું હથિયાર શોધી કાઢી પોતાના પગ પરજ કુહાડો મારી રહ્યા છે તોય હરકત નથી. કારણ કે નવા બનાવેલા પગો મળે છે. !!!

x

x

x

x

જનાવરોની દષ્ટિએ !

વાઘ સિંહની નજરે	માણસ એટલે	ખાયલો.
ઘોડાની નજરે	” ”	માંદલો.
બકરાની નજરે	” ”	ખાઉ ધરો
		૨૨ કરોડ ખાદ !
		હિંદુઓ.
બળદની નજરે	” ”	જડ પાણી.
ગાયની નજરે	” ”	કપાતર છોકરો
લેંસની નજરે	” ”	દુધ ભુખ્યો બીલાડો
પાડાની નજરે	” ”	માઈ કાંકલું

વીંછી સાપની નજરે	”	”	આંધળો.
હાથીની નજરે	”	”	પાતળો કાગળ
ઉંટની નજરે	”	”	ઢીંશુલ
ખીલાડાની નજરે	”	”	મુરખો.
કુતરાની નજરે	”	”	જાતિબંધુ !
ઉંદરની નજરે	”	”	ઉંઘણસી.
કીડીની નજરે	”	”	આળસુ પાડો
વાંદરાની નજરે	”	”	મુજ દેડકો
લોંકડીની નજરે	”	”	હુઆમમાં જોકે
			વેંત ઉતરતો.
બગલાની નજરે	”	”	અધર્મી
માણસની નજરે	”	”	ગળા કાપુ.

* દુનિયામાં દાઢીનું સ્થાન !

મંગળા ચરણ.

“ દાઢી ” તુજમેં તીન જાત,
લંબી, છાટી એર સાફ;
એક મીસ્ટેક એસી ભઈ તેરા,
હુજામ કરે ઇન્સાફ.

---

* મેસર્સ ધાંમસ ભગલા એન્ડ ગ્રાન્ડસન્સના આમંત્રણથી રવિવાર પાળીની સવારે ૮ વાગે દાઢી છોલાવતી વખતે અઓ વાગી જતાં, તેમના “ કેસ કાપણાએ દુકાન ” માં નવાળ અક્કલબાજખાને ભગભગ આપેલું વ્યાખ્યાન (ભગભગ એટલે વ્યાખ્યાન તૈયાર કરેલું પણ ઇચ્છા દાખી દેવી પડેલી.)

આશરે દશેક દિવસ પહેલાં “ માણસ બનાવવાના કારખાના ”માં એક ચક્કર હું લગાવી આવ્યો તે પછી હવે માણસની ‘દાઢી’માં હાથ ઘાલવા માટે કલમ ઉપાડવાનો મારે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે.

કવિ નાનાલાલના ‘બ્લોકવર્ક્સ’નું અનુકરણ કરતાં પેલા ઇમીટેટર મી॰ મહુમદારે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે હું ખરી રીતે ‘સ્વહસ્ત મુંડનાવલંબન’ વાઢી છું ! આ સંસ્કૃતનું શુભ-શતી કરીએ તો હું હાથે હજમત કરવામાંજ દાઢીનું કલ્યાણ માનનારો છું, હજમ પાસે બેસવા કરતાં હાથે હજમત કરવામાં અનેક ફાયદાઓ છે જેવા કે:—

૧ દર બાજે દહાડે બપોળે આના લાગે તો મહિને રૂ. ૧૧૧૮ એટલે બાર મહિને રર૧૧ રૂપીઆ લાગે એટલે ૫૦ વર્ષની જીંદગીમાં ૧૧૨૫ રૂપીઆનું પાણી હજમને દરેક પુરૂષ આપી જાય છે ! હાથે હજમત કરવામાં આ રૂ. ૧૧૨૫) બચી જાય. બ્યાજ જીરું.

૨ રવિવારે સવારે હજમની શોધમાં જે ૦૧ કલાક તડકામાં જાય છે તે હિસાબે મહિને ૧૫ કલાક ચાને વરસે ૭૧ દિવસ અથવા ૫૦ વર્ષની જીંદગીમાં એક વર્ષ ને ૧૦ દિવસ ફ્રીકટ જાય છે. હજમત માટે ૧૦ મીનીટ જાય તે જીરું, હાથે હજમત કરવામાં આ ‘વેઈટીંગ રૂમ’માં ફ્રીકટ જતો વખત બચી જાય.

૩ પહેલા સામા મળતાં બે હજમો ના પાડે તો મહિનાની ૩૦ ના થઈ જે આખી જીંદગીમાં ૧૮૦૦૦ ગણાય.

એક તો એ આના આપવા, વળી દાઢીપર અપ્પુ જેવું
જોખમી હથિયાર ફેરવવા દેવું ને ઉપરથી આ ૧૮૦૦૦
તિરસ્કાર સાંખવા એવું કોને ગમે ? માટે ૧૮૦૦૦
વાર સ્વમાન ખચાવવું હોય તો હાથે હજામત કરો.

આવા અનેક કાયદાઓ વાંચી વાંચીને મેં હજામને
ગ્રોર્ડર આપવાની હડતાલ પાડેલી ને એ કલા પુરેપુરી
હાથ કરેલી. આ ટેવને લીધે ઘરમાં ‘વેલેટ’ની સેફ્ટીરેઝર,
ચામડું, સાબુ, રેઝરની બ્લેડ વગેરે વસાવેલું. પરંતુ એક
વાર મારી કીકી સેફ્ટીરેઝરને રમકડું માની પોતાની દાઢી
છોલવા જતાં બહાર નાંખી આવી, બીજી વાર કીકીની
બાએ બ્લેડથી તુટેલી ચંપલનું ચામડું કાપ્યું. ત્રીજી વાર
અસ્ત્રો ધસવાનું ચામડું ઉંદર તાણી ગયા. ચોથી વાર સાબુ
ખલાસ થયેલો અને છેલ્લી વાર સાબુનું શીશુ લગાડવાનું
પ્રશ દાંત સાફ કરવામાં વપરાતું હોવાથી એક દિવસ મારે
ન છુટકે જાણીતા હેરકટીંગ સલુનમાં હજામને શરણે જવું
પડ્યું. પણ પેલી કહેવતમાં કહ્યું છે તેમ, જેમ ‘ઝોલામાંથી
ચુલામાં ને ચુલામાંથી પેણામાં માણસ પડે છે’ તેમ ઘરનો
વાગ્યો સલુનમાં ગયો હતો તો ત્યાં પણ ભગલાનો અસ્ત્રો
દાઢીપર આબાદ વાગ્યો ! એના મનમાં કે જાણે આ જર-
મનને હું ઘાસની માફક કાપી નાખું ! આ પ્રમાણે સલુનમાં
પીઠપર નહિ તો છેવટ દાઢીપર ઘા કરવામાં તેની શી
બહાદુરી હશે એ મારાથી ન કળાયું ને મારા મગજમાં
ઉપર લખેલી કવિતાના મંગળાચરણ સાથે “દાઢી” વિષે
વિચાર પર વિચાર ચાલવા લાગ્યા, તે ત્યાંસુધી કે એ

બધી વિચારમાળાને હું એક ઉત્તમોત્તમ વ્યાખ્યાન ગણું છું. જે કે સલુનમાં હું હતો એકલો અને મારી વિરૂદ્ધ ૪ હજારમો હતા એટલે એ વ્યાખ્યાન મેં ત્યાં આપવું માંડી વાળેલું પરંતુ હવે હું સલામત ઠેકાણે હોવાથી જનસમાજની દાઢીના લાભાર્થે મારું વ્યાખ્યાન આ ઠેકાણે રજુ કરવા રજા લઉં છું.

મને પ્રશ્ન થાય છે કે ઇશ્વરે કયા શાસ્ત્રને આધારે માણુસને-ખાસ કરી પુરૂષને દાઢી આપી હશે? શું દાઢી વગર પુરૂષને ન ચાલત? સ્ત્રીઓને કેમ દાઢી વગર ચાલે છે? પુરૂષ જાતનો કયો લાભ નજરમાં રાખીને ઇશ્વરે દાઢી આપી હશે? ટુંકમાં ડુનીઆમાં દાઢીનું સ્થાન શું? જે સ્થાન છે તો તે ઉપયોગી કે બીન ઉપયોગી સ્થાન? એ વસ્તુની શોધ કરવા માટે મેં અનેક શાસ્ત્રો ઉથલાવવા માંડ્યા.

શરીર શાસ્ત્રમાં જેતાં દાઢીનું સ્થાન ડાચામાં જણાયું. એક રીતે એથી એટલો લાભ છે કે જે ઇશ્વરે પગમાં દાઢી જડી હોત તો ચાલવામાં અડચણ પડત. હાથમાં ચોંટાડી હોત તો ખાવામાં અડચણ પડત. પરંતુ જેમ કોઈ ઓછી ઉપયોગી ચીજ દાખલા તરીકે, વીજળીની લાઇટ, આપણે ઘરમાં ઉંચે ટાંગી મુકીએ છીએ તેમ ઇશ્વરે પણ આ ‘દાઢી’ને ઉપર ડાચામાં બેસાડી દીધી છે તે ઠીકજ કર્યું છે, પરંતુ ત્યાંય તેનો કંઈ ઉપયોગ હોય તોને? આંખ છે તે પારકા દુઃખો જોઈને હસવામાં કામ લાગે છે અથવા અદેખાઈ કરવાના કામમાં આવે છે, માથું છે તે ધર્મદા માંગતા ગરીબને પાંચશેરીયું હલાવીને ના પાડવાના કામમાં આવે

છે. બાલ છે તે ફેન્સી પટીઆ પાડવાના કામમાં આવે છે, નાક છે તે નોકરો પર ટીચકું ચઢાવવાના કામમાં આવે છે. જીભ છે તે કોઈને બે ચાર ચોપડવાના કામમાં, હાંત કચ-કચાવવાના કામમાં, હોઠ ગુસ્સાથી ફફડાવવાના કામમાં, ગાલ તમાચો મારવાના કામમાં અને નાના માણસના કાન મોટા માણસને પકડવાના કામમાં આવે છે. પરંતુ દાદી શું કામમાં આવે છે? બહુ બહુ તેમાં હાથ ઘાલીને ખુશામત કરવાના કામમાં એ હથિયાર વપરાય છે, પરંતુ ડાચામાંના બીજા અંગો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે ઉપયોગી કાર્ય કરી રહ્યાં છે તે જોતાં ખુશામત એ તદ્દન નાંદવા જોગ વસ્તુ હોવાથી મારે મને ડાચામાં 'દાદી' એ એક તદ્દન નકામી વસ્તુ છે અને તે ત્યાંથી હું સી નાંખવી જોઈએ. ડાચાને આપણે જો એક કબાટ માનીએ તો નીચે પ્રમાણે તેનું વર્ણન કરી શકાશે.

ઓળેલા બાલ તે ઉપરનું નકશી કામ વાળું પાટીયું. કપાળ તે અરીસો. આંખો તે બે નાના ખાના. વળી પાછા નાકના નસ્કોરા તે બે નાના ખાના, મોઢું તે મોઢું ખાતું અને ગળું તે કબાટનો એક પાયો. અને છેવટ બે કાન તે કબાટના બે બાજુના બે હેંડલ પરંતુ દાદીને શું ગણવું તે તો કોઈ કલ્પનામાંય નથી ઉતરતું.

હવે તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ દાદીને જોઈએ તો એ બે અક્ષરના શબ્દમાં અપાર પવિત્રતાવાળી વસ્તુ જણાશે.

હિંદુ સાધુ બંધુઓ અને બ્રહ્મચારીઓ પણ એજ ધાર્મિક ભાવથી 'દાદી' ને પાળીપોળીને મોટી કરે છે.

પરંતુ તે દાઢીમાં આપણને શું જણાય છે? એજ કે રોજ છોલાવીએ ને રોજ ઉગે. પેલી સંસ્કૃત કહેવતનો ગુજરાતી અર્થ “ફરી ફરી જન્મે ને ફરી ફરી મરવું, વળી પાછા માને પેટ ફરી અવતરવું” તે આખાદ આ દાઢીના બાલને લાગુ પડે છે. તે ઠેકાણે બાલનું જન્મ ને મરણ પ્રમાણ સરખુંજ રહે છે. મારા ધારવા પ્રમાણે ત્યાં બાલો જન્મે અને તેના અસા પિતા કરવા તેના કરતાં સંતતિનિયમનની પ્રવૃત્તિ તે ઠેકાણે શીર જોરથી અજમાવવામાં વધારે લાભ છે. પરંતુ આપણે ગમે તેટલી જામ બરાડા પાડીએ, લેખો લખીએ, કલમને અસાની માફક ચલાવીએ તોય દાઢીના બાલ આપણી ફરિયાદ સાંભળે ને ઉગવું બંધ કરે એટલા પ્રજા પ્રેમી હોય એમ હું નથી ધારતો. એ તો રોજ રોજ ઉગવાના ને રોજ રોજ કપાય જવાના; છતાં વળી પાછા ઉગીને રોજની જહેમત માણસને માથે ઉભી રાખવાના, બાણે સુરજની સાથે આ સાહેબે એ સંપ કયો હોય તેમ સુરજ ઉગે ત્યારે અરીસામાં નજર કરે એટલે દાઢી પર ઘાસ ઉગેલુંજ જણાવાનું ! જેમ માંકડો જેટલા મારીએ તેટલા પાછા નવા જન્મે છે તેમ આ શરીરરૂપી ખાટલામાં દાઢી રૂપી ફાટોમાં બાલો રૂપી માંકડો “મરે મરે ને જન્મ્યા કરે.” વૈજ્ઞાનીઓ આજ સેંકડો વર્ષથી શું હજામત કરે છે કે હજી સુધી તેમણે આ બાલોને ઉગતા અટકાવવા માટે કોઈ દવા શોધતા નથી ? મને તો એમજ લાગે છે કે પોતાની દાઢી બોડતાં તેઓ નવરા થાય તો દાઢીનું દુઃખ દૂર કરવાની દવાની શોધમાં પડેને ?

અર્થ શાસ્ત્ર પણ ચોકખી ના કહે છે કે બાઈ ડાઢીનો જરાય ઉપયોગ નથી ગરંતુ માથા દીઠ રૂપીઆ ૧૧૨૫ ની છીણી છે.

આરોગ્ય શાસ્ત્ર મવાળાના જંગલોમાં જંતુઓ ભરાઈ રહે છે તે પોકારી પોકારીને કહે છે. અને તેથીજ દાઢીમાંની જીંદગી ચાહની રકાખીમાં બે ઘડી ફરવા નીકળી પડે છે. અને એકાદ સાધુ મહારાજ પોતાના દાઢી ને લાંબી જટાઓથી મઢેલા મુખાર્વિંદ સાથે કોઈ કાપડયાની દુકાને બે ડગલા દૂર ઉભો રહી—“બચા ! ઇધર આ મેરા એકહી સવાલ હય !” કરીને પોતાના નીશાનો તાકે છે ત્યારે તે સેંકડે નેવું ટકા ફતેહમંદ થાય છે ! આ ફતેહ મંદીના મુખ્ય કારણોમાંનું એક કારણ તેની લાંબી દાઢી તો નહીં હોય ? અને હોય તો તેથી શું ? આપણને સાધુ મહારાજના પરાક્રમ કરવા હોય તોજ દાઢી રાખવી પાલવે ! અને પરભૂલા અને બાળ બચ્ચાંવાળા પુરૂષો દાઢી રાખે એ ક્ષમ્ય છે, કેમકે તેઓની દાઢી તેઓનાં બાળકો માટે રમકડાની ગરજ સારે છે અને એ રીતે રમકડાના ખર્ચનો બચાવ કરે છે. પરંતુ વાંઢા અને વિધુર પુરૂષો દાઢી રાખે તેમના બચાવ માટે આ દલીલ નથી.

દાઢીની અર્થશાસ્ત્રીય દ્રષ્ટીએ ઉપયાગિતા વિષે કેટલીક કહેવતો આપણામાં પ્રચલિત થઈ ગઈ છે. એમાંની એકજ કહેવત લઘુશું; “દાઢીની દાઢી અને સાવરણીની સાવરણી.” આ કહેવતમાં ગમે એટલું ઊંડું અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન સમાયલું હોય, પરંતુ આજસુધી એના વહેવારીપણા વિષે એકે

દાખલો આપણે સાંભળ્યો કે જોયો નથી. તમેજ વિચારીને કહો કે આજ સુધીમાં તમે કોઈ દાદીવાળાને પોતાની દાદી વડે ઘરનો કચરો સાફ કરતો જોયો છે? નહીંજ ત્યારે આ કહેવતની અસત્યતા સ્વસિદ્ધ છે.

અહીં મને એક બીજી કહેવત યાદ આવી જાય છે અને એ સ્થાને હોય કે અસ્થાને, પરંતુ મારે કહેવતનો ભંડાર કેટલો જબરો છે એ દેખાડવા સારૂં એ કહેવત અહીં લખી નાખું છું, “એકના દાદી બળેને બીજાને તાપણી થાય.” મારે સ્વીકારવું પડશે કે આ કહેવતમાં ઉંડું રહસ્ય સમાયલું છે; પરોપકારની ઉંડી લાગણી આમાં છુપાયેલી છે. અરે બૂલ્યો બીજાના નુકસાનથી આનંદ પામવાના જનસ્વભાવ પ્રત્યે આમાં કટાક્ષ છે—પરંતુ આ કહેવત દાદી રાખવાની હિમાયત તો નથીજ કરતી. એ તો, હે વાંચક; જો તારામાં સાદી સમજ હોય તો તું સમજી જશે અને ન સમજે તો તારા દુર્ભાગ્ય.

જેમ દાદીના બાલનો પાર નથી તેમ શાસ્ત્રોનો પણ આ વીસમી સદીમાં પાર નથી, કેટલા શાસ્ત્રો ઉથલાવવા ને કેટલા ન ઉથલાવવા? એ મોટી સુસ્કેલીથી માત્ર ચારજ મુખ્ય શાસ્ત્રોમાં દાદીનું સ્થાન શું છે તે જોઈને સંતોષ માનવામાં, હું ધારું છું બોડેલી દાદી જેટલી મઝા છે.

ઘણાં દાદી રાખવાનું કહી ગયા તે સામે લડાઈનો લીલો વાવટો ચઢાવી મારે કહેવું પડે છે કે “દાદી બોડો” અરે, એટલુંજ નહિ પરંતુ ડાચામાં ઓપરેશન કરાવી ‘દાદી’ ને ત્યાંથી સદાને માટે દુર કરો. જ્યાં સુધી દાદી દુનીઆ-

માંથી ભુંસાય નહિ ત્યાં સુધી સુલેહનો સફેદ વાવટો ચઢાવવામાં આપણા સ્વમાનનું ખુન છે.

અહીં સુધી વિચાર કરતાં મને એક ઉપસંહારનો વિચાર આવ્યો કે આ બધું વ્યાખ્યાન તો અસ્રો દાઢીએ વાગ્યો તેને માટે રચાયું. પરંતુ અસ્રો વાગે તેમાં દાઢીનો શું વાંક ? એ વાંક હજમનો ગણાય. વળી દાઢીને દેશનિકાલ કે ડાયાનિકાલ કરવાની સત્તા આપણા હાથમાં ન હોવાથી નહુટકે હજમનેજ હુદપાર કરવો જોઈએ. પરંતુ મેં કહ્યું તે પ્રમાણે હું એકલો ને મારી વિરૂદ્ધમાં ચાર હજમો સશસ્ત્ર હોવાથી મારે આ તિવ્ર વિચારો મગજમાં દાટી રાખવા પડ્યા. અને ખરોખર તક સાધી દાઢી નહિ પરંતુ હજમોની જમાત સામે મોટી લડાઈ જાહેર કરવા માટેની ચળવળ ઉપાડવાની મેં ગાંઠ વાળેલી પરંતુ વધુ વિચાર કરતા મને ખાત્રી થઈ કે એ વાંક હજમનો નહિ પરંતુ અસ્માનો હતો ! અસ્રો એટલો બધો ધારદાર જરમનીના કારખાનાવાળાએ બનાવ્યો ત્યારે વાગ્યોને ? એને બદલે દુધી જેવો સુંવાળો, ધાર વગરનો બનાવ્યો હોત તો વાગત ખરું ? આ દલીલથી ચોક્કસ નિર્ણય થયો કે બસ પરદેશી માલના બહિષ્કારમાંજ બધા રોગ માત્રનું નિકંનદ થાય તેમ છે, ત્યાં તો વળી એ નિર્ણય બાંગી પડ્યો કારણ કે જરમનીના કારખાનામાંથી એ ધારદાર અસ્માની અહીં હિંદુસ્તાનમાંથી આયાત કરવાનું કામ મારા જેવા ‘ઈમ્પોર્ટરે’જ કરેલું એટલે છેવટ મને એમાં મારી દાઢીનો નહિ. હજમનો નહિ; અસ્માનો નહિ; જરમનીનો નહિ. પરંતુ મા-

રૌજ વાંક દેખાયો ! હું યાદ આવતાં તરતજ વાત યાદ આવી
કે દાદી છોલાવતાં મેં છીંક ખાંધેલી ને હું હલેલો એટલેજ
અચ્ચો વાગી ગયેલો ! આમ મારો વાંક સાળીત કરવા માટે
મજબુત પુરાવા લોગ થઈ ગયેલા હોવાથી મનેજ સળ
થવી જોઈએ માટે “હું બંધવાને સવારથી સાંજ સુધીની
કલમના ઘસડખોરા જેવી સખત મનુરીની સળ ફરમાવી,
ફરિયાદીનો કેસ ખરચ સાથે કાઢી નાંખું.”

ચાલો, વાંચકો, સાહેબજી બા; એક કવિતા ગાઈ નાંખું.

“હું જાઉં છું, હું જાઉં છું,

ત્યાં આવશે કાંઈ નહિ.”

ક્યાં જાઉં છું જાણો છો ?

દાદી છોલાવા માટે ! હજમ ક્યારનો રાહ જોઈને
ઘેઠો છે ! !

આ પરથી જણાશે કે હુનીઆમાં દાદીનું સ્થાન હ-
જમના અસા પર છે. ! ! !

આખા ગામની ફીકર !

મુંબઈમાં કહે છે વખત એટલો બધો ભયંકર રીતે ખરાબ આવ્યો છે કે લોકોને આપઘાત કરવા મન થાય તો અપ્રીણ અને બીજા ઝેરી પદાર્થોના ભાવ પણ વધી ગયેલા હોવાથી તે ધંધો પણ શાન્તિથી બની શકે તેમ નથી ! કારણ કે દરેક ચીજના ભાવો વધી ગયા છે, શીલ્લક ઘટ્ટી ગર્ધ છે ને ધંધા મંદા પડી ગયા છે. અપ્રીણ ખરીદવા માટે ખીસામાં કુટી બદામ પણ ન હોય ને આઠ-આના ઉછીના લઈને પણ જીવનનો ખેલ ખલાસ કરવા નક્કી કરીએ તો દરેક માણસ એવો સામો મળશે કે જે પોતેજ આપણી પાસે ગળું કાપવા માટે અસ્ત્રો ખરીદવા પૈસા નહિ હોવાથી એક રૂપીએ ઉછીનો મંગાવશે ને આવતે ભવ વ્યાજ સાથે વાળી દેવાતું વચન આપશે !

‘આજરોજ નવા થયેલા નાદારો’ની છાપામાં એક દિવસ ટીપ વાંચીને નંબર ગણ્યા ત્યારે ૧૩૫ થયેલા ! બીજી વખતે ગણ્યા ત્યારે તે આંકડો ૧૫૦ પર પહોંચેલો. ‘ઐ રૂપીઆ ઉચાપત કરનાર કેશીઅરને ત્રણ માસની સજા ને ચાર રૂપીઆ દંડ દંડ ન ભરે તો પાંચ માસ બીજા’ આવા કેસો જુદાં જુદાં છ છાપામાં વાંચીને સાતવાર ગણી જોયા તોપણ દરેક વખતે આવા ચોરી ને ઉચાપતના શુન્હા-ઓની રોજની આઠ કેસની સરેરાશ આવેલી. અનેક ધર્માદા કાળાઓ લઈને કરનારાઓને પુછી જોયું કે ‘તમારો ધંધો કેમ ચાલે છે’ ત્યારે જવાબ મળ્યો કે ‘અમે જેમની પાસે હાથ ધર્યા તેમને માટે હવે અમારે ધર્માદા દંડ ઉભું કરીને કાળા લઈને કરવું પડશે અને તોજ અમને વચમાંથી સારો તડાકો પડશે.’

‘વખત કેટલો ખરાબ છે’ તે નક્કી કરવા માટે ઉપલી તપાસ પુરતી ન લાગી એટલે અને વળી મને પોતાને કંઈ ધંધો ધાપો ન હોવાથી દરેક વેપારીને પુછીને પાકી તપાસ કરવાનું ઓનરરી કામ મેં માથે લીધું. પેલા મૂળ લેખકના શબ્દોમાં કહ્યું તો “આખા ગામની પ્રીકર” કરવા દુબળા કાજી ખૂદાર પડ્યા ને જોડા ફાટી ગયેલા હોવાથી ટેક્ષી કરીને હું એક દિવસ ખૂદાર નીકડયો. દરેકને “કેમ શેઠ ? શા ખખર છે ? એ એકનો એક સવાલ પુછવા માટે મનમાં ગોઠવી રાખ્યો.

સવારના પહોરમાં બોણીના વખતમાંજ એક જેઠ પીઠ મળ્યો. હજી હું પુછું તે પહેલાંજ તેઓ શ્રીએ મને

છાપાનો રીપોર્ટર ધારીને પોતાનો ઇન્ટરવ્યુ આપતાં કહ્યું:-

“ શું કહ્યું ચાર ? આજકાલ જેં પીં થવામાં પણ કસ નથી રહ્યો. જેં પીં ઓ વધી ગયા એટલે હરિ-કાઈ વધી અને જેમ આજકાલ ટ્રેનચુએટો ગણ્યા ગણાય નહિ તેમ અમારા જે. પી. ઓ પણ રસ્તે ચાલતાં પાણી લેવા જાઓને જે. પી. હાથમાં આવે.

મેં કહ્યું. “જેમ તમે મને મળી ગયા તેમ’-

તેમણે કહ્યું. “પણ હું તો હજી એ પદને લાયક છું મારી પાસે મોટા મોટા સાહેબોના સર્ટિફિકેટો છે. મેં જીવનમાં સરકારના અનેક કામો કરી આપ્યા છે. સુલેહ સાચવવામાં હું એવો એકઠો છું કે સુલેહનો ભંગ કરીને પણ હું સુલેહ સાચવું છું પરંતુ બીજાઓ કેટલાક મારા કરતા ઓછા લાયક જે. પી. ઓ થઈ બેઠા એટલેજ મારો સુલેહ સાચવવાનો ધંધો હવે મંદ પડી ગયો છે-મારા મારીના કેસો વધી ગયા છે ને-”

મેં યાદ આપ્યું. “ હં....હં....હવે સમજ્યો તેથીજ સ્કુલમાં છોકરાઓ જાહેર રસ્તામાં કુસ્તી કરતા હતા તમારી વાત તદ્દન બરોબર છે. પણ ત્યારે તમે હવે શું કરવા ધારો છો ? ”

તેમણે કહ્યું “ હવે તો કોઈ બીજી લાઈન જેવી કે ‘રાવ બહાદુર’ ‘સર’ ‘નાઈટ’ વગેરેમાં નજર દોડાવવાનો વિચાર ચાલે છે પણ એ ધંધો કરવા માટે મોટી સુડી જોઈએ. અત્યારે શેરો કોઈ લેતું નથી. મુલતાનીઓ વ્યાજ દેતા નથી. બેંકો મિલકત વગર હાથ ધરતી નથી. મિત્રો

પોતાનું સંભાળી શકતા નથી; મેં સાંભળ્યું છે કે તમારો લેખકનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે ને જો તમે કંઈ લાખ બે લાખ લખી આપતા હો તો નફો મોટો છે ને—”

મેં કહ્યું “ખુશીથી....કહો; તો બીજી ચાર પાંચ લાખ લખી આપું—”

તેમણે પૂછ્યું; “બીજી ચાર પાંચ શું ?”

મેં કહ્યું; તમને વાર્તાઓ જોઈએ છે ને ?”

તેમણે કહ્યું; “અરે ચાર વાર્તા ક્યાં ? રૂપીઆ રૂપીઆ”

મેં કહ્યું “ હમણાંજ જોઈએ છે કે દશેક વર્ષ પછી ? દશેક વર્ષ પછી મારો વીમો પાકે તેમ છે એટલે પૂછું છું”

“શું ખરાબ વખત છે ?” એમ કહીને તેઓ તો જતા રહ્યા, પ્રભુ બધા જે. પી. એનો ધંધો વધારે ને તેમને સુખી કરે એ પ્રાર્થના. સવારની બોણીમાં એમ પ્રભુ પ્રાર્થના કરી હું તો આગળ વધ્યો.

સામે મળ્યા: “મીંડ ડબલ્યુ. એસ. દાણાવાળા. બી. એ. એલ. એલ, બી. હાય કોર્ટ વકીલ,” તેમણે તો આવતાંજ “દોસ્ત નવાબ, ચાલ ચાલ ગાંડીઆ ખાવા છે. કાં તો ખા ને કાં તો ખવડાવ” વકીલે ખવડાવેલા ગાંડીઆ કદી પચતા નહિ હોવાથી મેં તેમને ખવડાવી નાંખવાનું બીડું ઝડપ્યું ને ટેક્ષીવાળાને કહ્યું:—

“દેખો વેઇટીંગ ચાર્જ નહિ દેગા. હમ જરા ચાલ પીતા હય. હય કબુલ ?” એ મોટરવાળા માને ખરા કે ? ચઢેલું બીલ ચુકવી અમે પેઠા સુરતીમા.

નાસ્તો કરતી વખતે વકીલ સાહેબે—પોતાનો કેસ ખોલતાં લાપણુ કરતા જણાવ્યું:—

“વેલ માર્ક નવાળ, મારી કેશીયત એ છે કે મુંબઈમાં વકીલો વધ્યા, એટલે કેસો વધ્યા, એટલે કોર્ટો વધી, પછી સજાઓ વધી. એટલે પોલીસ ખર્ચ વધ્યા એટલે કર વધ્યા પણ મારી ફરિયાદ એ છે કે બધાની આવક ઘટી હોવાથી કર વધુ ન આવવા જોઈએ છતાં આ જો મારા પર ઇન્કમેટેક્સનું ‘ડી’ ફારમ! હવે તને ખાનગી હકીકત કહું છું કે મારી પાસે કેસ તો આઠ દસ છે પણ તેમાં પાંચ મફતીયા, બે ધર્માદા, એક ઉછીનો ને બેનું નક્કી નહિ હોવાથી પેટનો ખરચ તો ઠીક પણ ઓફીસનો ખરચ કેમ કાઢવો તેની ચિંતા છે. તેમાં આજે ચાહ ગાંઠીઆ ખાવા ખીસામાં દોઢીયુએ નહિ ત્યાં તું ઠીક મળી ગયો. હવે મારી ફરિયાદ પુરી થાય છે ને આપ નામદાર જે જજમેંટ આપો તે ખરું.”

મેં કહ્યું—“હરકત નહિ. જજમેંટમાં હું હોટલનું બીલ ચુકવી દર્શા એવો હુકમ કરું છું. પણ વકીલ સાહેબ હવે તમે શું કરવા ધાર્યું છે?”

તેમણે કહ્યું—“ઇંગ્લાંડ જઇને બેરિસ્ટર થઈને આવું તો આવક ફાટી પડે એવા ચાન્સ છે કારણ કે આજે તો બેરિસ્ટરોનાજ પ્રભાવ પડે છે ને વકીલોને કોઈ ગણતું નથી.”

મેં કહ્યું—“ઉભા રહો. મારે તમારી અહીં ઉલટ પાલટ તપાસ લેવી છે. હું પુછું છું કે કેટલાક ડીનર-બેરિસ્ટરો પણ ચેંબરમાં બેસીને શું માંખ મારતા નથી ?

તમે પણ બેરીસ્ટર થઈને શું કાંદો કાઢવાના છો તે મને સમજાવશો ?”

તેમણે કહ્યું-“એ માખ મારે એ બીજા હું નહિ. તું મારી કાયદાબાજી બાજીતો નથી. તું કાયદામાં સમજે શું ?”

મેં કહ્યું-“વકીલોના ચાહ નાસ્તાના બીલ ચુકવી દેવાનું સમજી છું એ શું એાછું છે ? ચાલો હવે ઉઠીએ ....મારે તો બસ વકીલનો વખત કેવો છે એટલુંજ બાજીવું હતું.”

તેમણે કહ્યું: “આતો તેં પીનલકોડ ૧૪૧ કલમ પ્રમાણે છેતરવાનો શુન્હો કર્યો છે. મને એવી ખબર હોત તો હું માસિક આવક રૂ. ૧૦૦૦, થી વાત ફેંકત.”

મેં કહ્યું: “મારી પાસે કોઈ કન્યા હોય ને તમે ઉમેદવારી કરતા હો એમજ ને ? વકીલ સાહેબ, પૈસા રહેલાઈથી પેદા કરવા માટે એક રસ્તો છે. પૈસાના બાંડ ઉગાડો. અલબત્ત એ માટે તમારે ખેતી કરવા જવું પડશે.”

વકીલ મારા મિત્ર હતા છતાં ચાહ ગાંઠીઆ ખાવા પુરતાજ મિત્ર હતા. તેમનું મિત્ર કાર્ય પુરું થતાં મારું બાપણ વધુ ન સાંભળતાં તેઓશ્રી નવો ગ્રાહક શોધવા માટે ‘સાહેબજી’ કહી વકીલાતનીજ ખેતી કરવા ચાલતા થયા. તેમને માટે પણ મેં પ્રભુને પ્રાર્થના કરીને મુંઝઈમાં કળ્યાના વરસાદ વરસાવી તેમનો પાક વધારવા વિનંતિ કરી. સામે ગાડીવાળો આવતો હતા.

મેં પૂછ્યું: ‘એક ગાડી આવેછ કે ? કોલાબા ચાર આના ?’

તેણે કહ્યું: “અરે પણ સાહેબ, કહાંએ બૂલેશ્વર ને કહાં કાલાબા ચાર આના તો ઘોડા ખા બચગા આઠ આના દેના. બેડો.”

મેં કહ્યું: “અરે પણ આજ ક્યાં આઠ આનાનો વખત છે? એક આનામાં તો ટ્રામ આવે છે છતાં તને ચાર આના દયા ખાઈ આપવા પડે છે.”

તેણે કહ્યું: “ભિસો ભિસો શેઠ, આજે વખત એવો છે. આ ટ્રામવાળા ને ટેક્ષીવાળા ને બસવાળાએ અમારું સત્યાનાશ કાઢ્યું. એક દિવસ શેઠ તમેજ ગોખલેની ચાહ પીવા માટે કોટમાંથી પીલહાઉસ લઈ જતાં ને પૂછ્યા વગર બે રૂપિયા ફેકતા—”

મેં કહ્યું: “તે હું નહિ હું નહિ ખીજા. અકકલ બે પીઆની તો ૩૨ કપ ચાહ આવે ને ૧૬ દહાડા ચાલે.”

હજી ગાડીમાં પગ મુકું છું ત્યાં તો મારો જીનો મિત્ર ધરમચંદ દેખાયો. મેં જીમ પાડી “અદયા ધમલા. એા ધમ્મ....આમ આમ....આ બાબુ....” તેણે સાંભળ્યું ને ચાલતી ગાડીએ ચઢી બતાવ્યું.

“કોણ નવાબ? અદયા કોમ્મ દિવસ નહિ ને તું આજ ઘોડાગાડીમાં? પગમાં ડરબી બરબીની ગરમી લાગી કે શું?”

“હા....આ....આજે મેં ડરબી શુઝ પગમાં પહેર્યા છે તે બગડે નહિ એટલે ગાડી કરી—”

“અરે અકકલ....ડરબીના બુટ નહિ લોટરી....લોટરી.”

“મારે વળી નસીબ છેજ કે’દા’ડે કે લોટરી લાગે તેમ હતી ? એ તો તારા જેવાનેજ લાગે....”

“લોટરી તો ઠીક બાકી ફટકા તો અનેક લાગે છે.” એમ કહીને એમણે કપાળ પરથી એક હાથે પરસેવો લુછી બીજે હાથે ખીસામાંથી ઉંચી ટર્કીશ ચીરટ કાઢી.

મહાત્મા ગાંધીજીના કહેવા પ્રમાણે ચીરટ અને સીગરેટ જેવી પરદેશી ચીજો “દેખો ત્યાંથી બાળવા માંડો” એવો મારો મત હતો ખરો. પરંતુ ચીરટ અને સીગારેટમાં જેવી ખુમાશ દોઢીયાંની છવાળી સ્વદેશી બીડીમાં હોય છે તેવી નથી હોતી. વળી સીગારેટ બે આનામાં દશ મળે અને તેથી ખરચ વધે જ્યારે બીડીમાં ખર્ચ ઓછો. (જે કે તેને રાજની ૪૮ બીડી જોઈએ એ વાત ખરી પરંતુ એમ વધારે બીડી પીવાનું કારણ એ કે તેથી મારા બીજા બંધુઓના કાળજાં જે ઓછા બળ્યા તે ખરા. એમ બંધુ-બાવથી પ્રેરાઈને મેં તેની ચીરટ ન લેતાં મારી ફરમાસુ બીડી કાઢી અને અમે ધુમાડા પાર્ટી ઉજવવી શરૂ કરી.

મેં પુછ્યું.—કેમ અલ્યા ધમુ ? તેં તો શેર, સ્ટોક, અળસી, સરસી, સોનુંચાંદી, આંકફરક, રેસ વગેરે ખુબ ખેડીને હવે કાચી ખાંડીમાં અંપલાવ્યું ?

ધમુ: પણ મઝા ક્યાંય ન મળી....

મેં કહ્યું: કેમ એમ ? તારાવળી શું ખબર છે ?

ધમુ: કાલે ૧૫૦ આવેલા પણ આજે બજાર પડતી બાય છે ને ૩૨૫ ખોટ જણાય છે. હવે અમેરિકામાં રૂનો

પાક બળી જાય તો વળી લાવ વધે ને કંઈક કમાવાનો આનસ છે.

મેં પુછ્યું: હમણાં ક્યાં જતો હતો ? અમેરિકાના પાકમાં આગ લગાડવા ?

ધમુ: આ ખોટ જવાથી જરા દીલ બળતું હતું એટલે વિચાર થયો કે ચાલ જરા ‘ માયાના રંગ ’ નાટકમાં બે ત્રણ કલાક ગાળી આવું. ચાર, અસરક્રખાન સરસ ગાય છે નહિ ?

મેં કહ્યું: એ વળી કંઈ ગાય ?

ધમુ-તું મુંબઈમાં રહે છતાં જાણીતા એક્ટરને ન જાણે. કેવો લોટ રહ્યો ? હવે જાણે સો વાતની એક વાત એ છે કે મારે જવું છે નાટક જોવા. દસેક રૂપીઆ હોય તો લાવ.....

મેં કહ્યું: અલ્યા પણ પીટ કલાસના તો ચાર આના હતા ને દશ રૂપીઆ કે દાડે થઈ ગયા ?

સામેથી એક ટેક્સી આવતી હતી. ધમુએ તેમાં એક ગૃહસ્થને બેઠેલા જોયા ને વળી મારા જેવા તલમાં તેલ ન જોયું એટલે ચાલતી ગાડીએ ઉતરતાં તેણે કહ્યું:—

“ ઠીક ચાલ. ફરીવાર મળીશ સાહેબજી.”

મને લાગ્યું—“ અરેરે શું ખરાબ છે ? બીચારા માણસોને નાટક જોવાં જેવી નિદોષ મજા માણવા માટે દસ રૂપરૂપી જેવી નાની રકમ પણ તેની પાસે કે નથી મારી પાસે—”

આગળ ચાલતાં એક કાપડીઆની દુકાન આવી. એક દિવસ આ મંદીના વખતમાં મારે કયો નવો ધંધો કરવો તેનો આખી રાત વિચાર કર્યા પછી સવારે નિર્ણય કરેલો કે સસ્તામાં છુટ કાપડના બની શકે માટે ખાદીના છુટ બનાવવાનું કારખાનું ખોલવું અને કાપડ ખર્ચ ઘટાડવા માટે રોજ એક આનો ખરીદીને જે છાપા વાંચવા લખ્યે છીએ અને જેને ફેંકી દેવા પડે છે તેને બદલે તે વાંચેલા છાપાના લુગડાં બનાવી પહેરવા. એક દહાડો આ કપડાં ચાલશે, ને બીજે દહાડે પાછા કાતરથી નવા છાપા વેતરીને સીવવાને બદલે ટાંચણીએ લગાવીએ તો નવો સુટ તૈયાર ! ન ધોવાને ખર્ચ. ન ફાટવાની ચિન્તા. ન કાપડીઆની લુંટ. ન દરજીના વાયદા.

આ દુકાન જોતાંજ મારા નિર્ણયમાંનાં પહેલા પગ ટકા ચાલ્યા. ને ખાદીનો ભાવ પુછવા માટે મેં ગાડી ઉભી રખાવી. હું દુકાને બેઠો પણ કાપડીઓ એક બીજા ધરાક સાથે રકબક કરતો હતો.

આહક:—આ વાયલનના શું ભાવ ?

કાપડીઓ: ૧૧ રૂપીએ વાર.

આહક: છેવટ ?

કાપડીઓ: છેવટ શું વળી ! બે આના ઓછા આપને નહિ કમાઈએ તમારામાં.

આહક: હજી કંઈક ઓછું કરો.

કાપડીઓ: હવે એમાં કંઈક થાય તેમ નથી. તો પણ તમારે માટે જાઓ ૧ રૂપીએ લેશું.

આહક: નથી પરવડતું. હજી વધારે છે.

કાપડીઓ: તો હવે બીજી વાત કરે તેના બે બાપ.
ચૌદ આનાથી એક પાઈ પણ ઓછી નહિ.

આહક: પણ એટલી બધી એની કિંમત નથી. જુઓને છોટ જેવું તે છે.

કાપડીઓ: તો હવે તમારે શું દેવું છે ?

આહક: પણ તમે કંઈ વ્યાજબી કહો ત્યારે ને !

કાપડીઓ: જુઓ શેઠ અમારે ત્યાં તો એકજ ભાવ છે. જુઓ આ પાટીયું. છતાં તમારે ખાતર આટલું ઓછું કર્યું છે. હવે જુઓ કેાંઈને કહેશો નહિ, તમારી પાસેથી છેવટ ૧૦ આના લઈશું.

(આહકે: માથું ધુણાવી દુકાન પરથી ઉતરવા માંડયું)
“કેમ શેઠ ? લેવા નીકળ્યા છો કે જોવા ? તમારે શું આપવું છે તેનું કંઈ નામ પાડશો ?

આહક: આજ કાલ દશ આનાનો ક્યાં વખત છે ? આર આના આપું. ૧૧ વાર લેવું છે.

કાપડીઓ: ઠીક ત્યારે તમારું રહ્યું ને અમારું રહ્યું. બાઓ ૭ આના આપજો. આઠ આને તો ઘરમાં પડયું છે પણ એક આનો ખોટ દેતાંય આજ કાલ ઘરાકી ક્યાં છે ?

છેવટ એ સોદો પાંચ આને પત્યો. ઘરાકના ગયા પછી કાપડીઆએ તાકા ઉંચકનાર છોકરાને કહ્યું કે “એલા ઉંપાડ તાકા જોવે છ શું ? દશ રૂપીઆનો પગાર ખાય છે—આમ જો અડધી કલાક રકજક કરી ત્યારે આનો માંડ કમાણા” મને જોઈને શેઠ આગળ બોલતાં અટક્યા.

કાપડીઆની દુકાને અક્કલબાજબાન મહારાજની પથરામણી.

કાપડીઆ: "બુઝ્યા મહેન, મે વાન દે તેના મે સાપ, પાંચ આને દેના પાંચ, બેસે
કાપડી આપું ?" આખરે વળી આને બેસે થયો.

આટલા બધા “એકજ ભાવ” જોઈ મને તો લાગ્યું કે બીચારા કાપડીઆનોય આજકાલ કેવો ખરાબ વખત છે ? ખાદીનો ભાવ તેઓશ્રી મને છ આના વારના કહે તો પછી મારે આ વાયલના દાખલા પ્રમાણે તેમને ક્યાં સુધી નીચે ઉતારવા એ મુંઝવણ થઈ એટલે મેં ખાદી ખરીદવી માંડી વાળી. હું પાછો ગાડીમાં આવી બેઠો પણ ગાડીવાળો કહે:-

“ચાર આના દે તે હે ચોર પચાસ ઠીકાના ઇસ્ટેસન કરતે કરતે ફુલાબે જાના !.....ધંધા કીયા ! શેઠ દુસરા ગાડી કરલો...”

થયો ઝગડો. ગાડીવાળા સાથે પણ અનેક જાતના ‘એક ભાવ’ કરતાં છતાં ૪ આના આપવા પડ્યા ને મંગળદાસ માર્કીટ પાસે વળી પાછો હું ગાડી વગરનો થઈ પડ્યો.

હવે કોલાબા જવામાં કંઈ ખાસ ફાયદો નહોતો એટલે બુકસેલરને ત્યાં એકાદ ચકકર લગાવી ત્યાંથી જવું પાસરું ઘેર એમ ઠરાવ કર્યો.

બુકસેલરને ત્યાં બે ઘડી બેઠો.

મેં પૂછ્યું:-“કાં મોહનભાઈ, શા ખબર છે. શેક્સ-પીયર કાલિદાસ ને લવભૂતિના ?”

મોહનભાઈ:-“અરે ચાર તેમાંથી કોઈ પણ ખપતું નથી.”

મેં પૂછ્યું:-“નાનાલાલ ને ખબરદાર ઉડતા હશે ?”

મોહનભાઈ:-“એનાય ઠંડા ખબર.”

મેં પૂછ્યું:-“આ વાર્તાવાળા ને હાસ્ય લેખકો ચટણી થતા હશે !”

મોહનભાઈ:- ‘એમની નહિં, અમારી.’”

મેં પૂછ્યું:- “પણ કંઈ કારણ ?”

એક ગ્રાહક આવ્યો તેણે પૂછ્યું:-

“લેદી ખૂન છે કે ?”

“હા હા.... પહેલો ભાગ આપું કે પચીસમો !”

“એટલા બધા એના ભાગ ?”

“હજી તો પચીસમાં ભાગમાં પણ ખૂની પકડાયો નથી. બહુ રસિક વાર્તા છે. તમે જુઓ તો ખરા.”

“શું બધાંની શું કીંમત છે ?”

“આખા સેટના ૩૭૫ રૂપીઆ. ”

“કમીશન કેટલું ? બીજા બુકસેલરો બહાર બજારમાં કમીશન આપવાનું લખાવે છે તે ?”

“આ વાંચો અમારો તેના પ્રકાશક સાથેનો કંટ્રાક્ટ. ૨૫ ટકા મળે છે તેમાં ૧૨૫ ટકા તમને આપશું.”

“પણ બાપરે ૩૨-૩૪ રૂપીઆ તો બહુ બારી છે. બીજું કોઈ નવું પુસ્તક છે ?”

“હા.... આ રહ્યું જુઓ હમણાંજ બહાર પડ્યું છે.”

“જેકેટ.... શું કીંમત છે ?”

“દોઢ રૂપીઆ. ”

“ઠીક છે. પણ તમને એક વાત પુછું ? તમે પુસ્તકો બાડેથી વાંચવા આપો છો કે નહિ ?”

બુકસેલરની દુકાન પર દોડા દોડ થઈ રહી. હો હો થઈ ગઈ. ૨૫-૫૦ માણસ લેયું થઈ ગયું ડાકટર આવ્યા

સારવારથી મારી આંખ ઉઘડી આંખ ઉઘાડતાંજ મેં ડા-
ક્ટરને પુછ્યું:—

“કેમ ડાક્ટર સાહેબ, તમારા ધંધાના આજકાલ
શા ખબર છે ?”

ડાક્ટરે મને છેલ્લી નોટીસ આપી દીધી:—

“મીસ્તર નવાબ, તમે આમને આમ આખા ગામની
પ્રીકર કરીને દુબળા બની ગયા છો. હવે જો તમે મારું
કહેલું માનીને દેશમાં આરામ લેવા નહિ બાંચો તો હું
તમારી દવા નહિ કરૂં.”

મેં કહ્યું: “ડાક્ટર સાહેબ. આવી ભયંકર મંદીના
વખતમાં શું કામ એક ધરાક ગુમાવો છો ?”

મારે બેભાન થવાનું એકજ કારણ હતું કે આટલો
બધો ભયંકર ખરાબ વખત જોતાં મને બેભાન થવાનું મન
થાય ને બેભાન થાઉં તો મને ગાડીમાં નાંખીને ઘેર કેાણ
પહોંચાડશે ? એ વીચારથીજ હું બેભાન થઇ ગયેલો. ઘોડા
ગાડી કરવાનો આજકાલ વખત નહિ હોવાથી મને મોહન-
બાઈ ટ્રામમાં બેસાડવા માટે ધોખીતળાવ સુધી વળાવવા
આવ્યા.

ખીસામાં એક આનો પણ શીલ્લક પેલા વકીલ, સ-
ટોડીયા, ને ડાક્ટર મિત્રે રહેવા નહીં દીધેલો એટલે ટ્રામમાં
ન ચઢતાં ચાલતોજ ઘેર આવ્યો ત્યાં બબલીની બાએ ‘શાક
નથી’ ના છાછ્યા લેવા માંડ્યા

સંજોગો એવા છે. વખત એટલો ખરાબ છે કે મારી ફીકર હું કરી શકતો ન હોવાથી મેં આખા ગામની ફીકર કરવાનો ધંધો વધારે ફાયદાકારક માન્યો છે અને તેથીજ આ ટેબલ પરથી આખા જગત્ ને સંદેશ આપું છું કે પોતાની ફીકર કરવા જેવા સ્વાથી" ન બનતાં મારી માફક " આખા ગામની ફીકર કરો. "

કન્યા વિક્રયથી થતા ફાયદા !

“ લેખકો, મહાજનો, વિદ્વાનો અને બુદ્ધિમાનો નકામા ખુમ માર્યા કરે છે ને કન્યાવિક્રય જેવો ધરમ બનાવવાને બદલે અધરમ આચરવા કહે છે. ‘કન્યાવિક્રય’ એટલે દીકરીને વેચવા માટે સાસ્તરમાં કહ્યું છે ને સાસ્તરમાં કહ્યા પ્રમાણે ચાલવું તે આપણો ધરમ નથી શું ? ન કહ્યું હોત તો આ સંસ્કૃત શબ્દ થાત ક્યાંથી ! વળી ધરમ તો છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી કેટલા બધા ફાયદા છે તે તો સાંભળો:—

(૧) ઘરમાંથી સરપનો ભારો, બીજાને ઘર જાય છે ને એક પથરો ઓછો થાય છે.

(૨) જે બીચારાને કોઈ કન્યા દેતું નથી તેનું ભલું થાય છે.

(૩) દીકરીના પૈસા માત્ર શ્રીમંત જ આપી શકે તેમ હોવાથી મુરતીયા પાસે ધન છે તેની તેમજ તેથી જ છોકરી સુખી થશે તેની પાકી ખાત્રી થાય છે.

(૪) આપણી દીકરીને ૧૨ વરસ સુધી ઉછેરી મોટી કરવાની મહેનત લીધી તેનો બદલો હથ્થર આપણને આ પ્રમાણે આપી રહે છે તેની ના પાડવી ઠીક નથી થાતું.

(૫) જેઓ દીકરીના નાણાં નથી કરતા અને ગમે તે બીખારીને દઈ દે છે તેનાપર એક સજ્જડ દાબલોબેસે છે અને આપણું જોઈને શીખી શકે છે.

(૬) વળી નાણાં ન લેવાં ને દીકરીને ગમે ત્યાં દઈ દેવી તે તો ઉદ્દી બેદરકારી બતાવે છે.

(૭) વળી જે નાણાં નહિ લેતા હોય તેને મળતાં જ નહિ હોય એ બનવા જોગ છે.

(૮) કોઈ જમાઈ બીચારો હોય તો નાણાં આપી આપણી કન્યા લઈ જાય તો તે નાણાં લેવાની ના પાડી તે જમાઈને દુભવવો એવું કોઈ શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી.

(૯) વળી દીકરી વરાબ્યા પછી આપણામાં દીકરીના ઘરનું પાણી પણ પીવું હુરામ છે, એવો ચાલ હોવાથી દીકરીના ઘર પાસેથી ભવિષ્યમાં આપણે કંઈ પણ લેવાપણું, ખાવાપણું પીવાપણું ન રહે માટે વરાવતી વખતે જ રૂપીઆ લઈ લેવા સારા છે.

(૧૦) શાસ્તરમાં કહ્યું છે ‘બહુ ધન સારું નથી.’ માટે આપણે આપણા જમાઈનું ભલું ઇચ્છતા હોઈએ તો એ ધનનો ભાર આપણી દીકરી દઈને બને તેટલો ઓછો કરવો એ આપણી ફરજ છે.

(૧૧) વળી આપણે કયાં નાણાં મફત લેવાં છે ? સોના જેવી દીકરી કાઢી દઈને લેવાં છે ને !

(૧૨) કાલ ઉઠીને દીકરી રાંઠે તો આપણે રૂપીઆ લીધા હોય તો દીકરીને દાણો પાણી દેવા કામ લાગે. આપણેજ દેવા પડે તેમ છે; નહિ તો બીજા કોણ કાકો દેવા આવે તેમ હતો ? હવે દીકરીને ઘરબારી કર્યા પછી આપણે તેનો ખર્ચ આપવાની જરૂર જ રી ? તેના ઘરના રૂપીઆમાંથી જ તેનું ભરણુ પોષણ થવું જોઈએ.

(૧૩) છેવટમાં કન્યાવિક્રયથી સૌથી મોટો ફાયદો તો એ છે કે આપણને પરસેવો ઉતાર્યા વગર ધબ્બ દઈને હજારો રૂપીઆની રકમ મળી જાય છે. આવતી લક્ષ્મી જવા દેવી તે મૂરખનાં કામ છે. દીકરી વેચવાના ધંધામાં નફો છે તેવો બીજે કયાંય નથી.

આ સિવાય તો બીજા એનેક ફાયદાઓ છે, પણ જ્ઞાતિના સમજીએ એટલા જ ફાયદાનો લાભ લે તો બસ છે ! એ જોતાં જ્ઞાતિઓએ તો પ્રભુપર એક અરજ મોકલી નફાકારક દીકરીઓ જ અવતરે ને દીકરાઓ અવતરવાનો હુકમ રદ કરે તો જ્ઞાતિઓની આર્થિક સ્થિતિ બહુ સુધરી જવા સંભવ છે !

ધીમે ધીમે એ ધંધો જમાવવા માટે દેશદેશાવર
 દુકાનો ખોલવાથી એ વેપાર બહુ ખીલે તેમ છે ! માટે
 બધા બાઈઓ દીકરીના વેચાણ ને લીલામ કરવા માંડે તો
 હમણાં પરિષદ ભરાય ને જ્ઞાતિઓનો ઉદ્ધાર થઈ જાય”

ઉપર પ્રમાણેની હકીકત કન્યા વિક્રય કરનાર આરો-
 પીના એક તેના જ જેવા મતના વકીલે ઘડી કાઢેલા બ-
 ચાવનામામાંથી જેવી મળી આવી છે તેવી જ મુકી છે. જેને
 જે બાણવું હોય તે બાણી લે.

થોડું ખાઓ !

એક મિત્રે ખૂબ ખાવા વિષે ખૂબ લખ્યું છે ! મને પડી ખબર ! મારા જેવો અનાજ પર દયા રાખનાર માણસ એ ઉપદેશ કેવી રીતે સાંખી શકે ? પડ્યો મતભેદ એવો સજ્જડ કે અમારી આખી ઉઝાણીમાં એમણે બે ત્રણ થાળી સફાચટ કરી ને હું માત્ર ખરપીની સુગંધ લઈને ઉભો થઈ ગયો ! ખુબી એ છે કે બન્નેને સરખા ઓડકાર આવ્યા ! દેખીતું છે કે તેઓ મને એક તમાચો મારે તો હું ભૂમિમાતાને દંડવત પ્રણામ કરી શકું છું; પરંતુ તેથી શું ? એવા ક્યાંથી ધનભાગ્ય કે પલંગનો સુનારો ભૂમિમાતાને જોળે બે ઘડી આકાશના તારા ગણે ? હું ભલે પડ્યો હોઉં, છતાં મારી કલમ તો ઉંચીજ રહેવાની અને અનેક શાસ્ત્રોની દ્રષ્ટિએ હું સાખીત કરી આપવા તયાર છું કે માણસે-ખાસ કરી આ પુસ્તકના વાંચકે-તો “થોડામાં થોડું, તેથી ચે થોડું, હજી થોડું, રાધના દાણા જેટલુંજ” ખાતાં શીખવું જોઈએ ! ગમે તેટલી ખાંડી ખાનાર માણસમાં મારી દલીલો તોડવાની તાકાત હોય એમ માનવા માટે હું તૈયાર નથી. એ વ્રજની દલીલો રજુ કરવા રજા લઉં.

સૌથી પહેલાં તો ખુબ ખાધા પછી તમને આ પુસ્તક વાંચવુંજ નહિ ગમે ! ખાત્રી ન થતી હોય તો પેટ ફાટાફાટ, આંખમાં ઘેન લરાય ત્યારે પેટ પર હાથ ફેરવતા ફેરવતા પલંગ પર લેટતાં લેટતાં જરા ચોપડી હાથમાં લઈ જોજો. હું શરત મારવા તૈયાર છું કે પાંચ મીનીટમાં ચોપડી તમારી છાતી પર ચત્તીપાટ પડી હશે ને તમે સ્વપ્નામાં કોઈ મીઠાઈવાળાની દુકાને માખીનું સ્વરૂપ લઈને ભ્રમતા હશે ! ટુંકામાં ખુબ ખાવાનો લેખ વાંચવા માટે પણ ખુબ ખાધેલું નકામું છે ! એકલી વાંચવાની ક્રિયાજ નહિ, પરંતુ કોઈ પણ ક્રિયા. દાખલા તરીકે કોઈ હેતના કટકા જેવા સગાંની મરણક્રિયા ભૂખે પેટેજ સારી રીતે થઈ શકે છે ! ગાવું, લખવું, દોડવું, લડવું, નોકરીએ ચઢવું, રોવું, કુટવું અને છેવટે જીવવું તેમજ મરવું એ બધાં ૧ લી ચોપડીનાં સાદાં ક્રિયાપદો થોડું ખાવાથીજ પુર બહારમાં ભજવી બતાવવામાં આવે છે !

આ તો બધી સાધારણ દુનીયાદારીની વાત થઈ. પરંતુ એકાએક શાસ્ત્ર પોકાર કરીને કહે છે કે ‘થોડું ખાઓ’ એમ હું ટેબલ પર ચોપડી પછાડીને કહી શકું છું ! કે જે શાસ્ત્રમાં ‘ખુબ ખાવા’નો ઉપદેશ હોય તે શાસ્ત્રે હાસ્ય રસના લેખ તરીકે લખ્યું હોવું જોઈએ અથવા વાંચકની મરકરી કરી હોવી જોઈએ અથવા તો શાસ્ત્રકારે ખુબ ખાધા પછી આવેલા ઘેનમાં લખેલું હોવું જોઈએ ! આપણે તે બધાં શાસ્ત્રો તપાસીએ.

(૧) ધર્મશાસ્ત્રોમાં—કહ્યું છે કે “દેવો તો વાસનાના

બૂખ્યા.” એ શું બતાવે છે કે તદ્દન ઓછામાં ઓછું ખાનાર એટલે કે માત્ર સુગંધથીજ ધરાઈ જનાર માણસ તે દેવ જેવો છે ! આ કાયદો પ્રમાણે દેવ જેવા થવું હોય તો ખાવાનું તદ્દન માંડીજ વાળવું જોઈએ !

વારૂ મહાભારતમાં યુગ ખાનાર એકલો બીમજ હતો જ્યારે બાકી બધા પાત્રો મારા તમારા જેવા સાધારણ ખાનારા હતા અને વધુ મતે કાયદો પસાર થતો હોવાથી આપણે બીમને પગલે નહિ પણ બીજાઓને પગલેજ ચાલવું જોઈએ.

શ્રીમદ્ ગીતાણમાં પણ કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચ ન એમ લખ્યું છે તેમાં તો સ્પષ્ટ ઉપદેશ છે કે હે માણસો, તમે ચોવીસે કલાક કામ કર્યા કરો-ફળનો તમને અધિકાર નથી. હવે જ્યાં ફળ ખાવાનો અધિકાર નથી ત્યાં અનાજના ઢખ્ખા ને ડખ્ખા ને ખેતર ને ખેતર ખલાસ કરી નાંખવાનો માણસને અધિકાર નથી એમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઘોડા ગાડી પર ઉભા રહીને પોકારે છે ! વેદોમાં પણ ‘નેતિ નેતિ’ કહ્યું છે તેનો અર્થ એજ છે કે “એટલું બધું નહિ, એટલું બધું નહિ.” આમ છતાં આને મનકાવતો અર્થ કરવો હોય તો (ને પેટને માટે આજકાલ શું શું નથી થતું ?)

(૧) અર્થશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ—પણ આજકાલ હિંદુસ્તાનના માણસની સરેરાશ આવક વાર્ષિક ૧૧૧ રૂપીઆ છે. હવે એના ખીસામાં આમ ચાર ખુણે ગોકળ આઠમ ને વચમાં એકાદશી હરીતું ભજન કરતાં હોય, ઘોળા ઉંદરડા પડયા હોય ત્યાં તે યુગ ખાવા માટે વધારે ધાન

ખરીદી શકે એ વાતજ અશક્ય છે ! માટે ખીસાની તખી-
યત તપાસવાથીજ થોડું ખાવાની વાત દરેક માણસને
માફક ગળે ઉતરી શકશે !

(૩) શરીરશાસ્ત્ર:—કહે છે કે માણસ ગમે તેટલી
કુદાકુદ કરે, ગમે તેટલા રોટલાનો ઢગલો નજર પાસે કરે,
પણ તેથી કંઈ એનું ટેનીસના દડા જેવડું પેટ કુટખોલ
જેવડું કદી થવાનું નથી ! એ કંઈ રખખરનો કુગડો નથી કે
જેમ કુંક મારો તેમ તે મોટો થાય ને પછી ફસ લઈને
ફાટી જાય ! થોડું ખાવાથી પેટને જે આરામ મળે છે તે
ખુબ ખાવા થકી મળતી કસરત કરતાં વધારે હિતકારક
છે. ખોરાક ઘટાડવાથી ઘણા શરીરના અંગોને ચઢેલી ચરખી
ઉતરી જાય છે અને તેમના માથામાં ભરાયલો પવન
નીકળી જાય છે ! માટે, ખબરદાર પેટને બપોનીજ ચીમની
ખીચડીની માફક સાચવજો !

(૪) વૈધકશાસ્ત્ર:—પેટ અને પેડના બીગાડ પર
જેટલું અજવાળું પાડ્યું છે તેટલું બીજા કોઈ પણ શાસ્ત્રે
અંધાડું પણ નહિ પાડ્યું હોય ! તે શાસ્ત્રની છેલ્લામાં
છેલ્લી શોધ પ્રમાણે અપવાસ પર અપવાસ કરવાથી રોગ
માત્ર, જેવા કે ભુખને લીધે આવતી નબળાઈ, દાઢી પર
વાળ ઉગવા, ખુટ પર ધુળ ચડવી, વગેરે બધા રોગો તરત
નાબુદ થાય છે ! આ શાસ્ત્ર માણસને ઓછામાં ઓછું ખવ-
ડાવવાની કળા એટલી બધી ખોલેલી છે કે હવે તો હોમી-
યોપથીના નિયમ પ્રમાણે દવા પણ એકાદ ‘ટીપુંજ’
ખવડાવવામાં આવે છે ! ને એ વાત ખરી છે કે અમે જે

થોડું ખાવાની વાત કરીએ છીએ તેમાં મુખ્યત્વે બધી દવાઓ પણ સમાઈ જાય છે !

(૫) માનસશાસ્ત્રની—નજરે મન, જે વાંદરા જેવું છે તે આખી દુનીયામાં દરેક સારે નરસે ઠેકાણે દોડાદોડ કરે છે. તે મનરૂપી ભેંસને ખાવાનું માંડી વાળવા રૂપી ખીલડે બાંધી રાખવાનીજ તે ઠેકાણાસર રહેશે ! બધા યોગીઓએ અનાજને છેલ્લી સલામ કરી જંગલોમાં માત્ર જરાતરા કંદમૂળથી ચલાવી લઈને બીજાઓને ખાવા માટે જે અનાજ બચાવ્યું છે તે યોગ્યજ છે અને તેથીજ તેમના આત્માનું કલ્યાણ થઈ રહ્યું છે, તેઓ યોગ સાધી શક્યા છે ને ઐરાંછોકરાંને વિયોગ સહન કરી શક્યા છે !

(૬) સંસારશાસ્ત્રમાં—નજર કરતાં રોટલા ટીપી દેવા માટે બીયારા કેટલા મદોંને ઐરાંઓની દયા પર જીવવું પડે છે ? હવે તેમની એ ગરજ કાયમને માટે પ્રીટાડવી હોય તો લોહોએ, ખાસ કરી મદોંને, ખોરાક ઘટાડતાં ઘટાડતાં શુન ૦ ડીઝી પર આવી જવું અને તે દિવસે કીકાની મા દાઢીમાં હાથ ઘાલતી આવશે !

(૭) સમાજશાસ્ત્રમાં—એકલા હિંદુસ્તાનનીજ વાત કરીએ ને ધારી લઈએ કે ૩૩ કરોડ માણસ રોજ ૧૦-૧૫ બંગાળી મણુ ભાત ખાતો હોત તો બીયારી ગંગા નદી પર આવેલા ભાતના ખેતરોનું શું થાત એ એક ગંભીર સવાલ છે ! ખેતરની શક્તિ ભોંઈનેજ ઈશ્વરે પેટ આપ્યું હોય એમ લાગે છે અને દરેકને થોડુંજ ખાવાની શક્તિ આપી છે ! એક પાશેરના પેટ માટે માણસો ૫૦ પાપ

કરી રહ્યા છે, ત્યાં પાંચ મણનું પેટ આપ્યું હોત તો રોજ કેટલાં પાપ થાત તેની ત્રિરાશી કરીએ તો આખા સમાજ શાસ્ત્રનો તેનાથી ભાગાકાર થઈ જાત ! ખેતરની ઉપજ માણસોની સંખ્યા અને વરસના બે બચ્ચાંની ગૃતિ એ પ્રજા વધારવાની વૃત્તિ જોતાં થોડું ખાઈને બીજાને માટે અનાજ બચાવવમાંજ બંધુભાવ રહેલો છે !

(૮) રાજ્યશાસ્ત્રમાં—વધારે ખાવાથી વધારે કર આપવા પડે છે; ખુબ ખાધેલપીધેલને લશ્કરમાં લડવા જવું પડે છે અને મારા ધારવા પ્રમાણે ખાસ કરી માઈક્રાંકલ શરીરવાળી પ્રજા હોય તોજ સ્વરાજ્ય નિરાંત જીવે ભોગવી શકાશે. આ સંજોગોમાં મને ખાત્રી છે કે કોઈ પણ દીર્ઘ દ્રષ્ટિવાળી શાણી સરકાર ખૂબ ખાવાના મતની ચળવળને ખાસ કાયદો ઘડી દાખી દીધા વગર નહિ રહે અને ખૂબ ‘ખાવું’ એ ‘મીઠાનો દ્રોહ’ કરવાના ગુન્હા સમાન લેખવા માટે કદાચ એકાદ કમીટી નીમાય !

આ બધા મુખ્ય શાસ્ત્રોમાં ડીટમારનું કાનસ હાથમાં લીધા વગર નજર કરીએ તોય ખુલ્લું જણાશે કે બધાંએ “ખોરાક ઘટાડવા તરફજ ભાર આપ્યો છે. ઈતિહાસમાં પણ મહામદ બેગડા સિવાય બીજા કોઈને પણ એ કુટેવ નહોતી યાદ રાખજો, ખુબ ખાનારને અકરાંતીયો કહેવામાં આવે ! બૂગોળમાં પણ એક સમુદ્ર સિવાય બાકીના ચાર મહાભૂતો કદી પણ વધારે ખાવાની તરફેણમાં જણાયા નથી ! ખગોળમાં સૂર્ય, ચંદ્ર ને તારા પોતે કદી પણ ખાતા નથી, પરંતુ રાહુ ને કેતુને ઉઘટા પોતાના શરીરમાંથી

સુદતે ખાવા દે છે અને તે પણ જરાક જરાક ! જાણે સત્યનારાયણનો પરસાદ ! અંકગણિતમાં એકેએક ત્રિરાશી તપાશી નેશો તો જણાશે કે કયાંય ખુબ ખાવાનો એક પણ દાખલો નથી ! ઉદ્દું તેની જગ્યાએ આવો દાખલો એક માણસ જે રોટલા ખાય તો ૩૩ કરોડ માણસ કેટલા ખાય એવા અક્કલમંદ દાખલા આપી વધારે ખાવા પર અંકુશ સુકી દીધો છે ! આવા દાખલાઓથી બાળકના મગજ પર જે જે રોટલાજ ખાવાની છાપ પડે છે તોય મારેમતે તો વધારે છે અને તેમાં માત્ર એક તોલો રોટલો એટલું પ્રણામ રાખવું જોઈએ ! પહેલાજ દેશી હિસાબમાં એમ રજુ કર્યું હોત તો ઘેર ઘેર બાળકો ઘી ખાંડની તપેલીઓ-માંથી ચોરી કરતાં અટકી શકત !

ઘેવટ સમાજમાં સુધારા કરવા હોય તો અને સ્વ-રાજ્ય મેળવવું હોય તો પણ ‘થોડું ખાવાની’ ચળવળ ઉપાડવી જોઈએ ! એ માર્ગ કેટલો અસરકારક છે તે તો એકજ દાખલા પરથી સાબીત થશે કે અસલના જમાનામાં જ્યારે જ્યારે રાજાઓનાં માથાં બગડતાં ને અન્યાય કરી બેસતા ત્યારે લાટ ચારણો દરબારને આંગણે ‘લાંઘવા’ બેસતા ! પ્રજા પણ ન્યાય માટે લાંઘવા’ બેસતી ! અત્યારે પણ હિંદુ-મુસલમાનની ફાટકુટ સાંઘવા માટે ગાંધીજીએ પણ ૨૦ દિવસની લાંઘણ કરેલી ! આ બે સાબીતી બતાવશે કે ‘લાંઘવું’ એટલે કે ‘ઓછું ખાવું પણ’ અથવા ખાવાના ખેલ પર ટેબલો પાડી દેવો એ જેમ જુનામાં જુની કળા છે તેમ ૨૦ મી સદીમાં પણ તેનું ચક્રવર્તીપણું એટલુંજ તપે છે !

મને હવે આશા છે કે આ પુસ્તકના વાંચકો આ આઠ પાના ભરીને થોડું લખ્યે આજું કરીને વાંચશે અને વાંચ્યા પછી પીરસલી થાળીને લાત મારી (નહિ નહિ, અન્નદેવતાનું અપમાન ન થાય માટે થાળીમાંની સામગ્રીને પાછી તેમની તપેલીઓમાં પધરાવી) આખા દેશભરમાં ‘ખોરાક ઘટાડક મંડળ’ની અળવળ ભેજભેર ઉપાડશે ! ભલે, શહેરીઓ દેશમાં જાય ત્યારે દેશના માણસો તેમનો ખોરાક ભેઈ હસે ! તેમના લાવ કરીને રાંધેલા ધાન ભલે પડ્યા રહે ! બસ, આજથી દરેક હીંદી બુટની દોરીની ગાંઠ વાળી રાખે કે ‘વધારે ખાવું’ એ પેટના રોગોવાળા માટે પાપ છે ! હરામ છે !

અલબત્ત, બધી વસ્તુઓમાં અમુક વસ્તુઓ ખાવી તો હરામ જ કરવી ભેઈએ જેવી કે:—

(૧) ગરીબ દેણદારને ત્યાં ઉધરાણીએ અથવા કુળ્યા વધારવા કોર્ટોમાં ધક્કા જરા પણ ન ખાવા,

(૨) કોઈની આડી તો કદી ન ખાવી. સ્હેજસાજ આખની પડે તો માફ.

(૩) કોઈ કાર્ય એવા ડહાપણથી કરવું કે તેમાં ખત્તા થા ઠોકર ઓછામાં ઓછી જ ખવાય.

(૪) ધંધા એવા કરવા કે જેમાં ખોટ તદ્દન ઓછી ખાવી પડે.

આવી આવી વસ્તુઓ તો અનેક છે, જે તદ્દન ઓછામાં ઓછી ખાવી જરૂરી છે. બાકી બરફી પેંડાની તો હું પોતે જ ના નથી કહેતો, ત્યાં તમારે થોડું ખાવાની કંઈ ખાસ જરૂર નથી ! માત્ર જરા પણ વધારે ખવાઈ જાય તો મીઠીયાવળની ફાટી જરા વધારે લઈ લેવી ! ! !

यत्कर्मणां विषयानि वन्द्ये नमस्ते नमो
 नमो, श्रुति, स्मृति, वेद, धर्म, विद्वान्, विद्वान्, विद्वान्
 वन्द्ये विद्वान् यथा वना.

ગુજરાતી ચોપડીઓની લડાઈ.

ઇતિહાસમાં ગુજરાતી ચોપડીઓ વચ્ચે ૧૯૧૪-૧૯૧૮ ના પાંચ વરસના વચગાળામાં એક મોટો વીચ્છેદ યાને ખુનખાર લડાઈ સળગેલી તે વીષે બહાદુર ગુજરાતીઓએ બાણુવા જેવી આ નોંધ છે ! ખાસ કરી ચોપડી બહાદુર બુવાનો અને કલમવીર સીપાઈઓએ તો તે જરૂર બાણુવા જેવી છે, તેમાં પણ ખાસ કરી એ લડાઈ ૧૯૧૮ માં બંધ થઈને સુલેહનામું થયું, અને તે પછી જે ગુજરાતી ચોપડીઓનો પ્રબલ-સંઘ યાને સાહિત્ય પરીષદ હસ્તીમાં આવી તેની નડીયાદ જે આપણા સાહિત્યક જર્મનીનું પાયતખ્ત છે તે ઠેકાણે જે વાર્ષિક બેઠક બરાય છે તે પ્રસંગે, યાને યાને વીરતા નીતરાવતા એ ઇતિહાસમાંથી એક પાનું બેદરકારીથી ફાડીને આ તકે ભેટ ધરવામાં હું આગળ આવું તો હું નથી ધારતો કે ગુજરાતી દુનીઆ એ ભેટના રાધ રાધ જેવડા કટકા કરી પગ નીચે કચરી 'ઉફ' કહીને ઉભી રહેશે !

આ ઇતિહાસની એકજ કોરી નકલ છે, જેને અસલ માનવાને મારી પાસે મળ્યુત કારણ છે અને તે કારણુ તે તર્ક શાસ્ત્ર જેને આધારે માણસો કહી પીવાથી સ્વર્ગ પામી શકે છે! એ કોરી નકલ એક ચોપડી વેચવાવાળાને ત્યાં હું જ્યારે અમુક ચોપડી (જેનું નામ તદન ખાનગી રાખવામાં આવશે) “કાંતો લેવા કાંતો આપવા” ગયેલો તેને ત્યાં વાત કરેતાં મને સ્હેજ મીઠું ઝોકું આવેલું ત્યારે મેં જોયેલી ! બદામના મગજની બાધાને લીધે મારી યાદશક્તિ તીવ્ર હોવાથી મેં તે બધું યાદ કરી લીધેલું અને તે ‘ઇતિહાસ-માંથી એક પાનું’ (હવે જાણે એક પાનું થાય છે કે દોઢ તે તો છાપખાનાનો કંપોઝીટર જાણે) હું અહીં રજુ કરું છું. મને ચોક્કસ યાદ છે કે એ બુકસેલરને ત્યાંના કબાટમાં ચોપડીઓની જે વસ્તી વધી પડેલી તેને ખીજો ધંધો નહી હોવાથી માંહો માંહે આ લડાઇનો ધંધો તેમણે માંડેલો અને માંખ મારતો આજઠાલ કયો વેપારી કોટે ચઢતો નથી?!

બાબત એમ બનેલી કે ગુજરાતી સાહિત્ય જગત નામનો દુનીઆમાં એક ખંડ છે જેને મુખાં ભુગોળશાસ્ત્રીઓ સુરોપ કહે છે (!) તે ખંડ નરસિંહ મહેતા નામના એક કાળા આદમીએ સ્થાપેલો ! દહાડે દહાડે એ ખંડમાં પેટાખંડ પડતા ગયા અને ૧૯૧૪માં તો તે ખંડમાં અનેક નાના રાજ્યો હસ્તીમાં આવેલાં, જેની ભુગોળ આ પ્રમાણે રચી શકાય:—

પુર્વમાં છાપાવાળાનું રશીઆ.

પશ્ચીમમાં ઉદયોગી, વ્યાપારી અને ગણત્રીબાજ દેશ

અમદાવાદ જે ગુજરાતનું લંડન છે.

હિતરમાં વેરાન માળવા રજપુતાનાનું સ્વીડન અને નોર્વે દક્ષિણમાં મુંબાઇનો ભુમધ્ય સમુદ્ર.

વચમાં: કવી નાનાલાલનું કાઠીયાવાડ જે આપણું જરમની છે !

જરમનીની જમણી બાજુમાં ગોવર્ધનરામનું નડીયાદ જે હાલ ઓસ્ટ્રીયા તરફે ઓળખાય છે અને તેની “અંદરનું અંદર”ને “જહારનું જહાર” (ઉરદુમાં કહીએ તો નીમે દર, નીમે બર) મુન્શીનું ભરૂચ છે જેને હાલ હંગરી કહેવામાં આવે છે. તેની ડાબી બાજુમાં ‘શાળોપયોગી ગ્રંથોનું’ ખેલજીયમ અને તે પછી રંગીલા પ્રેમાનંદનો ત્રાંસ દેશ જેની રાજધાની વડોદરા (જે ગુજરાતનું, પારીસ કહેવાય છે) તે આવેલું છે. એ ખંડથી તદ્દન ઉલટીજ દીશામાં બુક-સેલરો અને ફેરીઆઓનું અમેરીકા છે. અને તે એક ખંડજ છે જ્યાં રૂપીઆભાઈનું રાજ ચાલે છે !

આ બધા રાજ્યોની ૧૯૧૪ પહેલાં રાજ્યદ્વારી સ્થિતિ એ હતી કે પેલા અમદાવાદમાં અંગ્રેજો યાને “કટાર, ખંજર, ઝેર, ખુન; લેદ” લગેરે અંગ્રેજી ચોપડાઓનું રાજ ચાલતું અને સમસ્ત ગુજરાત નામનો એક દેશ જે હીંદુસ્તાન કહેવાય છે ત્યાં પણ એનું રાજ ચાલતું ! તે પ્રજાની હકુમતમાં ‘બૃહત્ ગુજરાત, નામના અનેક સંસ્થાનો હતાં તે વખતે પેલા જર્મનીના ‘જયાજયન્ત’ અને ‘ઉપા’ની ચઢતી જોઈ આ અમદાવાદી ચોપડીઓને ચીંતા પેડી એ ચોપડીઓ લડાઈ જગાડવા કોઈ લાગ જોતી હતી પણ ક્યાંય થાગ લાગતો નહોતો ! આખરે એ તક સાંપડી.

બાબત એમ બની કે એસીયા નામના નડીયાદ દેશનો રાજકુવર, નામે સરસ્વતીચંદ્ર ‘ધાર્મિક ગ્રંથો’ નામના સર્વીયા દેશમાં, રહેજ હવા ખાવા ગયેલો ત્યાં તેનું કોઈએ ખુન કર્યું! નડીયાદને શુસ્સો ચઢ્યો ને શુન્ડે-ગારને પોતાને હવાલે કરવા તેણે હઠ કરી પરંતુ આ સર્વીઆએ “પોતેજ પોતાના દેશમાં શુનેહગારની ખબર લેશે” એમ સામી હઠ કરવાથી ગોવર્ધન-સાહીત્યે ‘ધાર્મિક ગ્રંથો’ સામે લડાઈ જાહેર કરી! શુન્ડીના પુસ્તકોનું હંગરી તો એમાં પહેલેથી ભળેલું હતુંજ પરંતુ નાનાલાલનું જર-મની “શીષ્ટ સાહિત્ય” નામની સંધીદ્વારા એ દેશ સાથે સુખદુઃખમાં ઉભા રહેવા અંધાયલું હોવાથી તે પણ એની સાથે જોડાયું. આમ એક બાબુ ત્રણ દેશ થયા.

બીજી બાબુ ‘ધાર્મિક ગ્રંથો’ સાથે છાપાંઓનું રશીઆ પણ એજ રીતે ભળ્યું ને છાપાંઓની સાથે વટોદરાની મીઠી ગરબીઓ અને આખ્યાનોને પણ ઢસડાવું પડ્યું! વટોદરાને લીધે અમદાવાદને પણ એ લડાઈમાં જોડાવું પડ્યું, જે કે તેને તો એજ જોઈતું હતું!

બસ; આ રીતે આખા યુરોપના રાજ્યો યાને શુજ-શતી સાહિત્યમાંની બધી ચોપડીઓ છાપાંઓ વગેરે ચુંધે ચઢ્યા.

એક બાબુ કાઠીયાવાડનું પ્રેમ શૌર્ય સાહિત્ય નડી-યાદની વિદ્રતા અને ભરૂચની કલ્પનાશક્તિ હતા જેની સાથે પરચુરણ લેખકોનું તુર્કસ્તાન પણ ભળ્યું જ્યારે બીજી બાબુ અમદાવાદના હલકાં પુસ્તકો, ધાર્મિક ગ્રંથો, ક્રાંસના

રસીલા આખ્યાનો, શાળોપયોગી ગ્રંથો, અને છાપાંઓનું રસીયા વગેરે હતા. એમજ માનેને કે વઢવાણથી કવિ નાનાલાલના પુસ્તકોએ ભરૂચ નદીયાદની મદદ લઈ અમદાવાદ વડોદરાપર ચડાઈ કરવા તે દ્વીશામાં લશ્કરો દોર્યા જે સામે બાકીનું આખું સાહિત્ય જગત સફ સમારીને ઉભું હતું. આમ છતાં ‘જયા જયન્ત અને સરસ્વતીચંદ્રે’ શાળોપયોગી ગ્રંથોની જમીનપર પોતાના ઘોડા બેઠતાં સુકયાં જેથી કરી વડોદરાને જીતી લઈ ત્યાંથી અમદાવાદની ઝેરી તોપોને મ્હાત કરતાં કરતાં રાજનગર જીતી શકાય !

તોપો કુટી (છાપખાનાના મશીને છાપવાની શરૂઆત કરી) ! ખંડુકો છુટી (એટલે નાના નાના લેખકો તરફથી ચર્ચાપત્રો, નાની ચોપડીઓ વગેરે ઉડવા લાગી), વાળાં વાગ્યા (એટલે સભાઓમાં ભાષણો ગજવવામાં આવ્યા), વાવટા ચડયા (એટલે જાતજાતની બહેરખબરો થઈ) હજારો ‘જયાજયન્ત ને ‘ઉષા’ હજારો “ સરસ્વતીચંદ્ર ” હજારો “ વેરની વસુલાત ” અને “ ગુજરાતના નાથો ” હુશમનોપર તુટી પડયા. વડોદરા લગભગ પડવાની અણીપર હતું. શાળોપયોગી ગ્રંથો તો કે ‘ઠા’ડનાય પગ નીચે છુંદાઈ ગયા હતા. ધાર્મિક ગ્રંથોનું તો ગળુંજ નહોતું. અમદાવાદની ઝેરી ચોપડીઓ તો ધ્રુજ ધ્રુજ રહેલી. દોઢ વર્ષમાં તો આ ત્રણ દેશોએ કહેર વરતાવી સુકયો.

બસ આ વખતે અમદાવાદે પોતાને તાબેના હિંદુસ્તાન દેશમાંથી સમસ્ત ગુજરાતને પોતાની મદદે બોલાવ્યા અને વડોદરા પહોંચી અટકી પડ્યું. આ પહાડુર ગુજરાતી-

ઓએ આમ પેલા અમદાવાદી સાહિત્યની રક્ષા કરી, કારણ કે એ પુસ્તકોએ આ પ્રજાને જે લગભગ ગુલામી બનાવી દીધી હતી, તેમાંથી જલ્દી છુટી કરવાના તેને લાખખો અને કરોડો વચનો આપ્યા હતા, પણ આમ છતાં અમદાવાદના પુસ્તકો કબાટોમાં પાછળ સંતાઈને બહીકના માર્યા છપાઈ રહ્યા હતા. તેમને બચવા માટે કોઈ ખારી નહોતી જણાતી. નવા સાહિત્યના પુસ્તકો પુરતા ભેરમાં હતા. પણ ઈશ્વરે બધાના પાસા ઉંધા માર્યા. બુકસેલરો અને ફેરીઆઓનો દેશ અમેરીકા આ બધા રાજ્યોની બહારે ધાયો. અમદાવાદે તેની મદદ માંગતી વખતે ‘આત્મનિર્ણય’નો જવલંત સિદ્ધાંત રબુ કર્યો હતો અને દલીલ કરી હતી કે:

“તમેજ અમને ખરીદી લાવ્યા, તમારી નજરે તો બધા પુસ્તકો સરખાં હોવા જોઈએ. પણ આ નવા ફુશમનો તમારી ચુપકીદીનો લાભ લઈ અમોને પૃથ્વીના પટ પરથી બુંસી નાંખવા માંગે છે તેવો જુદમ તમે ઉઘાડી આંખે સાંખી શકશો ખરા ? પુસ્તકોના જગતની શાંતિ અર્થે પણ તમારે બહાર આવવું જોઈએ.”

બસ ! ટેબલો ! એ દેશ આ નવા સાહિત્યના ચોપડાઓ પર ખીજવાયો. તેણે અમદાવાદની બહાર કરી. આમ ત્રણ સામે તેર જણ મળતાં આખરે પરિણામ એ આવ્યું કે ૧૯૧૮ માં આ કાઠીયાવાડી નડીયાદી ભડચી પુસ્તકોને હથીયાર નમાવવા પડ્યા ને સુલેહ થઈ.

હવે અત્યારે એ ત્રણ દેશોના પુસ્તકો જીવનવિગ્રહમાં

સપડાયા છે જ્યારે પેલા અમદાવાદી, વડોદરીયા, વગેરે પુસ્તકો પાછા એટલા જોરમાં આવ્યા છે કે હવે તો તેઓ બુકસેલરોને પણ ગાંઠતા નથી. છાપાંઓનું રશીયા પણ આ અમદાવાદી ચોપડીઓની કપટ નીતિની રમત પામી ગયું અને હવે તો તેણે પોતાનો જુદોજ વાડો કરી લીધો. ગોવર્ધનરામ તો સ્વર્ગમાં જતા રહ્યા. નાનાલાલ લગભગ નિવૃત્તીમાં છે અને મુન્શીજી જરા ખટપટમાં પડી ગયા. બસ, સાહિત્ય જગતના યુરોપ ખંડમાં આમ મુખ્ય ત્રણ કાંટાઓ દુર થતાં અમદાવાદી ચોપડીઓએ હવે દુનીઆપર રાજ કરવા માંડ્યું છે. પ્રજાસંઘને નામે સાહિત્ય પરીષદને એવી રમાડી છે કે પરીષદ તેમની કપટ નીતી માટે એ કરાવ તો શું એક શબ્દ પણ બોલે તેમ નથી !

હજી ધુરકા ધુરકી ચાલે છે અને વળી પાછો એ ચોપડીઓમાં બીજો દાવાનળ ક્યારે ફાટશે, કંઈ કંઈ ચોપડીઓ કબાટોની અલસાર્ધપર આથડી પડશે તે ચોક્કસ નથી.

દરમ્યાન બુકસેલરો પોતાના રોકાયેલા નાણા પાછા કાઢી લે તો સાફ, નહીં તો છેવટ વીમો ઉતરાવે તો સાફ !

વિહચિત્ર પાટીયે !

“છત્રી પર નામ ચીતરનાર” અથવા “નામના પાટીયાં સસ્તાં ચીતરનાર પેન્ટર આ ગલીમાં અંદર બેસે છે.” એવી મતલબનું પાટીયું વાંચી હું તે ગલીમાં પેઠા. તો ત્યાં તો દરજી બેઠેલો ને તેણે કહ્યું કે “પેન્ટર ઝાંહીથી ખાલી કરીને કયોંક ગયા સે. કેણીપા તે અમને નહીં બખર !” એ દરજીની ઉલટપાલટ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે પેન્ટર બાતે દક્ષિણી હતો અને “ગુજરાતી” પાટીઆ પણ ‘હારા’ ચીતરતો હતો !

આ પ્રમાણે મને એક જોટો ધક્કો તો થયો પરંતુ એથી મારી વધુ ખાત્રી થઈ કે પાટીયાં પર જે ચીતરવામાં આવ્યું હોય તેમાં એકદમ વિશ્વાસ મુકી દેવો ઠીક નથી ! કદાચ વિશ્વાસ ભુલે ચુકે મુકાઈ જાય તો ખડાદુરીથી પાછો ખેંચી લેવામાં નફો છે !

મારે બે કામ હતા; એક જાણે કોઈ ઘર ભાડે આપવાનું હોય તો તે શોધવાનું અને બીજું કદાચ તેવું મને ઘર મળી જાય તો અત્યારથીજ “ ખાલી કરવાની નોટીસ ચીતરાવી રાખવા માટે એક પેઇન્ટરનું. પરંતુ પેઇન્ટર પોતેજ ખાલી કરવાની નોટીસ આપ્યા વગર બીજે રહેવા આદ્યો ગયેલો. જોતાં આપણે પણ વગર નોટીસે બીજે ઠેકાણે જતા રહેવાનું નક્કી કર્યું અને તે બીજું ઠેકાણું શોધવા હવે વળ્યો.

“ જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે
ત્યાં પાટીઆ “ટુ બી લેટના.”

સાક્ષર શ્રી મણીભાઈના કાવ્યમાં કર્હું તો મુંબઈમાં માળે માળે ઉપરની લીટીઓમાં જણાવ્યા મુજબના હાલ હતા. જ્યાં જુઓ ત્યાં કંઈને કંઈ ભાડે આપવાનું હોયજ ! છેવટ ચોરડી દીવાનખાનું કે ખલોક કશું ખાલી ન હોય તો પણ ચોટલો અથવા દાદર પાછળની જગ્યા અથવા ચોટલાના પેટામાં આવેલું લોંચડું તો જરૂરજ ભાડે આપવાનું હોય ! હવે તે બધી ચીજો ખરેખર ભાડે આપવાની છે કે નહીં તે તો ભાડાનો આપનાર જાણે. બાકી પાટીયામાં તો એમ લખેલું હોય છેજ. મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યું.

*****
 * બાટે આપવાનું છે *
 * અંદર ભેંયાને પૂછો. *
 *****

મેં એ પાટીઆ પર વિશ્વાસ સુકી ‘અંદર ભેંયાને પુછવા માટે’ લેયો શોધવા ચારે માળ પર તપાસ કરીને નીચે ઉતરી આવ્યો ત્યારે એક ‘દગડુ ગેનુ’ એ કહ્યું કે “ઈકડે ભયા ભેયા નહી; મેતાળ આહો તે ચાહ પીઆલા ગેલે. શેઠચી દુકાન કાપડ માકીટ મધી હાચે તે તુમી તીકડે વિચારા.” વળી પાછો દગો ! વિશ્વાસઘાત ! વળી પાછો મે પાટીઆમાં વિશ્વાસ સુકયો ને વળી મારો વિશ્વાસ રખખરના દડા માફક ઉછળીને મનેજ પાછો વાગ્યો ! આમ જ્યાં પાટીઆ હોય ત્યાં તો ખરેખર તપાસ નજ કરવી જોઈએ એવી હવે મેં ગાંઠ વાળી છે અને જે માળામાં બારીઓ અંધ દેખાય એજ ઠેકાણે કહાય ખાલી હશે એમ એ નીશાની પરથી માનીને માત્ર એવાજ માળામાં બાડાની જગ્યા માટે તપાસ કરવાનો મેં હવેથી સંકલ્પ કર્યો છે.

મારો સંકલ્પ રહ્યો મારી પાસે, પરંતુ ઉપલા એ પરાક્રમે શું બતાવે છે ? એજ કે જેમ માણસોમાં નામ પ્રમાણે ગુણ હોતાં નથી, જેમ રત્નમણીશંકર નામું લખે છે. અમરસંગનું આવતી કાલે ઉઠમણ હોય છે, સરસ્વતી દેવી ચાર અંગડીના ચાર દુ દશ આના ચુકવે છે તેમ પાટીઆઓમાં પણ નામ પ્રમાણે ગુણ ધણીવાર નથી હોતા, કેટલાક પાટીયાં ઉપર પ્રમાણે છયોક છેતરે છે અને ઘણા પાટીયાં તો લગભગ વિચિત્ર હોય છે કારણ કે “તે સઘળા ગુજરાતી પાટીયાં ચીતરનાર પેન્ટર” દક્ષણી હોય છે.

એક વેપારીનું જેમ મોટું પાટીયું હોય તેમ માનવું કે તેનો ઓછો વેપાર છે ! દાખલા તરીકે તેનું પાટીયું એક સુતેલા માણસ જેટલું લાંબુ હોય તો તેના ચોવીસ કલાકમાં ચોવીસ માનીયે અને દશ માણસ જેટલું લાંબુ હોય તો ૨૧૧ ઘરાક માનવા ! ‘ ફલાણા ફલાણા મર્ચન્ટ અને ઠીકણા ઠીકણાના એજન્ટ ’ એમ ચીતરાવ્યું હોય ત્યારે માત્ર તે કોપરાં લેખવાનો ધંધો કરે છે એમ માનવું ! આ તો જો કે નામ મોટાને દર્શન ખોટા રાખનાર પાટીઆની વાત થઈ પરંતુ મુંબઈ ગામમાં વિચિત્ર પાટીયા તો તમને પાટીયે પાટીયે જડશે ! દયો માંડો ગણવા:—

એક ઠેકાણે પાટીયું અડધું ચીતરીને સાંજ પડવાથી પેન્ટર ચાદ્યો ગયેલો અને પાટીયામાં અહીં સુધી લખેલું:—

“ એસ. મફત x x ” એસ. મફતલાલની કું. હશે !
એક બીજે ઠેકાણે લખેલું:—

“ લાડે આપ x x x ”

પ્રાર્થના સમાજ પરના પાટીયા પર લખ્યું છે:—
“ પંઢરપુર x x x ને મદત કરો.” આમાં ‘દ’ ને ઠેકાણે ‘ત’ ઘુસી જવાનું શું કારણ હશે તે પેન્ટરના નામ પરથી તરત જણાઈ આવે ! આવી ભુલ, તે સમાજના સેક્રેટરી શ. ત્રિવેદી લાણીતા શુજરાતી છે છતાં જણાય ત્યારે હસવું ને દયા ખંન્ને સાથે દોડયા આવે છે.

ભામલી મહોદ્ધામાં ‘ છત્રીના ડોક્ટર ’ અને ખીબા એક મોહદ્ધામાં ‘ પ્રાઇમસ સ્ટવની હાસ્પીટલ ’ ના પાટીયા જણાય છે !

અનેક પાટીઆઓમાં ગુજરાતી વ્યાકરણનું ખૂન શબ્દે શબ્દે જડશે, એક ઠેકાણે “ કોલપ્રીલ્ડના કોલસા ” ને બદલે “ કોલપ્રીલ્ડના કોળસે ” લખેલા છે ! આવો છબરડો તેજ પીંછીએ કરેલો છે જે ‘ રામ આવેલી ને સીતા ગયેલો ’ લખે છે !

હોટલોમાં કોઇ ઉપહાર ગૃહ લખે છે કોઇ ઉપાહાર ગૃહ લખાવે છે; હવે માત્ર ઉપવાસ ગૃહ લખાવું બાકી છે !

પાટીઆનો નાદ એક પાનવાળાને પણ લાગેલો અને તેણે તો અંગ્રેજીમાં બ્રૂકાવ્યું કે “ ઉત્તમ પાન ખાવાનું એક પૈસાથી ! ”

મુંબઇના પરામાં એક ઠેકાણે “ ઢંડ છના લગા છે નથી ” નું પાટીયું છે ! ઘણા મહાન વેપારીઓના પાટીઆમાં ‘ છે ’ એવું હોય છે ત્યારે ઓપ્રીસમાં એ બાઇ સાહેબ ખરેખર નથી હોતા ! પાયધુની પાસે એક ચોપડી-વાળો છે જેણે અનેક પાટીઆ લગાવેલા છે પણ જ્યારે ઉપર ચઢીને જોયું ત્યારે એક બાબુ ચોપડીના કબાટો ને ખીજી બાબુ રસોઇ થતી હતી ! શું કરે જ્યાં પેટ ને ધંધો બંન્ને નભાવવાના હોય ત્યાં ? !

કેટલાક પાટીયાઓ પર ‘ માળ ’જ લખ્યો હોતો નથી અને તેમના માલીકો પાછા મોટા જાહેર પુરૂષ એવા કે છેક ચોથે માળ સુધી પુછી આવે પણ દરેક જણ જવાબ

દેશે કે એ નામનું કેઇ માણસ અહીં રહેતું નથી ! ભોંયત-
ળીએ આવો ત્યારે બહાર રમતી તેની છોકરી પરથી માલમ
પડે કે, એ ભાઇશ્રી ભોંયતળીએજ રહે છે !

આવા બધા વિચિત્ર પાટીયાંનો શું ઉપાય ? મારે મતે
એકજ ઉપાય છે અને તે માત્ર હોળી ખેલ્યા તોફાની
છોકરાઓ સારી રીતે જાણે છે ! હું નથી ધારતો કહેવાની
જરૂર હોય !

સામયિકોની નાત અને તેમના કેટલાક રિવાજો !

કોઈપણ નાત હચ્છવાજોગ છે કે નહિ તે સવાલ બાબુએ મુકીએ તોય નાતોના ઇતિહાસ પરથી સાફ જણાય છે કે 'નાતો પાડી પડતી નથી, પરંતુ એની મેળે પડે છે.' ધંધા બાઈએ હોવાને લીધે સંબંધ કુદરતીજ વધતો જાય. સૌથી પહેલો વ્યાપારી સંબંધ બંધાય પછી તે મિત્રતાનું સ્વરૂપ પકડે અને છેલ્લે સામાજિક સંબંધમાં વીકાસ પામી તે એક નાતમાં પરિણમે છે આ તેનો વિકાસક્રમ. અત્યારે પણ ક્લાર્ક ક્લાર્ક વચ્ચેનો સંબંધ જોતાં ઘડીવાર એમ માનવા મન થઈ જાય છે કે બંને 'એક નાતીલા' છે.

આજ પ્રમાણે સામયિકોની વાત બની ગઈ છે અથવા બની રહી છે. (in process of construction) એમ કહીએ તો ચાલે ! સુધારકોની બુમો છતાં નાતોનું કારખાનું પોતાનો કાયદેસર ધંધો શાંતિથી ચલાવી રહ્યું છે. તે કાંતો તેના ખેરાપણાને લીધે અથવા પેલી બુમોની માંદગીને લીધે !

હવે જાણે એ નાત બની રહે ત્યારે તેને બુંસી નાંખવી કે નહિ અથવા તેને બનતીજ અટકાવવી એ કામ આપણે નાત શત્રુઓપર છોડીએ. આ તકે તો એ નાતની પડી ગયેલી, પડતી જતી કેટલીક રૂઢીઓ ન્યાય છે કે નહિ તે તપાસવું જરૂરી છે. મારે મતે પેલી સામાજિક નાતોની માફકજ આ નાતમાં પણ કન્યાવિક્રય, વર વિક્રય, વાંકડો, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન, વૈધવ્ય પાલન વગેરે રિવાજો ધીમે ધીમે જુદા સ્વરૂપમાં ઘુસતા જાય છે ! “ સાધુના સાદ્યામાં તે શેતાનો ” કોણ કોણ છે તેની તપાસ કરીએ.

બહુ પત્નીવાદ ! સમાજ એટલે નાતોનો સમુહ. અને નાત એટલે કુટુંબોનો સમુહ. એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી એ બેમાંથી કુટુંબ જનમતું હોવાથી નાતનું મુળ ‘વર અને કન્યા’ માં છે ! આપણી નાત સાખીત કરવા માટે વર કોણ અને કન્યા કોણ એ એકવાર નક્કી કરી નાંખીએ એટલે આપણને બધા તાળો મળી રહેશે !

બહુ વિચાર કરતાં મારે મતે એક ‘ સામયિક ’ તે ‘ વર ’ લાગે છે અને એક ‘ લેખ ’ તે ‘ કન્યા ’ ! ‘ વર ’નો બાપ તે તાંત્રી છે અને વરની મા તે પેલો વ્યવસ્થાપક અથવા મેનેજર ! ‘ કન્યા ’નો બાપ તે ‘ લેખક ’ અને કન્યાની મા તે

‘લહીઓ’ (copyist અથવા Typist) જે ઘણું ઠેકાણું મરી ગયેલી હોય છે ! હવે વચમાં માત્ર ‘ગોરબાપા’ બાકી રહ્યા જેનું કામ પેલો ‘મુદ્રક’ અથવા ‘છાપક’ કરે છે ! નથી તેને કન્યા કેવી છે તેની ચિંતા કે નથી તેને વરની લાયકાતની પ્રીકર ! એતો બસ વરના બોળામાં (!) કન્યાને બેસાડવાનું કામ યાવતચંદ્ર દિવાકરૌ (એમ નહિ પણ યાવત મુદ્રણકાર્યમ્ મશીનમ્ કરેતિ એમ બોધએ !) કર્યાજ કરે ! એમના લગ્નની બીજામાં એક ટપાલી સિવાય બીજો કોઈ ગૃહસ્થ હાજરી આપતો જણાયો નથી ! આને ગાંધર્વ લગ્ન કહીએ તો ચાલશે ! માત્ર જુજ પ્રસંગોએજ ચાર પાંચ સાહિત્ય સેવકોની હાજરીમાં કોઈ તંત્રીને લેખ હાથોહાથ આપવામાં આવે છે જે પ્રથા આપણી સામાજિક નાતોની ચાલુ લગ્નપ્રથાને મળતી આવે છે ! ‘કન્યા’ પોતેજ પોતાનો વર પસંદ કરી લે એવા સ્વયંવર લગ્નો માત્ર એક સાક્ષરને ત્યાંજ થાય છે જ્યાં વરના બાપોનો એક લેખ માટે સતત દરોરો હોય છે !

‘ વર કોણુ ને કન્યા કોણુ ’ એ વિષેનો મારો નિર્ણય જો મંજૂર કરવામાં આવે તો બહુ પત્નીવાદ તો પહેલી જ નજરે સાબીત થાય છે દરેક ‘વર’ કોઈ એકજ નીતિને (policy) કે રૂઝીને વળગી રહેતો નથી, પરંતુ ‘અંકેઅંકે કુંવારો’ હોય તેમ નવનવી વહુઓ લાવીને બેસાડે છે ! ‘સાહિત્ય’ નામના વરના બાપે એકવાર સુચના કરી હતી તે મુજબ દરેક માસિક અમુક વિષય પોતાનો કરી મેલે અને એ રીતે એક પત્નીવૃત્ત પાળે તો તે આ નાત કેટલી

સુખી થાય તે વિચારવા જેવું છે, પરંતુ તેને બદલે અત્યારે તો આપણે જોવુંજ જોઈએ છીએ કે એક પણ સામાયિક અમુક ખાસ વિચારનુંજ પત્ર (Views paper) નથી હોતું પરંતુ જુદી જુદી નાત જાતની રૂચીદેવીઓ પોતાના સંસારમાં રળુ કરે છે ! નામ હોય શિષ્ય શાળા' ને તેમાં લેખ આવે 'સંગીત શાસ્ત્ર'નો ! માસિક હોય માત્ર 'વિનોદ' તું ને આવે ત્યારે 'કરુણ આત્મકથા' ! ઇચ્છવાજોગ છે કે દરેક વરે એકજ પત્રની લઈને બેસી જવું જોઈએ.

કન્યા વિક્રય.

હવે બીજે નંબરે કન્યા વિક્રય જોઈએ. આ નાતમાં પણ કન્યા વિક્રયનો વેપાર ચાલે છે અને તેને ઉત્તેજન આપનારા કોઈ લેખજુખ્યા તંત્રીઓ અને રૂપીઆ જુખ્યા સાક્ષરો છે ! વરના માખાપો મનમાનતાં નાણાં ઠાઠી આપે તેનેજ આ કન્યાના બાપો કન્યા “પધરાવે” છે !

કેટલેક ઠેકાણે કન્યાના ભાવ ‘કુર્મા’ વર (કુર્મા એટલે આપણે અહીં એક વેંત ગણીએ તો ચાલશે !) બિલાય છે જેમકે એક કુર્માના લખાણના ચાર રૂપીઆ; વધારેમાં વધારે ભાવ રૂ. ૧૦) એક વરના બાપે એક કન્યાના બાપને આપેલો જણાયો છે ! એટલે કે આઠ વેંતની કન્યાના દરેક વેંત પર રૂ. ૧૦) !

વર વિક્રય—

પણ એટલું મારે કહેવું જોઈશે કે સામાયિકોની આ નાત કન્યા વિક્રય કરનારી જૈન, વૈશ્ય વગેરે કોમોને મળતી

આવે છે, તેના કરતાં વાંકડો કે પહેરામણી લઈને વર વિક્રય કરનારી અનાવિલ, પારસી અને બંગાળી કોમને વધારે મળતી આવે છે. કારણ કે આ નાતમાં વર વિક્રયનું જોર કન્યા વિક્રય કરતાં વધારે છે ! અનેક વરના બાપો પોતાના કંઠોરાના પહેરનાર મુરતીઆને એટલા મોંઘા ગણે છે કે તેઓ અનેક માંગાઓ પાછા વાળે છે ! આવા સારા કન્યાના બાપો તરફથી પડાપડી એવી જળરી હોય છે કે કેટલાકો તો કન્યાને તેના ઘરમાં પરાણે બેસાડી આવે છે ! કન્યાઓનો મુસળધાર વરસાદ વરસતો હોય છે અને તેમાંથી અમુક અંક માટે કોની સાથે દીકરાને પરણાવો તે નક્કી કરતાં વરનો બાપ કાને કલમ ખોત્તીને લાંબો થઈને સુઈ જાય છે ! તેમાંની ઘણી કન્યાઓ જો ટપાલની ટીકીટ નામનાં પોતાના રથ સાથે આવી હોય તો તો વરનો બાપ તેમને પીથેર તેમનાજ રથમાં પાછી ધકેલે છે અને જે કન્યાઓ પોતાનું વાહન સાથે નથી લાવી હોતી તેને ‘પાંજરાપોજો’ (કચરાની ટોપલીનો દેખાવ લગભગ પોપટના પાંજરા જેવોજ છે ને ?) માં સુકી આવે છે ! બાકી વધેલી કન્યાઓ વરના બાપની પસંદગી પામતાં તે મહિના કે અઠવાડિયા માટે વર સાથે ઘરવાસ લોગવી શકે છે ! કેટલાકો પૈસા આપીને લેખો છપાવે છે. જા. ખ, તરીકે !

કન્યા કેળવણીની ઓછપ !

આ પડાઈડીમાં કન્યાઓ પણ કેવી કેવી આવે છે તે બ્યારે આપણે જોઈએ ત્યારે આંખો બંધ કરવી પડે છે,

ઉલટી થાય છે. અપચો થઇ આવે છે ! મારા એક તંત્રી તરીકેના અનુભવ દરમ્યાન મેળવેલા આંકડાઓ રજુ કરીને કહું તો એ પડાપડીમાં ૭૫ ટકા કવિતા દેવીઓ (તેમાં પણ કાણી કુખડી પાંગળી વધારે) ૨૦ ટકા વાર્તા દેવીઓ જ્યારે ઉપયોગી વસ્તુઓ સાથે લઇ આવતી જ્ઞાનદેવોઓ માત્ર પાંચજ ટકા હોય છે ! ગુજરાતી જીવનમાં આટલી બધી કવિ કવિતા ક્યાંથી ઉગી નીકળી એ માટે મને જબરૂં આશ્ચર્ય થાય છે !

લાજનો રિવાજ.

આ કન્યાઓમાં લાજનો રિવાજ પણ પ્રચલિત છે એમ કહીએ તો ચાલે ! કારણ કે તેઓ બીજા કોઈ સુર-તીયાનું મોહું જોવા જઇ શકતીજ નથી, તેમજ એક પ્રેમ એટીકેટ જાણીતી છે કે જ્યાં સુધી અંક જ્ઞાર ન પડે ત્યાં સુધી કોઈ પણ છપાતો લેખ કોઇને બતાવવો કે વાંચાવવો કે કોઈ વાંચવા ઈચ્છા કરે તો તે અસંભવ ગણાય છે. એટલે કે જ્યાં સુધી લગ્ન જાહેર ન થાય ત્યાં સુધી વહુ પડદામાં રહે છે !

વરનો બાપ ઉંચો !

આ નાતમાં વરના બાપના ગર્વ માટે પણ કન્યાના બાપને કંઈ ઓછી ફરીયાદ નથી ? “ લેખ એકજ બાબુએ લખવા, શાહીથી લખવા, સ્વચ્છ અક્ષરે લખવા; ટપાલની ટીકીટ નહિ હોય તો પાછો મોકલવામાં આવે, તંત્રી પોતાની સગવડે લેખ દાખલ કરશે; તેમના લેખ માટે તંત્રી

જવાબદાર નથી” વિગેરે આ બધા નિયમો માસિકોમાં જોઈએ છીએ ત્યારે તે વરના બાપ પર કન્યાના બાપને ગુસ્સો નહિ ચઢતો હોય ? વળી ટપાલની ટીકીટ બીડી હોય છતાં જવાબ ન મળે, લેખ પણ પાછો ન મળે, અનેક મહિનાઓની ઢીલ પછી છપાય, જે અંકમાં છપાય તેની નકલ કન્યાનો બાપ જોવા ન પામે, એ બધી તેની આપ-ખૂદી જોતાં ખત્રી થાય છે કે વરના બાપના મિજાજનો ચાર નથી ને તે પોતાને વેવાઈ કરતાં ઉંચો માને છે ! કે-ટલાક તંત્રીઓ તો ‘રીવ્યુ’ માટે મોકલેલા પુસ્તકો ગણીએ જેને આપણે (Girl on approval) પસંદ પડે તો રખાય તેવી કન્યા તેની સમાલોચના માટે અખાડા કરે છે અથવા સમાલોચના લે છે તો તે અંકની એક નકલ પણ વિવેક ખાતર મોકલતા નથી.

આ એક કઠંગી રૂઠિ છે અને તેની વિરુદ્ધ કન્યાના બાપોએ વિરોધ જાહેર કરવા માટે સલા મેળવી ઠરાવ કરવો જોઈએ !

બાળલગ્નનો !

આ નાતમાં બાળલગ્નનો પાર હોય તો વળી એ નાતજ શાની કહેવાય ? સુરજ ઉગે ને તેની સાથે કેટલાક નવા વરો જન્મે છે, નવી કન્યાઓ જન્મે, ને પાછાં તેમના તરત લગ્ન થઈ જાય છે તેથીજ આવા બાળવયમાં પરણેલા વરઘોડીઆનું જન્મ કરતાં મરણ પ્રમાણ વધારે છે !

વૃદ્ધ લગ્ન !

આ રિવાજ પણ ક્યાંક ક્યાંક જણાય છે. કેટલાક સામાયિકો ઘરડાં ખખ થઈ ગયેલા હોય છતાં તેમના સંસારમાં મોટી ઉમ્મરની (પુખ્ત વિચારની) કન્યાઓ ન મળવાને સળબે કાચી વયની કન્યાઓ સ્થાન પામે છે ! કેટલીક કન્યાઓ એટલી બધી મોટી ઉમ્મરની થઈ ગઈ હોય (એટલે કે વિચારો તદ્દન જુના જમાનાના, વેદના વારના, કે કોચરાની સાલના હોય) કે તેમની સાથે લગ્ન કરવામાં દેખીતું કબ્બેડું લાગે છતાં ખીલતા જુવાનવરો તેમની સાથે હસ્તમેળાપ કરે છે !

સતી થવાનો ચાલ ?

ઠરેક કન્યા જે સામયિકના જે અંકને પરણી હોય તે અંક નીકળી ગયા પછી તેની સાથેજ મરે છે ! તેને તેની સાથે મરવું પડે છે !

નાતરાનો રિવાજ !

છતાં કેટલીક કન્યાઓ તે અંકના મરી ગયા પછી વળ પાછી પુસ્તક આકારે સોવાસણ તરીકે દેખા દે છે ત્યારે તેણે નવું ઘર કર્યું છે એમ કહી શકાય !

ત્યજાએલી દુઃખી સ્ત્રીઓ !

અનેક કન્યાઓ એક ઘરથી ત્યજાય છે પછી તેને તો શું પરંતુ તેની ખેડોનેય ખીજા વેવાઈને ત્યાં સ્થાન મળતું નથી ! એટલે કે એક રીતે વરના બાપોમાં સંપ સારો છે અને છંડાયલી કન્યાને ચેરી નાંખવા પુરતું સંગઠન છે છતાં એકંદરે:—

આખી નાતમાં કુસંપ !

મોટા પ્રમાણમાં ફેલાયલો જણાય છે ! એટલા ત્રીયાઓજ નહિ પરંતુ વેવાઈઓ પણ માંડોમાંડે એક ખીજા સામે ગુલાલ અને કંકુ ઉડાડવાને બદલે કાદવ અને ધુળ ઉડાડતાં જણાય છે ! પરિણામ એ આવી રહ્યું છે કે સૌ જુદા ચુદા રાખીને જુદાં રહે છે અને તેથી દરેકને ખર્ચા પણ એવા ભારી પડે છે કે દરેક જણ પોતાનાજ ભાર નીચે દબાયલો રહે છે. આવો કુસંપ વેઠવાને બદલે એક ઘરમાં રહેવાને નાલાયક કન્યા ખીજા ઘરમાં લાયક હોય તો કન્યાનું માથું પાછું ન ફેરવતાં ખીજે ઘેરે વળાવી શકાય એવું વેવાઈઓમાં સંગઠન હોય તો કેટલું સારું ? વહુવાડના ઘરેણાં લુગડાં, એટલે ચિત્રોના ખેડોડો, દરેક જણ નવા વસાવે તેના કરતાં તેમા પણ ઉછીની આપ લે ચાલતી હોય તો લગનના વધી ગયેલાં ખર્ચો પણ ખચાવી શકાય !

આ સિવાય એકની એક કન્યાને એકી વખતે ત્રણ વરો સાથે પરણાવે એવા પણ ‘બાપો’ હોય છે ! કાંઈની

કન્યાને પોતે બાપા બની બેસે એવા તકડંચી કરનારાઓ પણ જણાય છે ! યુરોપીઅન, હીંદી, મરાઠી કે બંગાળી કન્યાનું અપહરણ કરી તેને ગુજરાતી લુગડાં પહેરાવીને આ નાતમાં ગુપચુપ દાખલ કરી દેનારા જીવો હોય છે !

આ નાતમાં આ પ્રમાણે અનેક રૂઢી રાક્ષસી અને રિવાજો નીંદનીય છે અને તેમાં ઉપર બતાવ્યું તેવું અંધેર ચાલી રહ્યું છે.

માત્ર આ નાતમાં જો કેાઇ પણ કુરિવાજો આવતા અટકી ગયા હોય તો તે ‘પ્રેતલોજન’ ‘હાયપીટ’ અને લગ્ન વખતે નજરબંધનો નાચ ! આજ સુધી તો આ રિવાજોના દર્શન થયા નથી. પરંતુ બનવાજોગ છે કે ભવિષ્યમાં એક તંત્રી દરેક પસંદ થયેલા નવા લેખ માટે જ્ઞાતિ-લોજનના નોતરાં ફેરવે, દરેક બંધ પડતા સામયિકનો તંત્રી તેના લાડકવાયાનાં ‘સ્વર્ગ’ (!) વાસ’નું બારમું તેરમું કરે, અને તેનો મેતેજર ચાને વરની મા બીજા મેનેજરે મળે તો ઠીક નહિ તો લેણદાર છાપખાનાવાળા, ખંડોક બનાવવાળા, કાગળવાળા, બાર્ધન્ડરો વગેરે બોલાવી છાપાંની ઓપ્રીસમાં રાજીયો ગાઈને છાજ્યા લે અને ‘ડીકીએ ડીકીએ’ છાતી કુટે !!!

નાતશત્રુઓ આ નવી નાત તરફ નજર કરે તો તેમને બોખરાં ગળાનો અવાજ બુમો પાડીને સુધારવા માટે એક નવું ક્ષેત્ર જણાશે !

૧ લી તારીખ.

હિંદુ શાસ્ત્રોમાં બધા મહિનાઓમાં ઉત્તમ જણાવેલા એવા માગસર માસની પહેલી તારીખ કે ફેબ્રુઆરીની, રબી-ઉલ અવલ કે ફરવરદીન ગમે તે કોમના, ગમે તે મહિનાની કોઈ પણ પહેલી તારીખ તમને ગમે છે કે નહિ એ મારો એક છેલ્લો સવાલ છે. તમને હું ફરી વાર પૂછું છું કે તમને ૧ લી તારીખ ગમે છે ?

ગમવી કે ન ગમવી એ તમારા ધંધા પર આધાર રાખે છે. દાખલા તરીકે તમે જે એક માસિકના આહુક હો તો તમે ૧ લી તારીખે આંખો તાણી તાણીને તેની રાહ જોતા હશો ! પરંતુ તમે જે તેના તંત્રી હો તો તો “ભગવાન કરે ને હવે આ ૧ લી તારીખ જાય ને અંક નિયમિત ખૂદા પડી જાય તો ઉપાધિ મટી” એમજ તમે ઇચ્છવા માંડશો ! એનું એક બીજું કારણ એ છે કે તંત્રી-ઓને ૧ લી તારીખે નિયમિત અંક ખૂદા પાડતાં કાગળનું ખીલ, કળાની કડાકુટ અને કંપોઝીટર સાથે માથાઝીક કરતાં નકામાં દમ આવી જાય અને ઉંડા અંતરની કવિતાઓમાં માસિકનો તંત્રી નામનું એક પ્રાણી ૧ લી તારીખ પર શ્રાપ પર શ્રાપ વરસાવતું હશે. તેની ૧ લી તારીખની અશ્કેલીઓ આહુક જે જાણતો હોત તો તેજ આહુકે બીજા ૩૬ આહુક કરી આખ્યા હોત !

પણ તમારા જીવનમાં ૧ લી તારીખ તો બીજી અનેક રીતે ભાગ લેજવતી હોય છે, અને તેનો સરવાળો કાઢીએ તો એમ કહી શકાય કે જગતના ૬ અબજ માણસોમાં ૩ અબજ માણસોનું નક્કી એ ૧ લી તારીખના હાથમાં હોય છે !

એ ૧ લી તારીખ એટલે પગારનો દહાડો !

તમે પોતેજ યાદ કરો કે તમારા શહેરોમાં ‘વાળા’ ના રોગથી કેટલા દહીંઓ પીડાય છે ? મુંબઈમાં તો કહે છે કે કુવાઓના પાણીજ એ રોગને જન્મ આપે છે. પણ

મારે મતે તો એ ‘વાળા’ના રોગથી ચે વધારે ભયંકર ખીજી જાતના ‘વાળા’નો રોગ શહેરીઓને કાયમનો લાગુ પડેલો હોય છે, અને તેનું કારણ કુવાનું પાણી નહિ, પણ ખાલી ખીસ્સું હોય છે ! એ જાતજાતના વાળાના રોગ તે “દાણાવાળા, દુધવાળા, બાડાવાળા, કેલસાવાળા. તેલવાળા” વગેરેથી એક ગરીબ માણસ આંખો મહિનો ખીડાય છે તે છે તે હવે તમેજ કહો કે આ બધા રોગોનું મૂળ કારણ “૧ લી તારીખ ચાને પગારનું દહાડું ઘણું દૂર છે” એ નથી શું ? ઇશ્વરે વરસમાં માત્ર બારજ ૧ લી તારીખ ઘડી, તેના કરતાં રોજ રોજ, અથવા દર બે દિવસે, અથવા આપણા જે હજામતના ખાસ દહાડા સોમ, બુધ ને શનિ તે દિવસોએ એટલે કે અઠવાડીયામાં વધુ નહિ તો માત્ર ત્રણ વાર ૧ લી તારીખ આવતી હોય તો પેલા રોગો કદી ફાટી નીકળે નહિ ! જેમ ઝેરનો ઉતાર ઝેર હોય છે તેમ આ જાતના વાળાના રોગની દવા પણ “ખીજી જાતના વાળાનો રોગ છે” અને તે એ કે “પૈસાવાળા” થવાય તો પેલા બધા વાળા મટી જાય ! હવે પૈસાવાળા થવા માટે જેમ તારીખો વધારે હોય તેમ વધારે સારું નથી શું ?

પણ આ તો શહેરના નોકરીયાતોની નજરે ૧ લી તારીખની છળી લેવાઈ; વેપારીઓની નજરે એ ૧ લી તારીખનો ફાટો ખેંચીએ તો જણાશે કે એ દિવસ જેમ જેમ નજીક આવતો જાય છે તેમ તેમ શેઠીઆઓ અને સાહેબોને ધીમે ધીમે તાવ આવતો લાગશે. એ દિવસ જાણે કયામતનો દિવસ કે કતલની તારીખો હોય એમ તેમને

તું હોય છે. એનું કારણ એ છે કે ૧૦૦ માંથી ૯૯ ટકા વેપારીઓ આજકાલ બાંધી મુકી લાખની રાખી ધમ-ધોધાર વેપાર ચલાવતા હોય છે. તેમની બાંધી મુકીની અંદર બમ્બુસી કરી જોઇ આવીએ તો જણાશે બેંકના ખાતામાં રૂા, ૧૬૯૭ જમા હશે ત્યારે તેણે ૧૬૯૦૦૭ નો આવતી કાલની તારીખનો ચેક ફાડ્યો હશે ! તીજોરીમાં નોટોને બદલે ચાર હુંડી બડી રાખવા માટે વકીલોની નોટીસો પડી હશે પાંચમી હુંડી સીકારવાની તે સહી કરતો હશે ! આ સંજોગોમાં ૧ લી તારીખે એના મુનીમો ને સીપાઇસપરાં મળુરો અને ફોરમેને પગાર ચૂકાવવાની વાત આવે ત્યારે એની એવી સ્થિતિ હોય છે કે જો એ પૈસાના ઝેરના ભાવ વધીને ત્રણ પૈસા થયા હોય તો તે આપઘાતનો વિચાર પણ માંડી વાળે ! કારણ કે વધુ ભાવ આપવો તેને પોસાય એમ હોય, તોપણ ખીસામાં ખરેખર બેજ પસા હોય ! તેને હોઇકોર્ટમાં નાદારીની અરજી ફાઇલ કરવા માટેના વિચાર આવે મહિનો આવતો હોય તે ૧ લી તારીખનાજ પ્રતાપે, કારણકે એકલા નોકરોનેજ નહિ, પરંતુ લેણદારોને પણ તેણે “આ ૧ લી તારીખે તમારો હિસાબ ચૂકતે સમજ દ્યો” એવા વાયદાઓ આપેલા હોય છે. એજ ૧ લી તારીખે એને લેણદારોના લેણા પર, મારવાડી અને મુલતાનીઓના હુંડા પર બ્યાજના ઘોડા ચડાવવાના અને ચૂકવવાના હોય છે ! બળી એ ૧ લી તારીખ !

“પણ વેપારીઓ તો દેશમાં ગણ્યાગાંઠ્યા છે, છતાં ૧ લી તારીખ ને ચુલામાં પધરાવવાનું શું કારણ એમ કહાય

કોઈ પૂછશે. પણ એ ૧ લી તારીખની આફતોને લીધેજ વેપારી ખેડુતોને વધારે ભાવ આપી શકતો નથી. ખેડુતોને શાહુકારોને વધારે વ્યાજ દેવાં પડે છે, એ બધી અર્થશાસ્ત્રની ઘટમાળનું મશીન જોઈએ ત્યારે ખાત્રી થાય છે કે દુકાળ પડવો અથવા દાણાવાળાનું બીલ વધારે આવવું અથવા ઘરમાં ઝીણા ચોખાને બદલે ચોખાની તળીયત સુધરીને તેઓ જાડા થઈ જાય; એ બધા રોગ માત્રનું મૂળ એ ૧ લી તારીખજ હોવી જોઈએ.

આ બધી પરિસ્થિતિ જોતાં શ્રીમતિ ૧ લી તારીખે અથવા રાજદ્વારી ભાષામાં કહીએ તો દરેક મહિનાની નામદાર પટરાણીએ ઘેરઘેર, ઠેકાણે પગદંડો જમાવ્યો છે અને ત્રીસ દિવસમાં એકવાર વિજળીના ચમકારા માફક દરેક ઘરની સુલાકાત લઈ ત્રીસ દિવસ પીયેર ચાલી જાય છે સાહિત્યની ભાષામાં કહીએ તો ત્રીસ દહાડાનો આ લાંબો વિયોગ જો કોઈ પણ માણસ સહન કરી શકતું હોય તો તે માત્ર એક અધિપતિ નામનું પ્રાણી !

“અનેકને હસાવતી, અનેકને રડાવતી કોણ છે એ ૧ લી તારીખ ? કોણે બનાવી એને ? શા ગુન્હા એવા તે માણસના કે ઠેર ઠેર તે તેને થયરાવતી હશે ?” કોઈ પણ અપદાગધનો શોખીન આમ ભર કચેરીમાં કચરો ફેંકશે એ કવિ મહાશય બહુ દૂર નહિ તો છેવટે પોતાના કવિતા ટેબલની ઉપરના વીમા કંપનીના કેલેન્ડરમાંજ જોશે તો ‘કોણ છે એ’ તેની તેમને તરત ખબર પડશે ! એ તે તારીખ છે કે જે દહાડે તેની ગગનચુંબી કવિતાએ માસિકો દ્વારા સૂરજનું અજવાળું જોઈ શકે છે. તે ન હોત તો તે

કવિતાઓ બાકીના ૨૯ દિવસની બૂલબૂલાણીમાં બૂલી પડી હોત ! એને સરજનાર પેલો લાંબો ચક્ષુ પહેરીને આકાશ તરફ ઉંચું બાળે ઉંટની માફક ઉંચેજ મીટ માંડી રાખનાર પેલો ખગોળશાસ્ત્રી છે ! અર્થશાસ્ત્રીએ રૂપીયાના સોળ ભાગ કરી આના સ્થાપ્યા ! ત્યારે આણે વર્ષના ભાગ કરી મહિના કાઢ્યા. પેલાએ એક આનાના વળી ૧૨ ભાગ કરી પાંચઝો ચલાવી, ત્યારે આ ભાઈએ મહિનાના ત્રીસ ભાગ કરી નાંખ્યા ને તારીખો રચી કરી ! આ બે પંડિતોની હરિકાઈમાં આપણે જોયું તેમ ખગોળશાસ્ત્રીએ સરજેલી તારીખોમાંની ૧ લી તારીખેજ અર્થશાસ્ત્રોના રૂપીઆ આના પાઈને હરાવી દીધાં-મજબુત ફટકો લગાવ્યો, અર્થશાસ્ત્ર ઉંધું માર્યું અને એ રીતે પોતે ગોળ રૂપીઆ વિરૂદ્ધ ખગોળની લડાઈમાં ખગોળ જીતી ગયું ! ઇશ્વરની સૃષ્ટિની નકલ જેમ અગત્ય સુનિએ કરી અને સાપ વિરૂદ્ધ પંડોળા-ઘોડા વિરૂદ્ધ ગધેડા-માણસ વિરૂદ્ધ-નારીયેલ સરજ્યાં તેમ, અર્થશાસ્ત્રની સૃષ્ટિની નકલ કરવા માટેજ ખગોળશાસ્ત્રે રૂ.-આ.-પા. ની વિરૂદ્ધ વર્ષ-મહિના-તારખ સરજ્યાં અને તે ઉલટાં લખાવા મંડ્યા (તા. ૩૩-ઓક્ટોબર) ૧૯૨૭ અને તે દિવસથી તારીખ-માસ-વર્ષ કાગળની શરૂઆતમાં લખવાની પ્રથા પડી ! એની ઉલટી સૃષ્ટિ ગમે તેવી હોય, આપણને તો તેની ૧ લી તારીખનુંજ કામ છે અને તેણે, એ કજીઆ બેગમે, પગારના દિવસની એ માહારાણીએ પ્રજા પર જે જુલમો કર્યા છે તે જોતાં તેને બે સજા કરવી જોઈએ (૧) કાંતો બાકીના બધા ત્રીસ દિવસોને ૧ લી તારીખો બનાવ દેવી અથવા ૨) કેલેંડરો,

પંચાગો, ડાયરીઓ, રોજમેળો, વગેરે સર્વ ઠેકાણેથી એ ૧ લી તારીખને રખખરથી ભુંસીને તેનું નામ નિશાન કાઢી નાખવું !

મને આશા છે કે વાંચકો આ “૧ લી તારીખ” ના જીવંતોનો ઇતિહાસ લખી નાંખી, તેની વિરૂદ્ધ એક મોટી ચળવળ ઉપાડી તેનો બહિષ્કાર કરશે અથવા બીજી અનેક પહેલી તારીખો રચશે ! (કવિઓ કવિતા રચવામાં સમય શુભાવે તેના કરતાં નવી ૧ લી તારીખો બનાવવાનાં કારખાના કાઢતા હોય તો ? હું પોતે પણ એ ચળવળમાં આવતી ૧ લી તારીખથી ભાગ લેવા માટે તૈયારી કરી રહ્યો છું. માત્ર રાહ જોઈ રહ્યો છું એ ૧ લી તારીખની, જે દિવસે પગાર આવતાં લેણદારોનાં લેણાં ચુકવી નિરાંતે બહારસેવાનું કામ ઉપાડી શકું તેમજ તે તારીખે કેઈ માસિક વાંચી જરા તાજેમાજે થઈ શકું !

ચાલો સાહેબજી, હવે બીજી ૧ લી તારીખે પાછા મળીશું !

કળ્યા બેગમનો ફેજહારી કાયદો !

[નોંધ:—‘દામ્પત્ય દંડવિધાન ’ એ નામે બંકિમ બાબુએ ગૃહરાણીના રાજ્યમાં પુરૂષો રૂપી પ્રભા પર કેવા કેવા શુન્દાસર કેવી કેવી સબ્બો કરવી જોઈએ, તે માટે એક ફેજહારી કાયદો ઘડીને ‘બંગદર્શન ’ માં રજુ કર્યો હતો. તેનું હીંદી ભાષાંતર ‘ચાંદ ’ માં પ્રગટ થયું છે. સંસારો-પયોગી તેમજ રમુજ હોવાથી એ લેખ અહીં રજુ કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૧ લું.

(પ્રસ્તાવનાઃ)

સંસારમાં પતિ રૂપી પ્રાણીને સારી રીતે સાચવવા માટે એક કાયદો ઘડવાની જરૂર પડી હોવાથી આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે.

કલમ ૧. આ કાયદાનું નામ “ ગૃહરાણીનો ફાજદારી કાયદો ” રહેશે અને તે કાયદો હિંદમાં જોડેલા પરબેલા પુરૂષો છે તે સર્વને લાગુ પાડવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૨ લું.

(વ્યાખ્યાઓ)

આ કાયદામાં વપરાયેલા કેટલાક શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા માટે નીચેની વ્યાખ્યાઓ બાંધવામાં આવે છે જેથી કાયદાનો અમલ કરતી વખતે ગેરસમજને લીધે કોઈ પણ ગુન્હેગારને ન્યાય ન મળી જાય !

કલમ ૨.—‘ પતિ ’ એટલે ગૃહરાણીની એક સ્થાવર જંગમ મિલકત ગણાશે. કેટલેક ઠેકાણે તેનો અર્થ, ‘ જીતા-યત્ની પ્રજા ’ જેના પર આ કાયદો લાગુ પાડવામાં આવે છે એવો કરવો.

દાખલાઓ

અ એક ઝાડનું થડ અથવા લોઢાની પેટી એ સ્થાવર તથા જંગમ મિલકત છે. છતાં તે ‘ પતિ ’ નથી.

બ. ઘેર પણ ‘ પતિ ’ ન કહેવાય કારણ કે જોકે તે પણ એવીજ મિલકત જેવા છે છતાં ગૃહરાણીની એક ભુદી

તરેહની મિલકત હોવાથી તેના પર લાકડીનો બીજો ખાસ કાયદો લાગુ પાડવામાં આવેલો છે !

ક. પરણેલા પુરૂષો જેમને પોતાને ઘરમાં કંઈ પણ કરવાની સત્તા નથી અને જેમના પર સ્ત્રીઓની ઇચ્છાનુજ રાજ ચાલે છે, તેઓ આ કાયદામાં જણાવેલા “ પતિ ” તરીકે ઓળખાશે.

કલમ ૩ “ ગૃહરાણી ” એટલે એવા ‘પતિ’ નામની મિલકતની હક્કદાર માલીક તેમજ એ ‘પતિ’ નામની પ્રજા પર રાજ ચલાવનારી સ્ત્રી.

સમજણ.

મિલકતના માલીકી હક્કમાં એ મિલકતને ‘મેથીપાક’ જમાડવાનો અધિકાર પણ સમાઈ જાય છે.

કલમ ૪. “ પરણેલી અવસ્થા ’ એટલે પુરૂષોએ પૂર્વ ભવમાં કરેલા પાપોને પરિણામે આ ભવમાં સ્ત્રીઓ સામે જગાડેલા જુદામાં થએલો પરાજય અને તેના પરિણામ રૂપ અવસ્થા.

પ્રકરણ ૩ જી

(જુદી જુદી સજાઓની રૂપરેખા.)

કલમ ૫. આ કાયદામાં જણાવેલા ગુન્હાઓ માટે એ પ્રજાને ગૃહરાણી તરફથી કંઈ કંઈ જાતની સજાઓ અમલમાં આવશે તે નીચે જણાવ્યું છે:—

પહેલી: કેદ. જે માટે સુવાના ઝોરડાની ચાર દિવાલોથી બનેલી જેલ અથવા ઘર રૂપી જેલ વપરાશે.

તેમાં પણ કેદ બે પ્રકારની છે—

(૧) સખત કેદ એટલે ઘરમાં પુરાઈ રહેવાનું અને તે સાથે સખત વચનબાણો સાંભવાના.

(૨) સાદી કેદ જેમાં ગૃહરાણી વચનબાણો નહિ છોડવાની મહેરબાની કરશે.

બીજી : દેશપારી એટલે કે ખાનગી ઓરડામાંથી હાંકી કાઢી ગુન્હેગારને બીજા ઓરડામાં મોકલી આપવામાં આવશે.

ત્રીજી : જાંદગી સુધીની ગુલામી જેમાં ગૃહરાણીનું કાયમનું દાસત્વ કરવું પડશે.

ચોથી : દંડ જેમાં ખીસામાં હોય તેટલા પેસા કાઢી લેવામાં આવશે.

કલમ ૬. આ કાયદામાં જણાવેલી “ સખત સજા ” એટલે કે ગૃહરાણી પોતેજ પતિગૃહ સુકીને પીયર અથવા કોઈ મિત્રને ત્યાં લાંબા સમયના વનવાસ માટે ચાલ્યા જશે અને ગમે તેટલી સમજાવટ છતાં તરત પાછાં આવવાનો વિચાર નહિ કરે.

કલમ ૭ નાના નાના ગુન્હાઓ માટે નીચેની હલકી સજાઓ ફરમાવવામાં આવશે:

પહેલી : ગૃહરાણી ધિક્કારભરી નજરે જશે.

બીજી : ગૃહરાણી છણકાવી નાખશે.

ત્રીજી : ગૃહરાણી વખતે વખતે આંસુ સારશે અથવા ગુન્હાના પ્રમાણમાં છોડા વાળી રોશે કુટશે.

ચોથી:—ગૃહરાણી વઢશે, મહેણા ટુણા સંભળાવશે.
અથવા ગાળો કાઢશે.

પ્રકરણ ૪ થું.

(સામાન્ય અપવાદો)

કલમ ૮. ગૃહરાણી તરફથી જે કંઈ ગુન્હો થાય તે આ કાયદા પ્રમાણે ગુન્હો ગણાશે નહિ

કલમ ૯. ગૃહરાણીના હુકમ પ્રમાણે વર્તવા જતાં પાતથી કંઈ અપરાધ થઈ જાય તો તે આ કાયદા પ્રમાણે ગુન્હો ગણાશે નહિ.

કલમ ૧૦. ઉપર જણાવેલા અપવાદો સિવાય કેઈ પણ પરણેલો પુરુષ આ કાયદામાં જણાવેલી સજાઓમાંથી છટકવા ૭ પણ જાતનો બીજો અપવાદ રજુ કરી શકશે નહિ.

પ્રકરણ ૫ મું.

(ગુન્હાઓમાં મદદ કરવા વિષે.)

કલમ ૧૧. પહેલું: જે માણસ, સ્ત્રી અથવા પુરુષ, પતિનો સગો અથવા સગી હોય તે તેની સાથે સગપણુ ધરાવે છે એટલી હકીકતજ, મદદ કરવાના ગુન્હામાં પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે ગણી લેવામાં આવશે અને તેના પર કામ ચલાવવામાં આવશે.

બીજું: એ ઉપરાંત જે માણસ, ‘ પતિ ’ ને ગુન્હો કરવા માટે શીખવશે, સમજાવશે, અથવા તેને એવી રીતે વર્તવા ચઢાવશે, અથવા તે ગુન્હામાં મદદગાર તરીકે લેખાશે

ત્રીજી: જે માણસ એ ગુન્હો કરવામાં પતિ સાથે સામેલ થશે અથવા એ ગુન્હો થતો હોય ત્યારે પતિ સાથે ઉભો હોય, એકો હોય કે વાતો કરતો હોય તો એ બધી પરિસ્થિતિ મદદખારીના ગુન્હા તરીકે લેખાશે.

સમજાવું.

કુંવારો યુવક અથવા કુંવારી છોકરી પણ મદદ કરવાના ગુન્હેગાર ગણી શકાશે.

દાખલાઓ.

(અ) ‘૧’ નો પતિ ‘૦’ અને તેનો મિત્ર ‘૦૦’ બંને ભોગાં મળી ગૃહરાણીને ઘરમાં એકલી મુકી એકલા એકલા સીનેમાં જોવા બંધ છે. એકલા સીનેમાં જોવા એ ગુન્હો છે. તો એ ગુન્હામાં ‘૦૦’ આ માણસે મદદ કરી છે એમ લેખાશે.

(બ) ‘કા’ નામની સ્ત્રીના પતિ ‘ગ’ ને તેની મા ‘સુ’ ગાયને ઘાસ નાંખવા માટે ચાર આનાનો ખરચ કરવા કહે છે, જેમાં ‘કા’ ની સંમતિ નથી. ‘ગ’ તે ખરચ કરે છે. આવો ખરચ કરવો તે ગુન્હો છે તો તેમાં ‘સુ’ એ મદદ કરી છે એમ લેખાશે.

કલમ ૧૨. જે એક પરણેલી માણસ બીજા પરણેલા માણસને અમુક ગુન્હામાં મદદ કરે તો તે માણસ તેટલીજ સજાને લાયક ગણાશે. જે કે અલબત્ત તેટલી સજાનો અમલ બજાવવા માટેની સત્તા બીજી ગૃહરાણીના હાથમાં હોવાથી આ ‘કોર્ટ’ પેલી બીજી ‘કોર્ટ’ ને જાતે કહેશે અથવા ‘કીકા’ નામના સિપાઈ સાથે સંદેશો કહાવશે.

કલમ ૧૩. ગુન્હામાં મદદ કરનારા સર્વ પ્રાણીઓ જેઓ પરણેલા ન હોય તેમને સજામાં ગાજો. દેવામાં આવશે, ઘરમાંથી ભાગી જવાનો હુકમ કરવામાં આવશે, તેની આગલી પેઢીઓ વાંચવામાં આવશે, મહેણાં મારવામાં આવશે. તેને ઘરમાં રહેવું અશક્ય થઈ પડે એ રીતે તેની સાથે વર્તવામાં આવશે અને છેવટ જો ઘરનાજ માણસો હોય તો તેમને જુદા કરવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૬ કું.

(રાજ્ય વિરૂદ્ધના ગુન્હાઓ.)

કલમ ૧૪. રાજ્ય એટલે ગૃહરાણી

કલમ ૧૫. જે પતિ આ ઘરસંસારમાં ધર્મના કાય-દાથી સ્થપાયેલી ગૃહરાણીની સરકાર વિરૂદ્ધ લડાઈ જગાવશે અથવા તેવા પ્રયત્નો કરશે અથવા તેમાં મદદ કરશે તે સખત સજાને પાત્ર થશે, એટલે કે તેને “ઝોરડા-પાર” અથવા ‘ જુદો-વાસ ’ ગૃહત્યાગ ” ની સજા કરવામાં આવશે અને અથવા ખીસામાં હોય એટલા પૈસાનો દંડ કરવામાં આવશે.

કલમ ૧૬. જે પતિ સગાંઓને પોતાના પક્ષમાં ખેંચશે અથવા ઘરના છોકરાઓને પોતાના પક્ષમાં લઈ લેશે તે ગૃહરાણી વિરૂદ્ધ લડાઈ જગાડવાની તૈયારીઓ કરવાનો ગુન્હો લેખાશે, જે માટે ‘ફદન પાટલા’ અને અને છણકા અને મહેણાં ટુણાંની સજા કરવામાં આવશે.

કલમ ૧૭; જે પતિ ખીજી સ્ત્રી સાથે વાત કરશે કે

હસશે તે બીનવક્ષાદારીનો. ગુન્હેગાર ઠરશે અને તે માટે ‘અખોલા’ અને રીસ’ની સજા કરવામાં આવશે.

સમજાણુ.

કોઈ પણ બીજી સોના બાળકને તેડીને તેને ટીકડી કે ચણા આપવા તે ક્રિયા પણ એ બાળકની માતા તરફ સ્નેહ બતાવ્યા સમાન લેખાશે અને તે ગુન્હે ગણાશે.

આ કલમ પ્રમાણે દેખીતો ગુન્હે ન થયો હોય કે તેનો કંઈ પણ પુરાવો ન હોય છતાં ગૃહરાણીને આવા ગુન્હેઓ કદપી લેવાની સત્તા રહેશે અને તેના મનને ખાત્રી થાય કે એ ગુન્હે થએલો હોવો જોઈએ તો તે ખાત્રીજ પુરેપુરા પુરાવા તરીકે ગણીને ગુન્હેગારને સજા કરવામાં આવશે.

આ ખાસ હક્ક અને સત્તા માત્ર “જીની વહુઓ” “રૂપાળી વહુઓ” અને વૃદ્ધ અને કદરૂપા પતિની સ્ત્રીઓ-નેજ રહેશે. જીવાન પતિની જીવાન વહુને આ હક્ક નહિ મળે, સિવાય કે તે એમ બીત કરે કે તે પોતે બીજી સ્ત્રી કરતાં વધારે કદરૂપી છે અથવા ઓછી સુંદર છે.

કલમ ૧૮ જે પતિ અનિતિને માર્ગે જશે તેને તો આ કાયદામાં જણાવેલી બધી સજાઓ તેમજ કોઈએ સ્વ-અમાં પણ નહિ ધારેલી તેવી સર્વ સજાઓ કરવામાં આવશે,

પ્રકરણ ૭ મું.

(રાજ્યના લશ્કર વિરુદ્ધના ગુન્હેઓ)

કલમ ૧૯. આ રાજ્યનું લશ્કર એટલે ગૃહરાણીના

હીકરા અને હીકરીઓ તેમજ પુત્રવધુઓ અને તેના પી-
યરીયા ગણાશે.

કલમ ૨૦ આ લશ્કરમાં રાજ્ય વિરૂદ્ધ અપ્રિતિ
ફેલાવી બળવો જગાડવાની જે પતિ કોશીષ કરશે તેનો ગં-
ભીર ગુન્હો લેખાશે અને સખત સજાને પાત્ર થશે.

પ્રકરણ ૮ મુ

(રાજ્યની સુલેહ શાંતિ વિરૂદ્ધના ગુન્હાઓ)

કલમ ૨૧. જે અને તેથી વધુ પરબોલા પુરૂષોનું હ-
ળતું મળતું જે કંઈ ગુન્હો કરવા માટે થયું હોય અથવા
ગુન્હો થતો હોય તે વખતે એ સભા બેઠી હોય તો તે
ગેરકાયદેસર સભા બરોબર ગણાશે.

અ. આ સભા સાથે મળી કંઈ ખાયપીયે કે એકલી
ફરવા કે નાટક સીનેમા જોવા જાય એ ગુન્હો લેખાશે.

બ. આ સભાના દેખતાં પતિ પોતાનું સ્વામીત્વ
બતાવવા ગૃહરાણીને જોરથી કંઈ હુકમ કરે તો તે
ગુન્હો લેખાશે.

ક. આ સભાના દેખતાં ગૃહરાણીની ઇચ્છાને ઠાકરે
મારવી તે પણ ગુન્હો લેખાશે.

આ અને આવા બીજા ગુન્હાઓ માટે આ ગેરકાયદે
ભરાયલી મંડળીનો એકે-એક સભ્ય સાધારણ સભાઓને
પાત્ર થશે.

પ્રકરણ ૯ મું.

(પરચુરણ ગુન્હાઓ.)

કલમ ૨૨. ગૃહરાણીની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને પૈસા વાપરવા ન આપવા તેને ફરવા હરવા ન લઈ જવી, તેને લુગડાં દાગીના ન અપાવવા (શક્તિ ન હોય તો પણ) ઘરમાં ગૃહરાણી સાથે વિનયથી વાત કરવાને બદલે જરા મોટે સારે બોલવું, તેને રાંધવામાં “ શાક સમારવું, લસણ છોલવું ” વગેરે નાની ક્રિયાઓમાં મદદ ન કરવી, મોડાં ઉઠવું, વખતસર ન જાવું, સાસુ નથુંદ કે જેઠાણી અને બીજા વડીલો પાસે ગૃહરાણીની વકીલાત ન કરવી વગેરે એ બધા પરચુરણ ગુન્હાઓ લેખાશે અને તે માટે સાધારણ સજાઓ કરવામાં આવશે.

કલમ ૨૩. આ કાયદો ઘેર ઘેર અમલમાં હોવાથી તેને પ્રકટ કરવાની જરૂર નથી પરંતુ પતિઓએ તે સમજી લેવાનોજ છે અને ‘ એ કાયદાથી અમે અજાણ હતા. ’ એવો બચાવ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

ચાહની હોટલ.

હોટલો ને વિશ્રાંતિ ગૃહની
ઉત્પત્તિ ને તેનો વિકાસ
કેમ ને શાથી થયો ?

‘ગોખલે યાંચે વિશ્રાંતિ ગૃહ’, સુરતી હોટલ. મામાની હોટલ, વેલણકરની હોટલ. પુરોહિતનું વિશ્રાંતિગૃહ, મરીના રેસ્ટોરાં, માધવાશ્રમ એ બધી મુંબાઈની બાણીતી અને આગેવાન હોંદુ હોટલોમાંથી કંઈ હોટલમાં કંઈ ચીજ ખાવા જવાનું તમને ગમે છે ? જેમ મુંબાઈનો હલવો, ખંભાતની સુતરફેણી, મથુરાના પેંડા, સુરતની ઘારી બરપ્રી, બરૂચનો ગુંદરપાક ભાવનગરના ગાડીયાં કલકત્તાનાં રસગુલ્લાં, વગેરે વખણાય છે, તેમ મુંબાઈની હોટલોમાં પણ દરેક હોટલની કંઈ ને કંઈ સ્પેશીયાલીટી ખાણું પીણું હોય છે દાખલા તરીકે ઠંડુ પીણું તો કાલખાદેવી પરના બાદશાહ કોલ્ડીંગ ડીપોનુંજ, ચાહ તો ગોખલેનીજ, અને એ પણ એટલી બધી વખણાતી કે કોટમાં મુસાફરી કરતાં મુંબાઈગરાઓને ચાહનો ટાઇમ થતા એક આનાની ચાહ પીવા માટે બાર આનાની ઘોડાગાડી કરીને પણ ગોખલેમાં ગયા શિવાય નહોતું ચાલતું, ચટાકો મટાકો તો સુસ્તીનોજ વગેરે વગેરે.

આ બધી આલીસાન હોટલો ક્યાંથી અને કેવી રીતે નીકળવા પામી તે જરા જાણવા પ્રયત્ન કરીએ તો ચાહ કરી નહિ જાય એમ હું માનું છું.

“ગરમા ગરમ ચા....આ....હય પ્રેમ છીયા” “ચાહ ગ....રમ” વગેરે, હાથમાં ચાહની કીટલી લઈને સ્ટેશને તેમજ બજારોમાં ફરતા ફેરીઆઓના અવાજો આજકાલની પ્રજામાંથી કેણે નહિ સાંભળ્યા હોય ? આપદાદાના વખતમાં ચાહના ધંધાની શરૂઆત એ રીતે થઈ આજકાલની શહેરોની આલીસાન હોટલનું મૂળ એ ફેરીઆમાં છવાયું.

ધીમે ધીમે એ ફેરીઆઓએ ફરવાને બદલે ઝાડના છાંયા નીચે ધામા નાખી બેસવા માંડ્યું. પછી સાધારણ વાંસ કે પતરાં નાંખી જોખું બનાવ્યું. તેમાંથી દુકાન થઈને તેમાંથી આજની હોટલ જન્મી. આ એનો વિકાસક્રમ.

ધીમે ધીમે ચાહવાળાઓએ ખાવાનું વસાવવા માંડ્યું સૌથી પહેલાં પેંડા ને ગાંઠીયા છે પછી ચેવડો અને પુરી. પછી વધતાં વધતાં ખમણ ઢાકળાં બજાયાં, ખીણ મીઠાઈઓ. ફરસાણ ખાવાને વખતે જ—ન મેળવી શકતા પ્રાણીઓ માટે પાઉ, પાતસલાહ, શાક. ખીસ્કુટો, ઠંડક માટે સોડાલેમન ખરફ. ને આઈસ્ક્રીમ. બચ્ચાંઓ માટે જાત જાતની ટીકડી, ચાકલેટ, જેની સાથે પાનની દુકાન આવતાં, હોટલવાળાઓને તમાકુની સીગારેટ રાખવી પડી એટલે કાંડીના બાકસો પણ રાખવા પડ્યાં હવે દાળભાતની પ્લેટો પણ મળતી થઈ ગઈ છે ! જમાનો એવો આવશે કે બ્યારે પા

શેર રોટલી (ઘી સાથે અથવા ઘી વગર) ચાહના ખ્યાલા સાથે એક પ્લેટ ભાતભાતના પાન સોપારી પીરસાશે.

હોટલ તો ત્યાંથીયે આગળ વધતી ગઇ ખાનારાઓમાં નેણે વર્ગો પાડવા માંડ્યા જેમકે ફર્સ્ટ ક્લાસ, સેકન્ડ ક્લાસ ને થીર્ડ ક્લાસ એક હોટલ તો રમત ગમતો દાખલ કરીને કલબનું સ્વરૂપ લેવાનો વિચાર કરી રહી છે. હવે માત્ર બ કી રહ્યું ટેબલ પરી રહેવાનું ને ખુરશી પર સુવાનું !

હોટેલોના પાટીઆઓમાં પણ એજ પ્રમાણે પ્રગતિ થતી ગઇ. સૌથી પહેલ “ચાહની દુકાન, ગૃહ પછી આશ્રમ કોઈએ વળી વિશ્રાંતિગૃહ લખ્યું, અને હવે હોંદુ રેસ્ટોરાં થર વાત પહોચી છે હવે માત્ર ‘કાદે’ બાકી રહ્યું ! કોઈએ નીચે દુકાન કરી, કોઈ પહેલે માળે ગયું; કોઈએ ઉપલા બધા માળ રોક્યા, કોઈએ કમ્પાઉન્ડમાં બાકડા ગોઠવ્યા, કોઈએ નાનકડો બગીચો બનાવ્યો ! હવે માત્ર ‘અગાસી, બાકી રહી છે !

આ તો શેરોની હોટલની દોડાદોડા જોઇ દેશમાં, કાઠિયાવાડ શુજરાતના ગામડે ગામડે હજી એટલી પ્રગતિ નહિ હોય તે બીજી દિશામાં કંઇ જુદીજ ભાતની પ્રગતિ તેમણે કરી છે.

સૌથી પહેલા તે ચાહ ત્યાં નર ભાતિમાં બોલાય છે જેમ કે “ચાહ કાઢ્યો. ચાહ પીધો,” હિંદુ હોટલમાં મુસલમાનો પણ બેસી શકે ને એકજ બારંડા પર તેના પોતાના વાડકામાં ચાહ પી શકે. દાખલા તરીકે બાવનગરમાં પોપટ મહારાજનો ચાહ ! એટલા પર ત્રણ મોટા ચૂલાઓ

પર ત્રણ રાક્ષસી તપેલાઓમાં ૨૪ કલાક ચાહ ઉઠ્યાજ કરે, અને તે ત્યાં સુધી કે ચાહ ખૂટે પણ પીનારા ન થટે ! દેશના ગામડાઓ પડી ભાંગ્યાં છે. જ્યાં એક પણ ધંધા નથી ત્યાં ચાહનો ધંધા ચાલતો થયો છે અને અત્યારે ગામડે ગામડે એક નહિ પણ તેથી વધુ હોટલ જણાયો. તેમાં વળી હમણાં ગુજરાતીઓને કોઈ ચતુર હોટલવાળાએ દુધની ચાહના નાદે શ્રુકાવ્યા છે અને દેશમાં દુધ સસ્તાં એટલે ત્યાં તો બાણે ટંકશાળ પડે છે પરંતુ એજ ચાહના પીનારા પશ્ચિમઘાટ મુકીને હિંદુસ્તાનમાં આગળ વધે ત્યારે તેમને પાણીની ચાહના વાખા પડે છે ત્યાં દુધની ચાહના તો સ્વપ્નાય ક્યાંથી આવે ? મધ્ય હિંદુસ્તાન અને બંગાળમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઠંડા પીણાનો રિવાજ હોવાથી ત્યાં ચાહની અછત છે. જો કે હમણાં ઇન્ડીઅન ટીસેસ કમીટી નામની એક કમીટી ચાહનો પ્રચાર એ પ્રદેશમાં વધારવા માટે બહોર ખખરો વગેરે પાછળ લાખ્યો. રૂપીઆ ખર્ચ કરી રહી છે અને તેમની બહોર ખખરોમાં “ ચાહ પીવાથી થતાં ફાયદા ” એ એક બાણવા જેવી વસ્તુ છે. ઇસ્ટર્ષ ડીયા રેલ્વેના સ્ટેશને સ્ટેશને ચાહના સ્ટોલોપર એ ફાયદાના પાટીયા લગાવે છે !

મૂળ વાત પર આવીએ તો સાધારણ રીતે ચાહની હોટલનો ધંધો એ હલકો ધંધો ગણાય છે પરંતુ આજકાલ જ્યારે બધા ઉંચા ધંધા મંદા પડી ગયા છે. ને મોટા આખરૂદારના સફરજ'દો નાદારીમાં બચે છે ત્યારે એ હલકા ધંધામાં હોટલવાળાઓ આખરૂસેર કમાણી કરી રહ્યા છે

એ જોતાં તે ધંધા માટે માન ઉપજે છે. ને એ વાત પણ ખરી છે કે ફૂનીઆના વેપાર પર કુદરતના કે સરકારી ખબનચીઓના ગમે તેટલા ફટકા પડે પરંતુ હોટલવાળા- પાનવાળા, બીડીવાળા નાટકવાળા અને વૈદ્ય, વેશ્યા ને વકીલ એટલા ધંધાઓમાં કદી મંદી આવતી નથી એની મુખ્ય ચાવી એ છે કે હોટલના ધંધામાં ઉધાર લાવીને રોકડેથી વેચવાનું છે અને માણસોની જ્યાં સારી અવજવર હોય દુકાનનો સારો ભપકો હોય તો ત્યાં ટંકશાળ પડે છે એમ કહીએ તો ચાલે ને ચાહની હોટલોએ જે અબજ રીતે કેટલીક સમાજિક સેવા કરી છે એ જોતાં તો એ ધંધા હલકો નથી પરંતુ સો સુધારક, ૫૦ છાપાં અને એક હોટલ એ ત્રણ સરખા લાગે છે !

હિંદુ લોકોના મનમાંથી જ્ઞાતિ ભેદો દુર કરી બધાને એક ટેબલ પર ચાહ ગાંડીયા કે દાળભાતની પ્લેટ ખાતા કરી મુકવાનું માન હોટલને ઘટે છે. આભડ છેટ દુર કરવાનું માન રેલ્વે ટ્રેન અને સ્ટીમરને ઘટે છે. લાજના રિવાજ પર થોડીવાર કાતર મુકવા તૈયાર થાય એવી મન-સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાનું માન નાટક, સીનેમા અને કેમેરાને ઘટે છે ! અને છેવટ હિંદુ મુસલમાનના કોમી ભેદ દુર કરવાનું માન પેલી કાઠિયાવાડની હોટલોને ઘટે છે જ્યાં હિંદુ મુસલમાન “ એક ઓવારે ચાહ પીએ છે. ” આ બધાઓની દૃઢ ખામીઓ બલે હોય પણ આ એક ખુબી જોતાં ઘડીબર તેમની ખામીઓ માફ કરવા સૌ કોઈ તૈયાર થશે. છેવટ માફ કરવા કોઈ તૈયાર નહિ થાય તોય ત્યાં

આહ ગાંઠીઆ ખાવા તો બધા તૈયાર થશે. છેવટ કોમી બેઠ સદંતર ટાળવાનું માન તો સોડાની બાટલી, ડાક્ટરની દવા અને વિલાયતી ટીકડી બીસ્કુટોને ઘટે છે ! આવી હોટ-લોને “આબાદ રહો, અને ૧૦૦ છોકરાંની મા થાઓ એવો આશીર્વાદ” આપવામાં હું નથી ધારતો કોઈ કંબુસ ઈ કરે.

પણ હોટલોનું વસ્તીપત્રક જોતાં હિપલક નજરે તેમને ગણી જોતાં લાગે છે કે તેઓ ૧૦૦ છોકરાંની નહિ પરંતુ હજારો છોકરાંની મા થઈ ચુકી છે ! આજ તો રસ્તે, ગલીએ ગલીએ, બજારે બચરે, માળે તમને એક હાથુની દુકાન નહિ પરંતુ હોટલ જણાશે, આટલી બધી હોટલ વધવાનું કારણ શું હશે ? તેમાં લાડવા દાટ્યા છે ? કે શું માણસોના ખોરાક વધી ગયા છે ?

માણસોના અલબત્ત ખોરાક વધ્યા નથી પરંતુ ખાવાના વખત વધ્યા છે. માણસનો ખોરાક દિવસનો કુલ પાંચ શેર ધારીએ તો પહેલાંના જમાનામાં તે બે ટંક ખાતો હોવાથી દરેક ટંક રા. શેર લેખે પેટ ભરીને ખાતો. હવે જો કે ખાય છે તો એટલુંજ પાંચશેર બલકે વધારે પરંતુ ખાવાના ટંક વધાર્યા હોવાથી દરેક ટંકે તે પાશેર અડધો શેર ખાય છે ! એટલેજ તે ખાવાના વખત સાચવવા ઠેર ઠેર હોટલોની જરૂર પડી છે ! તેમાં લાડવા તો નથી દાટ્યા પણ આખરૂં શુજરાન કરી શકાય એટલા રૂપીયા તો જરૂર દાટ્યા છે.

હવે છેલ્લે આ હોટલોનો ધંધો હલકો હો કે ઉંચો હો, ચાહ એરી હો કે અમૃત જેવી, તેને બાયકોટ કરો કે ન કરો, પણ એક વાત ચોક્કસ છે કે ચાહની હોટલે જે સામાજિક સુધારણા કરવામાં ભાગ લીધો છે તે બેતાં તેમજ લોકો હવે હોટલોથી ટેવાઈ ગયેલા હોવાથી હવે તેની જરૂરીયાત સ્વીકાર્યા વગર છુટકો નથી. તેને ઉંચે ધંધે ગણ્યા વગર ઉપાય નથી. આમ છતાં તેનું નિકંદન કાઢનારા કોઈ સ્વપ્ના સેવી રહ્યો હોય તો એકજ માર્ગ છે કે મ્યુનીસીપાલિટીને કહીને તે માણસ ચાહના મોટા તળાવો બનાવે, ચાહના નળ નખાવે અને ચાહ પાણી જેટલી મફત કરી મેલે તોજ હોટલો બૂસાય તેમ છે એ માર્ગ બે અકકલ-બાજબાનને માર્ગ હોય અને તે અશક્ય હોય તો ખડેતર છે કે હોટલને કાપડની દુકાન માફક વધાવી લેવી અને ત્યાં ખુલ્લે મોંઠે નાસ્તાને ઇન્સાફ આપવા જવું. એક વર્ગ તો બૈરા છોકરાં લઈને જવા માંડ્યો છે જ્યારે બીજો વર્ગ હોટલમાં દાખલ થવામાં પોતાને નીચ માને છે. એ બધા વર્ગોને આખરે હોટલ સામે ધોળો વાવટો લઈને ગયા વગર છુટકો નહિ થાય એવા દિવસ આવી રહ્યા છે.

હવે માત્ર હોટલવાળાઓને મારે થોડું કહેવાનું છે, “પાશેર ભજ્યાં આવે....એક ઇસમ દીડ આના. કાળી પાઘડીવાળો પાંચ આના. આવી અપમાનજનક ખુમો અને તેના શોરબકોર તે સાહેબ ઘટાડે તો સાફ. માણસો ખાવા આવે છે તે શાન્તિથી ખાવા શોરબકોર સાંભળવા નહિ ચાહ માર્કીટને બદલે મચ્છીબજાર જેવો દેખાવ આપણી

હોટલોનો એક બાબુ બુવો અને બીજી બાબુ એટલીજ સજ્જડ ઘરાકી વચ્ચે યુરોપીઅન હોટેલોની શાન્તિ બુચો ત્યારે આપણને આપણા પર ધીક્કાર આવે છે. એક આ ખામી.

બીજી ખામી ખરાબ માલની ! સવારના વધેલાં બજાર્યાં સાંજના ગરમ બજાર્યાં સાથે લેજવીને ઘરાકોને ગ્રાપટવામાં આવે ! ત્રીજી ખામી ભુખ્યા ડાંસ માણસને પણ ચોર્ડવાળા માટે પા કલાક રાહ જોવી પડે તે ઉપર તરત ધ્યાન અપાય એટલું, બંધારણ જોઈએ. ગંદકી, શોરબકોર, ખ્યાલાના બખડાટ, વગેરેથી દુર રહેલું જોઈએ. અને છેવટ માણસોને જેમ વધારે સવડ વધારે આરામ, વધારે સંતોષ થાય તેવા સર્વ વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો અને શુભો વસાવે તો.

ચાહની હોટલ એ સમાજનો ચાહ હાંડા બરીને પી શકશે.

પાયધુનીથી પાલવા બંદર !

સુબંધ શહેરમાં આવેલા અનેક દેશ દેશાવરની
સુસાફરીનું એક પ્રવાસ વર્ણન.

આજ કાલ એક માત્ર ઐરાં અને બીજા બંગલાઓ
સિવાય લાંબી અથવા ટૂંકી સુસાફરીએ કોણ નથી જતું ?

૩૩ કરોડમાંથી ૧૬ કરોડ પુરૂષો “સવારે ઘરથી નીકળી જતાં પાંસરાં” બનર, ખેતર અથવા કોટની ઓફીસે કે બહાર કોટની દુકાને. ૮ કરોડ બાળકો ઘરથી નિશાળે જવા નીકળી રમતગમતના મેદાનની મુસાફરીએ જાય છે. ઉંઢરો, વાંદાઓ અને બીજા જનાવરોને પંખીઓ દાણા-બંદરની મુસાફરીએ જાય છે. એક માત્ર ઘેર કોઈ પણ રહેતું તો હોય તો તે ઘર પોતે અને બીજું જૈરું !

તેમાં પણ થોડાંક લાખ માણસોમાં વિલાયતની મુસાફરીનો પવન વાય છે. રાજ મહારાજાઓ તબીયત સુધારવા યુરોપ જાય છે ને ત્યાં ખીસા ખાલી થાય છે. ખીસા સુધારવા પાછા દેશમાં આવે છે. પરિણામે મોટી ખાનાથી માર્સેલ્સ, વડોદરાથી વિલાયત નડીયાદથી નાલાસોપાલા વગેરે નામે પ્રવાસ વર્ણુનોના પુ-પુસ્તકો પણ બહાર પડ્યા છે. મેં પણ એકવાર ‘હાવરાથી હિમાલય વાયા અમદાવાદ’ની મુસાફરી કરેલી પરંતુ મને એમ લાગે છે કે જીંદગીમાં માત્ર એકજ લાંબી મુસાફરી મારા મોજલાને છાજે તેમ નહીં હોવાથી તેમજ મારી તબીયત બગડતી અટકે તે માટે એક બીજી લાંબી મુસાફરી ‘માથે’ લેવાની નક્કી કર્યું.

કોઈ પણ નકકી કરો એટલે ડાહ્યાઓ કહે છે કે ‘દ્રઢ થઈને તે પાર પાડો’ પણ તે દોઢ ડાહ્યાઓને ક્યાંથી બનર કે કોઈપણ નિશ્ચય પાર પડવામાં એકલી દ્રઢતાજ કામ લાગતી નથી પરંતુ સાથે દોઢીયાંનીયે જરૂર છે. મેં જે નિશ્ચયો પાર પાડ્યા છે તેના અનુભવમાંથી આંકડાઓ

બોગાં કરીને કહું તો દ્રઢતાની જરૂર એક ટકા છે બ્યારે દોઢીયાની જરૂર એકસો ટકા છે. દ્રઢતા પાથેર વપરાય છે બ્યારે દોઢીયાં મણુંબધી અને ટનબંધી વાપરો તોય મુસાફરીમાં ખલાસ થઈ જવાનો સંભવ રહે છે. ખંડાર નીકળ્યે રૂપીઆતો પાસે છુટથી રાખવા જોઈએ. અને મારી પાસે તો રૂપીઆ હોય તો હું છુટથી રાખુંને ? એ સવાલે બહુ મુંઝવાયો એટલે મારા કાયમના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી હીરાની સલાહ લેવા અને બને તો ચાર છ આના મુસાફરીના ખર્ચ માટે મેં ગ્રાંટરોડથી ચાંતાકુલ હીરાને ત્યાં જવા માટે ટ્રેન ન મળવાથી ટેક્ષી કરી !

રસ્તામાં કોલાબા પાસે હીરો સામે મળ્યો. ટેક્ષીના મીટરમાં રૂપીઆ ૧૧ ચઢી ચુકેલા ને મેં કહ્યું ‘હું આપું’ પણ હીરો કહે ના હું આપું. “નવાબ-મારા સમ, ઘણે દહાડે તું મારે ત્યાં આવે ને હું ન આપું તો મારી તો આખરૂ જાય” આમ હીરાના કાઠિયાવાડી ઢબના અતિ આશ્રહને વશ થઈનેજ મેં તેને ટેક્ષીનું બીલ ચુકાવવા દીધું.

મુસાફરી માટે ક્યાંથી ક્યાં જવું, શું લેવું, કેટલો ખર્ચ કરવો અને તે ખર્ચ માટે પસા ક્યાંથી લાવવા એ બધાં સવાલો પર અમે બન્નેએ ખૂબ વિચાર કર્યો ખૂબ બાષણો આપ્યાં. સવારથી બેઠેલા તે રાત ને વળી પાછી સવાર થઈ અને એ પ્રમાણે પૃથ્વીએ પોતાની ધરીપર આપું ચકકર લગાવવાની મુસાફરી પુરી કરી, અને જો કે અમે પહેલા ત્રણ પ્રશ્નનો નિકાલ તો હુધી છોલીએ એટલા વખતમાં કરી નાંખ્યો હતો છતાં છેલ્લા સવાલનો નિકાલ

ન કરી શક્યા ! છેક બીજી સવારે હીરાના મગનીયાની બાએ એ સવાલમાં મદદ કરી ને તેનો નિકાલ થયો અને આમ નિષ્કર્ષો કર્યા:—

ઠરાવ ૧ લો.

કારણ કે લોકો તેને બહુ વખાણે છે, કારણ કે ઘણા લોકો ત્યાં ફરવા જાય છે, કારણ કે મગનીયાની માએ તે બેથું નથી અને તે તેમને બતાવવામાં આવે તો તેમણે ચોથા ઠરાવ પ્રમાણેની મદદ આપવાનું વચન આપ્યું છે, માટે, આ બધા કારણો છે, નવાબ હીરા અને મગનીયાની બાની બનેલી આ સભા ઠરાવે છે કે આજે સાંજે છ વાગે પાયધુનીથી પાલવા બંદરની મુસાફરીએ દ્રામમાં બેસીને નીકળવું.

ઠરાવ ૨ જો.

દ્રામ ગાડીમાં બધી પેસેન્જર ગાડીઓ હોવાથી અને એક પણ માલ ગાડી દોડતી ન હોવાથી, તેમજ પેસેન્જર ગાડીમાં છત્રી, લાકડી, હેંડબેગ કે નાનું પોટલું એ સિવાય બીજા કંઈ સામાન ગાડીવાળા જવા દેતા ન હોવાથી આ સભા ઠરાવે છે કે આ મુસાફરીમાં માત્ર જરૂર પડતો જ નીચે પ્રમાણે સામાન લેવો: મગનીઓ તોફાન ન કરે પરંતુ કંઈક લેસન કરે ને એકઠા ઘુટે માટે તેણે સીલેટપેન લેવી. તેની બાએ એક પાણીનો ઘડો લેવો: જેમાં નીચે પાણી લેવું ને ઉપર ભાતામાં ખાવા માટે તાજા ચણા મમરાને સારી સીંગ ભરી લેવી. હીરાએ એક હાથમાં છત્રી ને લાકડી લેવી ને બીજા હાથમાં રસ્તામાં વાંચવા કામ લાગે

માટે 'બે ઘડી મોજ'ની એક નકલ ખરીદી તેની ભુંગળી બનાવી ને રાખવી અને નવાબે બન્ને હાથ ખાલી રાખવા જે ફાજલ હોવાથી કંઈક વધુ ઉપાડવા કામ લાગે તેમજ પરદેશમાં કોઈ મવાલીથી ભોટો થઈ જાય તો 'કલમથી ઘા' કરવા કામમાં આવે !

ઠરાવ ૩ બે

થામસક્રુક અને કોક્ષમાં તપાસ કરતાં યુરોપ અમેરિકા ને જાપાનની મુસાફરીમાં લાજખો રૂપીઆની જરૂર પડતી હોવાથી અને વળી સેન્ટ્રલ બેંક કે ઇમ્પીરીયલ બેંકમાં લાજખો તો થું પરંતુ માફ, હીરાનું, મગનીયાનું, કે તેની બાનું ખોટું ખાતુંએ ન હોવાથી એ દેશોની મુસાફરીએ જવાને વિચાર માંડી વાળી માત્ર મુખર્ષ શહેરમાં આવેલા દેશો જોવા માટે પાયધુનીથી પાલવા સુધીનો જે મુસાફરીનો પ્રોગ્રામ ઘડયો છે તે શરીર માપી તેજ વેતર્યું હોવાથી આ સભા ઠરાવે છે કે આ મુસાફરીમાં કુલ ખર્ચ ટ્રામની ટીકીટ જેટલોજ કરવો અને તેથી વધુએક પાઇબી ખોટા ખર્ચમાં વાપરવી નહી.

ઠરાવ ૪ થો.

મુસાફરીના ખર્ચ માટે ફંડ કરવામાં આવ્યું. તેમાં મગનીઆની બાએ તેને સાથે લઇ જવાની શરતે એક રૂપીઆનો મોટો ફાળો ભરેલો હોવાથી આ સભા તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માને છે અને દુનીઆના બીજા ભૈરાંઓને તેમનો દાખલો લેવા ભલામણ કરે છે.

સભાનું કામ આટલા ઠરાવ કર્યા પછી પુરૂં થતાં હવે અમે ઠરાવોને અમલમાં મેલવા માટે તૈયારી કરી હિંદને સ્વરાજ્ય નથી મળતું તેનું કારણ જ એ છે કે નેતાઓ ઠરાવોને અમલમાં મેલવા માટે તૈયારી નથી કરતા અને એ વાત મારા ધ્યાનમાં હોવાથી અમારા ઠરાવો છાપામાં છપાય તે પહેલાંજ તેમને અમલમાં મેલવા માટે અમે તૈયારી કરી.

પાયધુનીપર પાલવા જતી પાંચ નંબરની ટ્રામની રાહ જોતો અમારો સંઘ પ્લાટફોર્મ પર ઉભેલો. સામાન સુમન ખાંધીને મજૂરીનો ખર્ચ ન કરતા જાત મહેનત નો આશરો લઈ અમારા શરીરો સુખર્ષ શહેરના જાપાનીસ ચીમની જેવા શરીરો ધરાવતાં માણસોને દાખલા રૂપ થઈને ઉભેલા.

ઘંટડી વાગી. ટ્રામ આવી. ગરદી ખુબ હતી. છતાં અમે મહા સુશીખતે જગ્યા મેળવીને બેઠા. મગનની બાને બેરાંના ડબ્બામાં બેસાડી. સીસોટી વાગી વળી પાછી ઘંટડી વાગીને ટ્રામ ઉપડી. “આવજો.... આવજો.... કાગળ બાગળ લખજો છોકરાઓને બોલાવજો” એવી ખૂમો બીજા કોઈએ નહિ પરંતુ અમારે રિવાજ ખાતર પાડવી પડી અને ગીરગામની રાહ જોતાં એક પારસી બાવા સાથે અમને થોડો સ્નેહ બંધાયલો હતો એટલે અમે તેમને એ ખૂમો પાડી છેલ્લી સલામ કીધી. આમીન કીધી. દુવા શુભરી.

સૌથી પહેલાં તો અફઘાનીસ્તાન જેવો ચઢાણવાળો દેશ આવ્યો. આ દેશમાં વાસણો બહુ વેચાય છે. જમણા

હાથ પર જાતજાતના વાસણોના કારખાના હતા અને ડાખા હાથપર સુખાદેવીનું તીર્થસ્થળ હતું પરંતુ તેની આગળ મારવાડીઓની સોના ચાંદીની દુકાનો અને અમારી સાથે મગનીયાની બા હોવાથી અમે એ જાત્રા કરવાનું માંડી વાળ્યું.

પછી ભૂલેશ્વર નામનો દેશ આવ્યો. આ દેશમાં શાક ઉગાડીને વેચવાનો મોટો ઉદ્યાગ ચાલે છે. અહીંની એક હોટલવાળાની ચાહ બધે દેશ દેશાવર વખણાતી હોવાથી અમે તેના કારખાનાની સુલાકાત લીધી અમને તેના ઝોર્ડર વાળાએ સીટ શોધવા માટે આખા કારખાનામાં ફેરવીને આખું કારખાનું બતાવ્યું અને તેમના ચાહ ને ગાંડીઆના નમૂના ચાખી જોઈ અમે અજબ થયા.

ડાખી બાબુએ ઝવેરી બજાર નામનો મહાન દેશ જેમાં હીરા મોતી ને સોના ચાંદીની ખાણ છે તે વિષે સાંભળ્યું પરંતુ મગનની બાને લીધે અમે તે દેશમાં પણ જવાનું માંડી વાળ્યું.

ત્યાંથી આગળ વધતાં ગુજરાતીઓના ઘરોના છબ્બ પર ઘાઘરા, ચણીયા, ચોળી, ધોતીયાં સુકવાતા જોયાં. પણ હીરો કહે:

“ એ લુગડાં સુકવાય છે એમ તું ધારે છે તેમાં તું ભૂલે છે. એ તો જેમ રાજા મહારાજા દશેરાની સ્વારીએ ચઢે ને લોકો ઘર ઉપર ધબક પતાકા ચઢાવે છે તેમ તું ને હું લાંબી મુસાફરીએ નીકળેલા હોવાથી આપણા માનમાં બધાએ પોતપોતાના ઘર ધબકથી શણગારવા ધાર્યા પરંતુ તે ઘટ્ટી પડી એટલે છેવટ આ ઘરમાંથી લુગડાં કા-

હીને ટાંચ્યા છે.” મગનની બાએ હીરાના ઠરાવને ટેકો આપ્યો ત્યારેજ મારી ગેરસમજ દુર થઈ.

વચમાં જુની હનુમાનગલી, નવી હનુમાનગલી, ગાયવાડી, વિઠલવાડી, રામવાડી, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, હુહારચાલ વગેરે અનેક નાના નાના દેશો આવ્યા અને કોઈમાં ચોપડી વેચવાના કારખાનાનો ઉદ્યોગ તો કોઈમાં અળસી સરસીની લે વેચ કરવાનો ઉદ્યોગ. એમ દરેક દેશમાં કોઈને કોઈ દેશોપયોગી મહાન ઉદ્યોગ ધમધોકાર ચાલતો હતો.

જેમ ક્રાંસ પહોંચ્યા પછી વેરાન દરીયો ચોળંગીને વિલાયત જવું પડે છે તેમ ધોળીતળાવ રૂપી ક્રાંસના બંદર પર પહોંચ્યા પછી કુંકશાંકરોડ નામની વેરાન ભૂમિ આવી અને હવે મુસાફરી પુરી થતાં લંડન જેવો મહાન, ધમાલ ધરપચ કરતો યોરીબંદર દેશ આવ્યો. ત્યાંથી કોટમાં પસાર થતાં બાણે આખું ઇંગ્લાંડ બોયું હોય તેવો ઓડકાર આવ્યો અને છેક એ દેશને પેલે કિનારે અમે પાલવા પહોંચ્યા !

પણ પાલવા પહોંચતા તો હમ નીકળી ગયો. અનેક આની બે આનીનું પાણી થઈ જતાં મગનની બા ચોળી બદલતાં ભૂલેલી અને જુની ચોળીમાં ચાર આના હતાં તે ખલાસ થઈ જતાં અમે પાલવાપર રખડી પડ્યા. હવે પાછા ઘેર કેમ જવું એ મુશ્કેલી થઈ પડી છે. એ એક અશક્ય વાત હતી. એક પૈસો પણ નહોતો, પાલવા જેવા પરદેશમાં અમારું કોણ બેઠી ?

અમે ઘેર સલામત પહોંચી ગયા.

ચાલીને ઘેર આવ્યા સિવાય બીજો રસ્તોજ નહોતો.
ચાલીને મુસાફરી કરવામાં બીલકુલ મજા નહિ આવેલી
હોવાથી આ મુસાફરીનો નાટક અહીં ખલાસ થાય છે,
અને બીજો નાટક બીજે અંકે લજવી ખતાવવામાં આવશે.

આપે જે અહીં પધારીને અમારી કંપનીને આભારી
કરી છે તે માટે કંપની તમારો સર્વનો આભાર માને છે.

શોધી કાઢવાની રીત.

થાણાની હોસ્પિટલમાં માફું લેબ્સ રજીસ્ટર્ડ કરાવ્યા પછી ડાક્ટરો અને મિત્રોના અતિ આગ્રહને પરિણામે મને ખાત્રી થતી ગઈ કે મારા માથા રૂપી એસ્ટાઇટ તીજેરી-માંથી મગજ કયાંક ખોવાયું છે. એ વાત જો સાચી હોય તો ખોવાયેલી વસ્તુઓ કેમ શોધી કઢાય છે તે જાણવાનો સવાલ તે હાલમાં મારો પાસે છેલ્લામાં છેલ્લો ઉભો થયેલો સવાલ છે. સવાલો! પણ માણસની માફક બેસી જાય ને ઉભા થાય છે એ જોતાં તે સુધ્ધ જતાં હશે કે નહિ તે તો વળી પેલા સુખ્ય સવાલનો પેટા સવાલ છે તે વિષે તપાસ કરવા માટે મારા ધારવા પ્રમાણે હીંદી સરકારથી માંડી નાના કેમી મંડળ સુધીની દરેક સંસ્થાના પ્રતિનિધિ સાથની એક ગોળ ટેબલ પરિષદ ખોલાવવી જોઈશે. આ વચ્ચે કરવા જતાં સુખ્ય સવાલ સુધ્ધ ન જાય તે માટે આપણે તેની ચોટલી (અલગત તે સવાલ હિંદુ ધર્મ પાળતો હોય તોજ) પકડીને આગળ વધીએ.

રાખમાંથી સોનું શોધી કાઢવાની સોનીઓની રીત એવી છે કે તેને પાણીમાં નાંખે છે જેથી રાખરાખ પાણીમાં મળી જાય છે ને સોનું સોનું બુદ્ધ પડી જાય છે. આમ સોનાની કાંકરીઓના હૃદય ન પીગળી શકે તેવા જડ હોવાથી તે બુદ્ધ પડી જાય છે, આ રીત જોતાં મારે શું કરવું જોઈએ ? શું મારે દશ પંદર માણસોના મગજો ભેગાં કરી, તેમને પાણીમાં પલાળી તેમાંથી માફ મગજ શોધી કાઢવું જોઈએ ? એમ કરવા જતાં વખત બધાની સાથે એ પણ પીગળી જાય તો મોટી મુશ્કેલી ઉભી થાય જે મગજની ગેરહાજરીમાં કદી ઉકેલી ન શકાય !

ત્યાર પછી બીજી રીત ધૂળધોયાંઓ પતરાંના સુપડાંમાં ગટરના પાણી લઈ આડો હાથ રાખીને પાણી નીતરવા દે છે અને બાકી રહેલી કીંમતી વસ્તુઓ ખીસામાં મુકે છે તે છે. હિંદુ જૈરાંઓ ચોખા આ રીતે ધુએ છે. આ રીત તેમની અકલની માફક નકામીજ છે. વહેતા પાણીની આડો હાથ દેવો એ કાંઈ ડાહ્યું માણસ ન કરે ? ખડેતર છે કે પાણીમાંથી કીંમતી વસ્તુઓ નીતરવા દેવી જેથી પાણી પાણી રહી જાય ! માફ કહેવાતું ખોવાઈ ગયેલું મગજ શોધવા માટે હું નથી ધારતો કે મારે ગટરના કાદવ કચરામાં આ રીતે તપાસ કરવી પડે, કારણ કે એટલી બધી સુગંધ વચ્ચે રહેવા માટે તે કદી ટેવાયલું નથી. !

ત્રીજી રીત જોશીને કે પંચાંગમાં ખોવાઈ ગયેલી વસ્તુ શોધી કાઢવાના આંકને પુછવાની છે. એક વાર એક જોશીને

પૂછી જોયું, ત્યારે તે તો ધન મકર કુંભ મેળ ગણવામાં
એટલે બધે તક્ષીન થઈ ગયો કે એનું પોતાનું મગજ
મારા મગજની શોધમાં ગયેલ થઈ ગયું, જેમ ન્યુસપેપ-
રોમ “ ફલાણા ડુબતાને બચાવવા જતા પોતે ડુબ્યા ”
ના બનાવો પ્રગટ થાય છે તેમ ! આઠેક દહાડા પછી ખુબ
પાસા નાંખી, અનેક ગુણાકારોમાંથી ભાગાકારો બાદ કરી
સરવાળે તેણે કહ્યું કે “ તમારું મગજ અમુક વસ્તુની
ઉત્તર દિશામાં છે જે પકડી લાવવા માટે સવા લક્ષ જપ
કરવા પડશે જે માટે મારી પ્રી રૂપીઓ સવા છે, ” મારું
માથું મારા શરીરની ઉત્તરેજ હોવાથી મારે એ નકામો
ખર્ચ કરવાની જરૂર નહોતી એટલે આ ત્રીજી રીત તો મેં
અઠધીજ અજમાવી કહેવાય.

ચોથી રીત આંખે પાટા બાંધીને કોઈ પણ વસ્તુ પર
આંગળી મુકીને શોધી કાઢવાની છે, એમ કરવા ગયો ત્યારે
ગધેડાનું પુંછડું હાથમાં આપ્યું, એ પુંછડાંને દોરડું
ગણીને મારું મગજ ગધેડા રૂપી મકાનની છેલ્લી બારી યાને
માથું તેમાં તો નહિ પહોંચ્યું હોય ? અશક્ય છે. મારું
મગજ જો તેના માથામાં હોત તો તેને “ અકકલ વગરનો
ગધેડો ” માત્ર ગધેડાઓજ કહી શકતે !

કોયડાઓના જવાબો કે દાખલાઓના જવાબો શોધી
કાઢવાની વિદ્યાર્થીઓની રીતો મોટે ભાગે ખીલ્લોમાંથી
‘ કોપી ’ કરી લેવાની હોય છે. એ રીત પ્રમાણે કોઇનું
‘ મગજ ’ કોપી કરી લઈ (એટલે કે ગૃહસ્થાઈભરી રીતે
ખીસામાં મેલું !) તો શું ન ચાલે ? પણ એમાં એક જોખમ

છે. અનેક ખીસા કાતરૂઓ જીવન મરણ વચ્ચે ગુલાવતા જોખમ ખેડી ખીસા કાપે છે અને મળે છે ત્યારે ચામડાના પાકીટમાંથી લેણદાર મારવાડી તરફથી મળેલી નોટીસને બહુ બહુ તો ઉપર એકાદો ગાયઠવાડી પૈસો ! આ લાભ લેવા જતાં તે પકડાઈ જાય છે. આમ હું પણ કોઈકનું ‘ માથું કાતરી ’ મગજ તફડાવવા જાઉં ને વખતે ખાલી પડી ગયેલું મગજ હાથમાં આવે તો ! આજકાલ ઘણાના મગજ ખાલી પડી ગયેલા છે, તે તો બ્રેઈન ટોનીક દવાની વધી પડેલી ઘરાકી પરથી સાબીત થાય છે એટલે મારી મહેનત ફોગટ જવાના ઘણા સંભવ છે. આવું જોખમ મારા જેવું કેળવાયલું મગજ ધરાવનાર માણસ (ભલેને કામ ચલાઉ ખોવાઈ ગયું હોય તેથી શું થયું ?) કદી ના ખેડે ! જેના માથામાં જગ્યા ભાડે આપવાની છે તેમનું જ આ કામ છે !

હબસીઓ અને નજીમીઓ પાસા ફેંકીને ખોવાયલી વસ્તુ શોધી આપવા કપાળ પાછળ રહેલા નસીબને મદદે ખોલાવે છે. આ લોકોમાં અકકલનો છાંટે હશે કે કેમ તેય એક સવાલ છે. હોત તો વળી મગજ ને નસીબ જે કપાળની પાછળ જોડીયાં માપ તરીકે રહે છે અને જેને એક બીજા વગર કદી ચાલતું નથી તેમાંથી મગજ જાય ત્યારે નસીબ વળી ખાકી રહ્યું હોય ખરું ? એ તો પેલા સાક્ષર કવિની ભાષામાં કહીએ તો:-

“જ્યાં બુદ્ધિ બાધ દોડતી, ત્યાં ભાગ્યચંદ ભટક્યા ફરે” એટલે નસીબ સાહેબને ત્યાં તપાસ કરવાની આપણી ઇચ્છા નથી !

ઘરમાં એકવાર એક બાપુજીએ મીસીસને કહ્યું કે “જો તો ખરી, બાપુ ક્યાં ગયો” બાઈ સાહેબનું ધ્યાન ક્યાંક ખીજે ગયેલું એટલે તેમણે ટેબલ ને કબાટના ખાના ખોળવા માંડ્યા ! છેવટ નિરાશ થઈ તેમણે આવીને કહ્યું : “ત્યાં શું ક્યાંય પણ નથી, તમારા ખીસામાં જુઓ વખતે ભૂલમાં તમે ત્યાં મુક્યું હશે;” બાઈએ પુછ્યું : “શું શોધી આવી ! શેની વાત કરે છે ?” બહેને જવાબ આપ્યો “તે તો મને યાદ નથી. તમે મારી પાસે શું માંગેલું!” આ નાની સરખી બનેલી વાર્તામાં પણ ખોવાયેલું શોધવાની એક નવી રીત હતી. એમાં અકકલના છાંટા નહિ પણ કુંડા ભરેલા હોવાથી એ રીત અજમાવાની આપણને ગમી, અને ઘરમાં પગલું લીધું. ઘાટી, શેઠાણી, બાપુડો અને ચાથો હું પોતે દાણાના મસાલાના ડબા, ખાલી વાસણો, અભરાઈઓ, ગોખલા, ટાંકાઓ, ફનીચર બધું તપાસી વળ્યા. છેવટ ગાદલા પણ ઉકેલીને અંદર તપાસ કરી જોઈ, કારણ કે બનવા જોગ છે કે ઉંઘમાં માંકડો તાણી ગયા હોય. પણ હાય નિરાશા ! ખોવાયેલું મગજ ક્યાંય ન મળ્યું સિવાય કે એક પીત્તળના ડાબડામાંથી ‘ચણુનો મગજ’ મીસીસે બનાવેલો તે મળ્યો, જે બાઈ પાણી પીને આવતી નિરાશાને પાછી વાળી !

હાય ! હવે હું ક્યાં જઈ ? આવડા મોટા જગતમાં ચુરોપીઅનના પાળેલા કુતરા જેવું માઈં બહાલું લાડકુ મગજ ક્યાં ગોતું !

પણ એ કુતરા પરથી એક નવી રીત યાદ આવી.

છાપાઓમાં “જોવાએલું છે—એક કાળું સ્કોટીશ ટેરીયર માલીક તેના વગર રહે છે. શોધી આપનારને ઇનામ” એ એ સાધારણ થઈ પડેલી જાહેર ખબર ચાલુ આવી. એ છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનની રીત છે. જેથી જોવાયલું જડે છે ને જડેલું જોવાય છે ! પેલા એક બુદ્ધા માયજી કપાળ પર ચશ્મો રાખેલો બુલ્લી જઈને છાપામાં ચશ્મો શોધી આપવાની જાહેર ખબર આપવા ગયેલા ને છાપાવાળાએ ઇનામ ડીપાઝીટ રાખી તેમના કપાળ પરથી ચશ્મો શોધી આપેલો, એ રીતે મારા ઇનામના રૂપીઆ ફેકટ તો ન જાય એ માટે કાળજીપૂર્વક કપાળથી પગના તળીયા સુધીનો પ્રદેશ ગરથ ગામ ઠામ ઠેકાણું જોઈ તપાસી ચોકસી કરી ઓપ્રીસમાં “Lost and found” કોલમમાં જાહેર ખબર આપવા અને માફ મગજ શોધી આપનારને તેમાંથી અડધો ભાગ ઇનામ આપવાનું જાહેર કરવાનો હવે મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

મારો એ નિશ્ચય હવે મેફ જેવો અચળ છે; ઉપરથી પ્રભુ ઉતરી આવે કે સૂર્ય પશ્ચીમમાં ઊગે કે ધરતી સમાઈ જાય તોય એ નિશ્ચય ફરે તેમ નથી. હાલમાં મેં આખી દુનીઆના છાપાઓના જાહેર ખબરોના ભાવો મંગાવ્યા છે જેથી—જેના સસ્તા હોય તેમાં મગજ જોવાયાની જાહેર ખબર આપી શકાય”! હરમ્યાન—

“જોવાયું છે મગજ નંગ-૧ ઘંઊવણી દેખાવે. ગોળ ચહેરો, હિંદુ ધર્મ, કાળો કોટ ને ધોતીયું પહેરે છે. અડધી રાતે સીનેમા જોવાનું કહીને, ભાગી ગયેલ છે. પત્તો

લગાડનારને અડધો ભાગ ઇનામ, માલીક તેના વગર છાતી
કુટે છે, લખો, અક્ષલખાજ ખાનને”

આ પ્રમાણે ફર્ટ કલાસ બહોર ખબર ઘડી રાખી છે.
તે કયે દહાડે બહાર પડશે તે માટે આ ઠેકાણે બેતા
રહો ! ! ! આ સિવાય ખોવાયલું શોધી કાઢવાની કામની
પાસે નવી રીત હોય તે લેખકને લખવું !

પટેલ કમીશન !

જે દેશના પહેલા જાહેર પુરૂષ સ્વ. દાદાભાઈ હતા. જે દેશને ખાતર સ્વ. દાદાભાઈએ પોતાનું જીવન અર્પ્યું. તે દેશને કિનારે તે દેશને સ્વરાજ્ય આપવાના બહાણુ હેઠળ ' સાક્ષમન કમીશન ' ઉતર્યું છે. તે ' ઇંગ્લાંડમાં બનેલું ' છે ! દેશને સંખ્યાબંધ આગેવાનોની નામરજી છતાં અણગમતી ચીજો મુંબઈના ખારામાં સ્ટીમર રસ્તે દાખલ થઈ જાય તેનું કારણ શું હશે ? પણ અરે, દેશને જકાત નાંખવાનીયે સત્તા નથી !!!

આ એક બનાવ બન્યો છે. એ બનાવ વિષે રાજ્ય-
દારીઓ શું ધારે છે તે ધારાસભાઓમાં જણાય છે; વિદ્વાનો
શું ધારે છે તે છાપાંઓના લેખોમાં જણાય છે; વેપારીઓ
શું ધારે છે તે આધ-ખોશકીના ભાવો ચઢે છે કે ઉતરે
છે તે પરથી જણાશે ! પરંતુ, હાસ્ય-લેખકો શું ધારે
છે તે જાણવું જરૂરી થઈ પડશે ! દાખલા તરીકે હું શું
ધારું છું તે અહીં કહેવા રજા લઉં છું.

જર્મનીનું જોન ફેબરનું કારખાનું દ્યો કે અમેરીકાનું
એ. ડબલ્યુ. ફેબરનું કારખાનું; પરંતુ કોઈ પણ કારખાનામાં
હજી સુધી એવી જાતના રખખરને પેન્સીલ નથી બન્યા કે
જેથી ઇતિહાસમાંના બનાવોને બુંસીને ફરીવાર ઉંઘા
લખી શકાય !

ઇતિહાસ ઉંઘો છાપી શકાશે; ઉંઘો ભાંધી શકાશે;
ઉંઘો વાંચી શકાશે; પણ ઇતિહાસ ઉંઘો બનાવી શકાશે
ખરો ? હું ધારું છું કે ખોદાયજીનું કારખાનું પણ ઇતિહાસને
ઉંઘો બનાવી દેવા અશકત હશે ! માત્ર એકજ જણ તે
ઇતિહાસને ઉંઘો ચીતરી બતાવશે અને તે એક માત્ર રસુજી
લેખક ! ! ! એ બનાવપરથી મને પોતાને એટલું લાગી
આવ્યું મેં મગજમાં આખો ઇતિહાસ ઉંઘો કદપી લીધો
અને તેનું ચિત્ર નીચે રજૂ કર્યું છે.

ઈ. સ. ૧૬૭૫ માં “ ઈન્ડિયન કોમવેલ ” શિવાજીએ
હિંદના ઔરંગઝેબ પાસેથી રાજ પડાવી હિંદમાં પાર્લામેન્ટ
સ્થાપી. તેમાં પાછા નાટકોની માફક ઔરચેસ્ટ્રા અને પીટ
કલાસ હોય તેમ જ વર્ગ બનાવ્યા, (૧) દીવાને ખાસ

યાને હીંદી હાઉસ ઓફ લોર્ડસ અને (૨) દીવાને આમ યાને હીંદી હાઉસ ઓફ કોમન્સ.

એ વખતમાં સુરત ખંદરેથી આત્મારામ બુખણ નામનો એક હિંદી વાસ્કો-ડી-ગામા જેવો સાહસિક વાણીઓ બહાણમાં માલ ભરીને દરીઆપારના દેશો તરફ વેચવા નીકળી પડ્યો. તે દહાડે આફ્રીકાને સુરત વચ્ચે વેપાર ચાલતો. હાલ જ્યાં કેપટાઉન છે ત્યાં તેના બહાણને તોફાન નડવાથી બહાણ તણાઈ ને ઇંગ્લાંડમાં સાઉથેમટનના ખંદરે આવી પહોંચ્યું, તેણે ત્યાંના રાજાને હીંદી મરીમસાલાનું નજરાણું કીધું ને રાજાએ ખુશ થઈ તેને પોતાના દેશ સાથે વેપાર ખેડવાનો પરવાનો આપ્યો.

આત્મારામભાઈની આ ચળકતી ક્ષતેહ જોઈ મુંબઈ ઇલાકાના પારસી ને વાણીયા રાજદારીઓ તે તરફ લલચાયાં ને તેમણે “વેસ્ટ ઇંગ્લાંડ કંપની” શરૂ કરી. ઇંગ્લાંડ સાથે જળરજસ્ત વેપાર ખેડવા માંડ્યો. સાઉથેમટનમાં પોતાના વેપારને મવાલીઓથી રક્ષણ આપવા માટે તેમણે રાજાનો પરવાનો લઈ લશ્કર રાખવા માંડ્યું ને કોઠી કરી. આખા ઇંગ્લાંડમાં તે દિવસે ઓક્સફર્ડ-કેમ્બ્રીજ લંડન વગેરે માંડો-માંડે બોક્સીંગ કરતા હતા ! ત્યાં ચાહુદીઓના હુમલાથી અસહના વતનીઓ શુદ્ધ એંગ્લોસેક્ષનો ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારતા હતા તેમને આ વેપારી હીંદીઓએ ધીમે ધીમે મદદ કરવા માંડી તે બદલામાં લશ્કરી ખર્ચ લેવા માંડ્યો ! એક દિવસ સાઉથેમટનના રાજાની રાણીને પગે પાળેલા કુતરાએ બચકું ભર્યું અને તેને કોઈ પણ ડાકટર મટાડી નહિ શક્યું તેથી

હીંદી વેપારીઓ સાથે છોકરા લણાવવા ગયેલા દુર્ગાશંકર મહેતાજી જે વૈદું પણ કરતા હતા તેમણે આંખાહળદર ઘસીને ચોપડવાથી રાણી સાજા થયાં ને હીંદીઓને લાંડ-નમાં વપાર કરવાનો પરવાનો મળ્યો !

અહીં હીંદની હોમ ગવર્નમેંટમાં તે દરમિયાન મોટી મોટી ઉથલપાથલ થઈ ગઈ હતી. જુના (કિથોલીક) વૈષ્ણવ સંપ્રદાય સામે હીંદના માટીન લ્યુથર ફયાનંદ સરસ્વતીએ આર્યસમાજ નામનો પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ ફેલાવ્યો હતો. શિવાજી મહારાજની ત્રીજી પેઢીએ ઝાંસીની રાણી ગાદીએ આવેલાં, કારણ કે, લોકમતનું ધોરણ તે વખતે હિંદમાં દાખલ થઈ ગયેલું હોવાથી રાજા કેને નીમવા તે માટે ચુંટણી થતી અને તે વખતે ચુંટણીના પરિણામમાં ઝાંસીની રાણીને અને તાતીયા ટોપીને સરખા મત મળવાથી નાનાફડનવીસે પોતાનો કાસ્ટીંગ વોટ રાણીની તરફેણમાં આપી આખા હિંદના મહારાણી તરીકે તેમને સ્થાપ્યા હતા ! એ રાણીના રાજમાં “વેસ્ટ ઈંગ્લાંડ કંપની” બંધ કરવામાં આવી અને આખા ઈંગ્લાંડનું રાજ રાણીના છત્ર નીચે આવ્યું. આખા ઈંગ્લાંડમાં ચોર્કશાયર, રોશાયર, વગેરે દરેક પ્રાંતના નાના નાના ખડીઆ રાજ્યોને ખાલસા કરી તે વખતના ત્યાંના હીંદી ગવર્નર રણજીતસીંગે રાણીના રાજ્યમાં જોડી દીધા હતા !

તે વખતે માંચેસ્ટરમાં મલમલના તાકા મુઠીમાં સમાય એવું બીણું કાપડ બનતું, પરંતુ, હીંદુસ્તાનમાં ૩૩ ફરોડ રેંટીયા ફરતા હોવાથી તેના કાપડ માટે બજાર તૈયાર કરવા

હેતુપૂર્વક માંચેસ્ટરની કલાખાજ મશીનરીના પૈડા કાપી નાંખવામાં આવ્યા અને તે દિવસથી કરોડો રૂપિયાની ખાદી હીંદથી ઇંગ્લાંડ જવા લાગી ને ત્યાંનું ધન અહીં ઘસડાઈ આવવા લાગ્યું !

ઇંગ્લાંડમાં ધીમે ધીમે હીંદી ગવર્નમેંતે હથીયાર-ખંધીનો કાયદો દાખલ કર્યો અને કેાઇને પણ લડાયક ઓળરો રાખવાની મનાઇ કરવામાં આવી ! પરિણામે તે પ્રજા નિર્દોષ પીસ્તોલો ખંડુકો અને તોપો રાખતી થઇ અને તેમાં ગોળી ગોળા વાપરવાને બદલે રેંટીયા પર ના-પસંદ થએલી રૂની પુણીઓ વાપરવાનો હુકમ થયેલો, હીંદી ઘઉંવણી પ્રજાને એ ગોરી ચામડી જોતાંજ સુગ ચડતી અને તે પ્રજાના ઠેર ઠેર અપમાન થતા !

ઇંગ્લાંડના દેશની આ હુદ્દશા જોઇ હીંદના ૨૦૦ વર્ષના અમલ દરમ્યાન એક પણ અંગ્રેજને સરકારી નોકરી ન મળતી હોવાથી મહાત્મા લોઇડ જ્યોર્જે સ્વરાજની ચળવળ ઉપાડી ને અંગ્રેજ પ્રજાને અસહકાર-લડાઇનો સંદેશ આપ્યો. તે વખતે ઇંગ્લાંડમાં હીંદી વાઇસરાય તરીકે મહાત્મા ગાંધી હતા. તેમણે હીંદની વડી સરકારે ભલામણ કરી કે અંગ્રેજ પ્રજાને સ્વરાજનો ટુકડો નાંખ્યા વગર છુટકો નથી ! એટલે હીંદી પાર્લામેંટમાં વડા પ્રધાન મી. તીલકે ઠરાવ રજુ કરી ૧૯૧૭ ની સાલમાં ઇંગ્લાંડને બેવડા અમલના સુધારા આપ્યા ! અને સાથે જણાવ્યું કે સ્વરાજના માર્ગે બીજું પગલું દશ વરસ પછી ભરવામાં આવશે ! ૧૯૧૭ પહેલાં એશીયા ખંડમાં ઇરાન, અફગા-

નીસ્તાન સાથે હોંદને મોટી લડાઈ લડવી પડી હતી અને તેમાં હોંદના મિત્રરોજ્યો તરીકે ખર્મા, અરબસ્તાન, આફ્રીકા. ચીન, કોરીઆ, એશીયાઈ તુર્કસ્તાન વગેરે જોડાયા હતા તેમજ ઇંગ્લાંડ તરફથી પણ બહાદુર હાઇલેન્ડરોના લશ્કરો આવેલા જેમણે સારી મદદ કરી હતી, તો પણ ૧૯૧૫ માં હોંદ હારવાની અણીપર હતું તે વખતે જાપાન હોંદની મદદે દોડ્યું અને લડાઈ જીતાઈ, એ જાપાનને લડાઈમાં જોડવા માટે ઉંઠા લાણાવવાનું કામ તે વખતના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન એક વાણીઆ ગૃહસ્થ હતા તેમણે કરેલું ! લડાઈ દરમિયાન ઇંગ્લાંડે મદદ કરેલી એટલેજ મી. તીલકે “તીલક-ગાંધી” નામના સુધારા ૧૯૧૭ માં ઇંગ્લાંડને આપ્યા.

૧૯૨૭ માં પોતાનું વચન પાળવા હોંદી પાર્લામેન્ટમાં વડા પ્રધાન મી. જીનાએ મી. વીઠલભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે પાંચ સભ્યોનું તપાસ પંચ ઇંગ્લાંડ મોકલવા અને તે દેશ સ્વરાજ માટે હુવે કેટલો લાયક છે તેની તપાસ કરવા માટે નીમવાનો ઠરાવ રજુ કર્યો. તેમાં એક પણ અંગ્રેજને નીમવામાં આવ્યો નહોતો. આથી આગેવાન અંગ્રેજો ખળભળી

ઉઠ્યા અને આખા ઇંગ્લાંડમાં શોરખકોર શરૂ થયો. આમ છતાં તે દેશના મતને ઠોકરે મારી “ પટેલ કમીશન ” હોંદથી ઉપડી ઇંગ્લાંડ ગયું ને ત્યાં ખલીમથ ખંદરે ઉતર્યું. ત્યાંના હિન્દી વાર્ષસ્પરેય પંડીત ન્હેરુએ એ કમીશનને સરકારી આવકાર આપવા બધી તૈયારી કરી રાખી હતી, છતાં, ઇંગ્લાંડે કાળા વાવટા, હડતાલ વગેરે દેખાવો કરી “પટેલ પાછા વળો” ! એવા અવાજો દ્વારા પોતાની ના પસંદગી જાહેર કરી દીધી.

ઈંગ્લાંડે હવે હડતાલ પાડી હોવાથી અને પટેલ સાહેબે હજી ચુપકીદી તોડી નહિ હોવાથી હવે ઈંગ્લાંડનું નસીબ હિંદ કેવું ઘડશે તે ચોક્કસ નહિ હોવાથી આ ઇતિહાસ અહીં તમામ શુદ્ધ, સમાપ્ત યાને ઇતિશ્રી થાય છે.

આશા છે છોકરાઓને લખાવવા માટે હીંદની બધી નિશાળોમાં આ ઇતિહાસ મંજુર થવાને લાયકનો ગણાશે ?

બુદ્ધિ, માથાફાડ અને મગજદશા !

નાટકોમાં હા થઇ ગયા હોય છતાં પહેલો પડદો ચોણો કલાક સુધી જોયાં કરવો પડે છે, ને તે પરના ચિત્રમાં દમ તો કંઈ હોતો નથી. એથી આવે છે કંટાળો. ને પછી બગાસાં ! એના કરતાં એજ પડદા ઉપર નાટકનો પૂર્વ ઇતિહાસ ખથવા ટુંક સાર મોટા અક્ષરે ચિતર્યો હોય તો ? દરેક પ્રવેશમાં ઉપરથી નીચે પાટીયાં ઉતારી તેમાં “ આવતો શનિવારે ફલાણો ખેલ ” તેને બદલે પ્રવેશના સ્થળ, સમય વગેરે મોટા અક્ષરે જણાવ્યા હોય તો ? અલબત્ત નાટકની ચોપડીઓ ઓછી ખપશે પણ સાથે ખાલી ખુરશીઓ પણ ઓછી રહેશે ને ? જે નાટક કંપની આ કેમીયાનો લાભ લે તેણે કૃપા કરી એક ટીકીટ કોમ્પ્લીમેન્ટરી મોકલી આપવી ! જે એક ખુરસી વધારે ભરાઈ તે ખરી !

*

*

*

અનેક સામાયિકો લેખોના ભુખ્યા ડાંસ જેવા હોય છે. અનેક મોટાઓના 'લેખ મેળવવા મિશ્યા કાંફા મારે છે. એ મુશ્કેલી દુર કરવા એક મદત સલાહ આપું. એક લેખ ઘસડી કાઢી તેના લેખક તરીકે 'મ. ગાંધી' 'લોર્ડ રીડીંગ' 'કીંગ જ્યોર્જ' એમ છયોક નામ આપી દેવું છેક લેખની નીચે કુટનોટમાં આમ લખવું:-

[આ મહાપુરૂષ would-have-been લેખક છે. એટલે કે તેમણે આ લેખ લખ્યો તથી પરંતુ લખ્યો હોત તો ચોક્કસ આ પ્રમાણેજ લખત, તંત્રી] !

*

*

*

જે મોટર એક એકની પાછળ સરખી ગતિએ જતી હોય ને જે પાછલી મોટર આગઆગલી મોટર સાથે અથડાય તો શું થાય ?

આ એક કલ્પિત સવાલ નથી, પરંતુ તા. ૧૬-૨-૨૭ ને રોજ મુંબઈમાં એક પૂછાયેલો સવાલ છે. આ કોયડો છોડનારને ઈનામમાં એક અધોળ તાજી અક્કલ !

*

*

*

M. A. B A. B. L. B. S. G. M. D. વગેરે ડી-ગ્રીઓના ગુજરાતી અક્ષરો ગુજરાતી વિક્ષાનોએ ક્યારે ક્યારે કરવા છે તેના કોઈ વતરો ? Bachelor એટલે કું-વારો એ અર્થ શબ્દકોષમાં જોતાં “કા. કું” એટલે કાય-દામાં કુંવારો એ L L B. ને સ્થાને અને ‘B. com’ ને સ્થાને ‘બ્યા. કું’ એમ સાચું ભાષાંતર કરીને નામની પા-

છળ ચોંટાડવા માંડ્યું હોય તો ? એ રીતેજ શુજરાતી
જીવનમાથી અંથેજીની અસર આઈસ્તે કદમ નાખુદ
કરી જકાશે !

*

*

*

વર્તમાનપત્ર અથવા કોઈ પણ સામાયિક પત્ર એટલે
શું ? એની વ્યવસ્થા જાતજાતના માણસો પોતપોતાની રીતે
કરે છે. સજ્જન કહેશે: “વર્તમાનપત્ર એટલે ખબરપત્રી,
લોભીઓ, શુભચાહક, સાહિત્ય પ્રચારક, હસાવી રમાડનાર,
વિવાહ મંદિર, જાહેર સેવક, જાહેર શિક્ષક, ટીકાકાર વગેરે”
અને તેને છેક છાપરે ચઢાવી કહેશે: “Press is a Power
વીસમી સદીનો મશાલચી.” દુર્જન કહેશે: “ટપાલી, પગી,
દુખળો કાજી, લાટ, ચારણ. વહીવંચો, ખુશામતીઓ. લ-
ઉવો, નારદ, કજીયા કરાવનાર, પેટભરો, પંતુજી, નિંદાખોર,
પતંગીયું. ગાડું ખેંચનાર કુતરું. વિતંડાવાદ વધારનાર,
ઝેર ફેલાવનાર ” વગેરે વગેરે. કોઇ કહે છે કેટલાક
‘Newspaper’ (વર્તમાનપત્ર) છે. કેટલાક ‘Viewspaper’
(વિચારપત્ર) છે, કેટલાક ‘Amuse Paper’(વિનોદપત્ર)
છે; બાકીના માટેનું વિશેષણ હું આપું: “Abuse Paper”
વિતંડા-વાદ પત્ર બાકી બધા માનવા ! દુકામાં તેમને
જાહેર બનાવોનો રોજમેળ રાખનાર મહેતો કહીએ તો ?
પણ મને તો એક પત્ર એથી આગળ વધેલું જણાયું.

*

*

*

“રેતીમેં બંગલા બના દે કિશોરીલાલ” એ કાલી-
ગડાની કંઈક લીટીમાં એક શુભિકા પ્રિયતમ પાસે અશક્ય

માગણી કરી રહી હતી. એ પ્રિયતમને થાણા જીલ્લામાં આવેલા નારગોળ નામના ગામડાના દરિયા કિનારે તપાસ કરવાની સલાહ આપું છું. ત્યાં રેતીમાં બંગલા બંધાવેલા મેં સગી આંખે જોયા છે ! અલબત્ત 'ભાડે આપવાનું' છે' એવું પાટીયું ત્યાં જોવામાં આવ્યું નથી ! પ્રિયતમને કહાચ એકાદો મોટો ચેક ફાડવો પડશે !

*

*

*

એક ભાગ પૃથ્વી ને ત્રણ ભાગ પાણી એ પ્રમાણે દરીઓ જોતાં જણાયું ત્યારે મને તો એમજ લાગ્યું કે પૃથ્વી ઘડતાં પ્રભુ પાસે કાચો માલ (Materials) વધી પડ્યો તે તેણે ' પાણીમાં નાખ્યો ' ! માણસમાં એટલેજ એણું પાણી હશે ? !

*

*

*

માણસને મોટર તરીકે કલ્પીએ તો તેનો જોડો એ 'ટાયર' ગણાશે. પણ વખતે ટાયર ફાટે એ જોડાકે જેમ મોટર પાછળ એક ફાજલ ટાયર બાંધવામાં આવે છે તેમ માણસની પાછલી કમર પર બાંધેલો ત્રીજો જોડો કયાં ? ! સુરોપીઅનોમાં મોજાં બહુ ફાટતાં હોવાથી કરકસર માટે ત્રણ મોજાં ખરીદવાની હમણાં હમણાં ફેશન નીકળી છે એ શોધનો લાભ હવે જોડા ખરીદવામાં કેમ ન લેવાય ? મોજાં કરતાં જોડા રસ્તાની વધુ નિકટ હોવાથી બેહલાં ફાટે છે માટે ત્રીજો જોડો બગલમાં સાથે ફેરવવાની માણસને હવે વધારે જરૂર છે !

*

*

*

ઈશ્વર વિચિત્ર છે એણે માણસને હાથ, પગ. કાન, આંખ, નસ્કોરાં, પાંસળીઓના સમૂહ, આંગળાના સમૂહ. અંગુઠા, એ બધાં બળે નંગ આપ્યા ને માથું શું કામ એક આપ્યું હશે ? એક પણ અશક્ત થાય. ત્યારે spare part તરીકે બીજે પગ કામચલાઉ કામ આપે છે. જોઈ પ્રમાણે બીજા અંગે એક બીજાના spare parts છે. તો પછી માથું કોઈવાર હડતાલ પાડી બેસે ત્યારે ગળાના Attachable અને detachable કોલર જેવું માથું હોત તો રોજ રોજ એક પછી એક બીજું પ્રશ્નથી સાફસુફ કરીને ઘડ પર પહેરીને જવાત ને ? અલબત્ત એ રીતે ભૈરાંઓ પાસે બે જીભ થાત, એક શરીર પરની ને બીજી ખીંટી પરની તો કંઈક મુશ્કેલી થાત ! તો પછી એકલા પુરૂષને માટેજ એ સગવડ ઈશ્વરે રાખી હોત તો ? મારા ધારવા પ્રમાણે સ્ત્રીને માથાથી ઘરકામ કરવાનું નહિ હોવાથી તેમના માથા પુરૂષોને આપી દીધા હોત તો પુરૂષો વધારે સારી માથાફાઈ કરી શકત ને સ્ત્રીઓ તરફની માથાફાઈ એછી થાત ! તમારો મત ? (આપો તો માથામાંથી આપજો !)

*

*

*

બાળપોથીમાં કવિતા છે “ચાલો ઉઠોને;” મને એ કવિની અછેલ પર હસવું આવે છે. બાળકો પહેલે ચાલીને પછી ઉઠવા માંડે એનો શો અર્થ ? મારે મતે ‘ ઉઠો દોડોને’ એમ વધારે સારું લાગે છે. !

*

*

*

ગુજરાતી ભાષામાં ‘ખાલી’ શબ્દ “ફક્ત” ‘માત્ર’ ના અર્થમાં વપરાય છે. કોઈ વખત ‘નકામી’ એ અર્થમાં પણ વપરાય છે. પરંતુ કોઈ ભાષાભૂત્યા હોટલવાળાને ત્યાં જઈ “ખાલી ત્રણ કપ ચાહ ” એમ ઓર્ડર આપ્યો હોય તો શું થાય (તો ચાહ આવે, બીજું શું વળી ?)

* * *

મચ્છર ઉડાડવા લોકો લોખાન બાળીને ધુપ કરે છે. મને તો મુંબઈમાં ઉંઘ નામનો મચ્છર ઉડાડવા લોકો (પ્રાર્થમસના) ઘાસલેટ બાળતાં જણાયા ! જ્યારે પ્રાર્થમસ ‘ છુસ’ મારી જાય ત્યારે જે ધુમાડો નીકળે છે તે આબાદ ધુપ જેવો નથી શું ?

* * *

એક ‘પરિક્ષા’ એ નાના છોકરાની રમત જેવું લાગે છે અને પરિક્ષકો તદ્દન અભણ માણસોની માતા હોય તેવું લાગે છે ! જુઓને ભૂગોળની પરિક્ષા લેતાં એ લોકો “મુંબઈ ક્યાં આવ્યું” એવા અકકલ વગરના એક ગામડીઆ કે નાદાન બાળકની માફક તો સવાલો પુછે છે ! મુંબઈ ક્યાં આવ્યું એની જો એમને ખબર હોત તો તેઓ આવા સવાલો પૂછે ખરા ? વળી તેનો જવાબ પણ સમજાવીને લખવો પડે તો ! એવા અણસમજુ જેને મુંબઈ ક્યાં આવ્યું તેની પણ ખબર નથી એવાઓને શું જોઈને પરિક્ષકો નીમવામાં આવતા હશે ?

* * *

“અમારા ખાંપણ લાકડા અને મરણનો સામાન એટલો સરસ માલ છે કે તમે એકજ વાર વાપરવાથી એટલા બધા સંતોષ પામશો કે તરતજ બીજો ઓર્ડર મોકલી આપવાનું

તમને મન થશે !” આવી એક બહિરખખર જે છાપામાં આવે તો મને ખાત્રી છે કે તે વેપારીનો ધંધો આખાદ થઈ જશે !

* * *
રા. મસ્તફકીરે એકવાર એક ઘણો સરસ હાસ્યનો પ્રસંગ કહ્યો તેમણે વાર્તા કરતા કહ્યું કે:—

“એક ગરીબ લોળી પત્ની પતિને એક રૂપીઆનો હિસાબ લખાવતી હતી. ‘લખો એક પૈસાની કોથમરી એક પૈસાના દાતણ. એક પૈસાના મરચા ને.....ને....ચૌદ આના પરચુરણુ’ ” આ બાઈએ બાકીના સવા આનાનો હિસાબ નહિ આપેલો તે કયા ખાતે લખવા તે માટે પતિ માથું ખંજવાળતો હશે !

* * *
કોઈને માન આપવાની સલામાં સત્કાર સમિતિનો પ્રમુખ જ્યારે બોલતો હોય છે કે:

“અમે એમને બીજું તો શું આપી શકીએ ?

છેવટ આ કુલ નહિ ને કુલની પાંખડી....એ વખતે કુલની પાંખડીને બદલે તેમના હાથમાં ખરી રીતે કુલનો હાર હોય છે !

+ + +
એની કોશીપની કામત કેટલી ?

નં. ૧, મેં પરિક્ષા પાસ કરવા દિવસ ને રાત કોશીપ કરી ત્યારે હું નિષ્ફળ થયો ?

નં. ૨ ત્યારે પાસ કેવા રીતે થયા ?

નં. ૧ બીજે વર્ષે કોશીશ ન કરી એટલે !

*

*

*

બહાર ખખરોમાં લખાય છે “જોવું મફત છે.” પણ બહાર ખખર પોતેજ કયાં મફત જોવાય છે કે વાંચાય છે ? એક છાપાના ૧૬ પાના હોય તો તેમા ૮ પાના બહાર ખખરના જરૂર હોવાના. અને તેની કીંમત એક આનો હોય તો બહાર ખખર માટેજ અડધો આનો ખર્ચલો ન ગણાય જે રીતે છાપાવાળાઓ છાપામાં બહાર ખખરો ખડકે તે રીત જોતાં હવે વખત આવ્યો છે કે વાંચકોએ છાપાઓમાં બહાર ખખરો વાંચવાની, બહાર ખખરવાળાં છાપાં વાંચવાની ઘસીને ના પાડવી જોઈએ ! એટલે કે તેવા છાપાઓની સામે બંડ જગાવવું જોઈએ. પહેલો મોરચો એવી રીતે માંડવો કે “આ અંકના પાના ૫૦ કીંમત ૧૧૧ આનો” એવું જે છાપાં પર લખ્યું હોય તેમાંની બહાર ખખરના પાના ગણી જોવાને તે જો રૂપ થાય તો હિસાબે ૦૧૧૧ આનો ફરીઆને પકડાવવો. તે ત્રણ પૈસા લેવાની ના પાડે તો આપણે ૫૦ પાના લેવાની ના પાડવી !

*

*

*

આપઘાત મહાત્મ્ય.

કાયદાની પરિક્ષમાં એક વાર એક સવાલ પુછાયેલો કે:
“એવું કયું કાર્ય છે જે પોતે શુન્હો નથી. પરંતુ જે
કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો તે પ્રયત્ન શુન્હો છે અને સજાને
પાત્ર છે ?”

આ પરિક્ષામાં જેટલાં છોકરાં પાસ થયેલા તેમણે લખેલું “આપઘાત” ને બીજાઓએ તેનો જવાબ આપવાનો પ્રયત્નજ ન કર્યો તે ગુન્હો લેખાવાને લીધે તેમને ‘નપાસ’ ની સજા કરવામાં આવી ! આ પાછલા છોકરાંઓએ પરીક્ષકીય ‘આપઘાત’ કર્યો એમજ કહેવાય !

એકવાર વાઈસરૉય સાહેબે રાજ્યદારી બાબતમાં કોઈ એવું બહિરનામું જહાર પાડ્યું કે દેશબંધુ ઢાસના ‘ફિરવડ’ નામના પત્રમાં ‘વાઈસરૉયનો રાજ્યદારી આપઘાત’ એ મથાળા નીચે તેના પર ટીકા થઈ !

એક માણસ પોતાના પુત્ર માટે આવેલા માગાંને પાછું વાળે તો તે સામાજિક આપઘાત કહેવાશે.

એક ભાઈ પોતાની વહુની વકીલાત કરી બીજા ભાઈને જુદો કાઠે કે એક સાસુ એક વહુથી ન ધરાતાં પોતાના એકના એક પુત્ર માટે બીજી વહુ લાવે તો તે કૌટુંબિક આપઘાત ગણાશે.

છેલ્લે શારીરિક આપઘાત તો જગજાહેર છે અને તેને આશરે સેંકડો માણસોને જતાં આપણે જોઈએ છીએ, સાંભળીએ છીએ અને વાંચીએ છીએ. ખમીસમાં સોનાનાં બટન હોય, વહુ પાસે હજારેકનું સ્ત્રીધન હોય ને વેપારમાં ૩૦૦ ૪૦૦ની ખોટ જતાં તે માટે કોર્ટનું હુકમનામું થતાં તરત જ એક તોલો અપ્રીણ લાવી, ગટગટાવીને ગોદડું બોલીને સૂઈ જનારા ‘આબરૂદાર’ વેપારીઓ બને છે ! બાપાએ બીટી પીવા માટે ઠપકો આપ્યો હોય તો નદીમાં પડતું મુકનારા સપુતો જન્મે છે ! પતિએ ગૃહ કાર્યમાં બેઠરકારી

માટે કે બન્યાંને ચોટીઓ ભરવા માટે જરા તમાચો માર્યો હોય તો ઘાસ્લેટ છાંટીને શરીર સ્વળગાવી મૂકનારી પત્નીઓ નીકળી પડે છે ! પરિક્ષામાં નપાસ થયા કે એક નોકરી ચાલી ગઈ તો ગળે દોરડું બાંધીને કે ટ્રેનના પાટા પર સૂઈ જઈને ‘અરે, જીવ અંહીથી નીકળે છે કે નહિ’ એવો આગ્રહ કરનારા જીવાનીઆઓ પણ આ જગતમાં આપઘાતની રાહ જોતાં જીવતા જણાય છે ! છેવટ કોઈ પુરૂષ સાથે કે કોઈ સ્ત્રી સાથે લગન કોઈ છોકરી છોકરાથી ન બન્યું કે તરતજ પલંગ નીચેની કટાયલી પીસ્તોલ કાઢી કાચમાં જોઈને કપાળ તરફ તાકનાર ગોરા ગ્રેમીઓ પણ યુરોપમાં ઓછા નથી !

દુનીઆ ભલે ને આ કાર્યને છોડરવાદી કહે, કાયદો ભલે ને તેના પ્રયત્નને ગેરકાયદેસર ગણે, પરંતુ આટલા બધા માણસો એ આપઘાતનો લાભ લેતા હોવાથી મને તો લાગે છે કે કંઈ બધા મૂર્ખા નહિ હોય; પરંતુ આપઘાતમાં જરૂર કંઈ ને કંઈ મહાત્મ્ય હોવું જોઈએ ! આપઘાતમાં એવો તે શું લાડવો દાટયો હોય છે કે આટલા બધા તે ખાવા માટે આટલી બધી પડાપડી કરતા હશે ? એ વિષે તપાસ કરતાં મને કંઈક જાણવા જેવું જણાયું,

સૌથી પહેલાં તો જેટલા માણસો આપઘાત કરે છે તે બધા ઉતાવળીયા હોવાથી મને તો તેમના મગજમાં જ ક્યાંક ખામી લાગે છે ! કોઈક દુઃખને લીધે તેમની નાજીક લાગણી ભલેને ચીભડાં માફક છુંદાઈ ગઈ હોય, તેમણે મગજ વાપરીને ખુદાર નીકળવા માટે ઘોડે ચડેલા

જીવ પર જરા સંયમ રાખી આવા ગંભીર કામ તદ્દન ધીરજથી પતાવવાં જોઈએ ! આપઘાત કરવામાં એક પ્રેમી માણસે કેટલી બધી ધીરજ રાખેલી તે દાખલો લેવા લાયક છે.

તે માણસે પોતાની ખૂબ જાડી માથુક પાસે ઘુંટણે પડીને કહ્યું કે:-

“હાલી ! મને પરણવા હા પાડ, નહિ તો હું મરી જઈશ” તે બેરીએ ના પાડી.

આશક ઘુંટણેથી ઉઠી ગયો ને જાડી માથુક હસતી રહી. ૭૫ વર્ષ પછી તે માણસ મરી ગયો !

આ વાર્તા બતાવે છે કે તે માણસે અલબત્ત મરી બતાવ્યું, પણ તેમાં તેણે જરા પણ ઉતાવળ ન કરતાં, ૭૫ વર્ષ સુધી મરવાનો અખતરો લાંબાવ્યો તે ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે ! હું પણ એજ કહેવા માગું છું કે આપઘાત એવો કરવો જોઈએ, કે જેનો પ્રયોગ જોછામાં જોછા ૩૫-૪૦ વર્ષ સુધી અને વધુમાં વધુ ૧૦૦-૧૨૫ વર્ષ સુધી લાંબાવો જોઈએ ! આવા ધીરજથી કરેલા આપઘાતમાં એક મોટામાં મોટો ફાયદો એ છે કે ફાયદો તેને સબ કરી શકતો નથી ! પેલો ઉતાવળો આપઘાત કહેવાય; આ ધીમા આપઘાતમાં બીજો એક મોટો ફાયદો છે તે તો ખાસ વિચારવા જેવો છે.

પેલા ઉતાવળો આપઘાતમા મરી જવા માટે અનેક સાધનો લાવવાં પડે છે, અથવા શોધવા જરૂં પડે છે. જેમકે કેટલાકો અગ્નિ પીએ છે; કેટલાકો ઝેરી એસીડો લાવે છે;

કેટલાકો દેશી ઝેરો જેવાં કે સોમલ, વછનાગ, ઝેરકોચલા વગેરે વાપરે છે; કેટલાકો ગળે સાપ વીંટાળવાને બદલે સડેલું દારુડું કે ફાટેલું ઘોતીયું વીંટાળી ટુંપો ખાય છે; કેટલાકો શાક સમારવાનો ચપ્પુ પેટમાં હુલાવી દે છે; કેટલાકો દરીઓ, નદી કે તળાવમાં, તરતાં ન આવડતું હોય તોજ પડતું મેલે છે; કેટલાકો રેલગાડી કે મોટરગાડી કે ટ્રામગાડી આવતી હોય ત્યારે તેમાં બેસીને બે ઘડી મોજ કરવાને બદલે તેના માર્ગમાં બૂસ્કો મારે છે; કેટલાકો પીસ્તોલથી ફટાકડા ફેડવાને બદલે પોતાનું લમણું, છાતી કે પેટ વીંધે છે. કેટલાકો ઘાસ્લેટનો શીસો શરીરપર ઉંધો વાળી તેના પર દીવાસળી ચાંપે છે. વિગેરે.

આપઘાત કરવા માટે ઉપરનાં સાધનો વપરાય છે. કેટલાક જીના જમાનાનાં છે અને કેટલાકોમાં વિજ્ઞાને માથું મારી નવી શોધો કરી આપી છે, પણ આપઘાત કરવાનાં એ બધાં સાધનોમાં આપણે જોયું તેમ કંઈને કંઈ ખરચ અથવા તકલીફ રહેલી છે. હીરો ચુસીને આપઘાત કરવામાં આવે છે. એ પ્રયોગમાં ‘હીરા’ લાવવા જેટલા પૈસાજ હોય તો હું ધાડું છું કે આપઘાત કરવાની જરૂરજ ન પડે! રૂપીઆનું અશીષુ લાવીને પીવું તેના કરતાં તે રૂપીઆથી ‘ઝેરી પ્યાલી’નો ખેલ સેકંડ ક્લાસમાં બેસીને જોયો હોય તો રૂપીઓ વધારે સારી રીતે વાપર્યો કહેવાય. દાઢી બોડવા માટે અસ્ત્રો ખરીદતી વેળા સેફ્ટી રેઝરજ લીધો હોત તો પેલું ગળું કદી ન કપાત ! તેને બદલે ચપ્પુ જેવો અસ્ત્રો લેવાથી અને તે વડે આપઘાત કરવાથી એક રૂપીઓ પાણી-

માં જાય છે એ દેખીતી ખોટ છે ! જ્યારે રેલગાડી કે જ-
ળાશયો શોધવામાં ટાંગા તોડતાં જવું પડે એ તકલીફ તો
જેણે આપઘાત કર્યો હોય તેજ જાણે ! વળી તેમાં આખું
શરીર શુભ થઈ જવાનો દેખીતો સંભવ, એટલે મરનારે
'ફેલાણા દુખથી આપઘાત કર્યો છે' એવી જે જગતમાં જાહેર
ખબર કરવાની મુખ્ય જરૂર હોય છે તેતો ફેલાઈ શકતી
નથી. ફેલાય છતાં કોઈ માની શકતું નથી આ પ્રમાણે ઉતા-
વળાં આપઘાત કરવામાં અનેક સંકટો. કેટલું ખોટું ખર્ચ અને
તકલીફો હોય છે, પરંતુ ધીમાં આપઘાતમાં મુખ્ય ફાયદો
એ છે કે તેમાં એક પાઇનો પણ ખર્ચ નહીં એક રેતીના
કણ જેટલી પણ તકલીફ નહિ. બસ કુદરતને પો-
તાને મારી નાંખવા માટે એક ઠાગળ લખી મોકલીને ૨૫
૫૦ વર્ષ રાહ જોવાથી તેનો સીપાઈ પોતાની મેળે આવીને
જીવ કાઢી જાય છે ! આ પ્રમાણે કુદરત રૂપી જલ્લાહ પાસે
જેહાદ કરીને ધીમે રહીને મરવાથી તેમજ મ્યુનીસીપાલિ-
ટીને મ્હોતનો ટેકો આપતા જવાથી 'સૌ સાફ' જેનું છેવટ
સાફ' આવીને ઉભું રહે છે !

એ પ્રમાણે કુદરતને ખબર મોકલવાની ઇચ્છા ન
હોય તો ધીમે રહીને મરવાનો એક બીજો માર્ગ છે. તે એ
કે જ્યારે પણ જીવંતમાં એવા સંજોગો આવે, જે વખતે
આપણને આપઘાત કરવાની ઇચ્છા ૧૦૦ ડીગ્રીથી વધી જાય
ત્યારે આવાં સાધનો દ્વારા ધાર્યું કરવું:-

૧) આહના કપ પીવાની ટેવ ઘટાડવી, જેથી દહાડે
દહાડે શરીર આહ વગર તરફડીમાં મારી મારીને મ-
રવા પડે !

૨) હંધ ઘટાડવી પરિણામ ઉપર પ્રમાણે.

૩) ઉઘોગી થવું, જેથી વધુ મહેનતને લીધે શરીરના હાલ ઉપર પ્રમાણે.

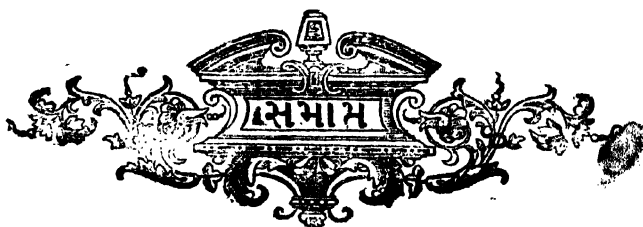
૪) જ્ઞાન વધારવું, જેથી કરી અતિજ્ઞાનનો અપચો થાય ને અપચાને લીધે તખીયત ખગડે ને પછી ધાર્યું થાય.

૫) સત્ય બોલવું, જેથી કરી અસત્ય ખીબામ ઉઠીને આપણા પ્રાણુ લેવા તૈયાર થાય.

૬) જગત પર માયામમતા વધારે રાખવી, જેથી કરી માયામમતાનો સ્ટોક જલ્દી ખલાસ થાય ને તે સાથેજ જીવ પણ ચાલતો ધાય.

૭) દેશસેવા, સમાજસેવા અને સાહિત્ય સેવામાં ભાગ લેવો, જેથી કરી સેવાની વેદિ આપણે કોઈક દિવસ ભોગ લઈ શકે.

મારે મતે આપઘાત કરવાના આ નવા સાત સાધનો સૌથી શ્રેષ્ઠ છે અને જગત બે તેનો લાભ છુટથી લે તો એક વખત એવો આવશે કે કાયદામાં આવાં સાધનો દ્વારા આપઘાત કરવા માટે સજા નહિ, પણ ‘પહેલું ઇનામ રૂ. ૧ લાખ. બીજું ઇનામ રૂ. ૩ લાખ ને પછી કુલ એક હજાર ઇનામો દરેક રૂપીઆ પાંચ લાખનાં’ એ પ્રમાણે ઇનામો અપાશે!

[ખાલ શિક્ષણ મંદિરનાં]

—પુસ્તકો—

હંસરાણી—સચિત્ર પુસ્તક ૧ ભુ.

ખાલજીવન માસીકના તંત્રીએ લખેલી એક અપ્સરા સૃષ્ટિની દિલ્લ ખહેલાવનારી આખી વાર્તા સુંદર ત્રણ ચિત્રો મળજીત પુકું કિં. ૦-૮-૦

ખાલ હાસ્ય—સચિત્ર પુસ્તક ૨ ભુ.

ખાલ પ્રજા માટે તદ્દન નવિન જાતનું પહેલ વહેણું પુસ્તક—નિર્મળ હાસ્ય રસની, મોહકવાર્તાઓ, અગ્યાઓને બે ઘડી આનંદો અને હસમુખા બનાવે છે.

સુંદર આઠ ચિત્રો, મળજીત પુકું કિં. ૦-૮-૦

દેશદેશની દંતકથાઓ—સચિત્ર, પુસ્તક ૩ ભુ.

આફ્રીકા, ગ્રીસ, દ્રોય, ચીન, જાપાન, ઇંગ્લાંડ, હીંદ, ધરાન, વિગેરે દેશોની જગત ભરમાં લોકપ્રિય થઈ પડેલી, બે ઘડી જ્ઞાન સાથે ગમત આપનારી સુંદર વાર્તાઓ, મનમોહક આઠ ચિત્રો, જાડા કાગળ, સ્વચ્છ છપાઈ અને મળજીત પુકું—કિં. માત્ર ૦-૮-૦

ખાળ સાહિત્યના “કોઈ પણ” પુસ્તકો માટે લખો:—

ધી જનરલ બુક ડીપો,

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૨.

[બાલ શિક્ષણ મંદિરનાં]

—પુસ્તકો—

પ્રધાન પુત્રીના પરાક્રમો—સચિત્ર પુ. ૪ થું

એક શુરવીર રમણીના અજબ સાહસકર્મો દાખવતી, બાળકાના મનરંજન કરનારી, મોહક વાર્તાઓનું આખું પુસ્તક વાંચીને ઘડીભર જુદી દુનીયામાં પર્યટન કરતાં હોયએ એવું દેખાય છે.

ઉંચા કાગળો, જાડુ પુકું, સુંદર ચાર ચિત્રો કિંમત માત્ર ૦-૮-૦

અરબસ્તાની આનંદરજની—સચિત્ર

પુસ્તક ૫ મું. ભાગ ૧

આખી દુનીયામાં સૌથી વધારે જાણીતી થયેલી અને સર્વે દેશના માણસોએ એકી અવાજે વખાણેલી--“અરેબીયન નાઈટ્સ” ની વાર્તાઓની બાલ ભોગ્ય આવૃત્તિ આપણી ભાષામાં હજી જહાર પડી ન હતી, એ ખોટ પુરી કરવા ગુજરાતી બાલ સાહિત્યના વાર્તા વિભાગમાં માનભર્યું સ્થાન લે એવી એની બાલોપયોગી આવૃત્તિ ઉપરના નામથી તૈયાર કરી છે. આખને ઉડી વળગે એવા મોહક ચિત્રોથી આ પુસ્તકને શણગાર્યું છે.

ઉંચા જાડા કાગળ, હાફ બાઉન્ડ પુકું છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧]

અરબસ્તાની આનંદરજની—સચિત્ર પુ. ૬ થું

(ભાગ ૨ જે)

કિંમત માત્ર રૂ. ૧—૦—૦

બંને ભાગો સાથે ખરીદનારને બંનેના રૂ. ૧—૧૨-૦ પો. જુદું

નવી મીઠાઈ

૯ નવી વાતો

વિવિધ રૂચીની ૯ સુંદર વાર્તાઓ રા. ખંધડીઆની મીઠી મધ જેવી કલમે લખાયેલી, જેમાંની પહેલી વાર્તા “રસોડામાં—રણુસંગ્રામ” મુંબઈની રેડીઓ કંપનીમાં તા. ૨—૬—૨૮ના રોજ ભજવાઈ ચુકી છે.

આખા ગુજરાતના વિદ્વાન વર્ગે એકી અવાજે વખાણી છે.
પાકું સોનેરી પુઠું રેપર સાથે કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

અમારે ત્યાંથી દરેક જાતના નિશાળોમાં ચાલતા
અંગ્રેજી—ગુજરાતી પુસ્તકો—તેમજ દરેક
જાતના બાળસાહિત્યના પુસ્તકો, સીવાઈ
વૈદક, વિજ્ઞાન, જ્યોતિષી, અને નવલ-
કથાઓના દરેક જાતના પુસ્તકો
વ્યાજબી ભાવે મળે છે.

કેટલોગ મગાવો—

ધ્રી જનરલ બુક ડીપો

બુકસેલર અને પબ્લીશર.

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કેશવબાગ મુંબઈ. ૨

આપની લાયઝેરી શોભાવે તેવાં

હાસ્ય રસના પુસ્તકો.

દેવોને ખુલા પત્રો	કિંમત ૧—૪—૦
અરેબીયન નાઇટ્સ	,, ૭—૦—૦
ખુદીનું બળર	,, ૧—૧૨—૦
મસ્ત ફકીરની મસ્તી	,, ૨—૦—૦
હાસ્ય મંદીર	,, ૨—૦—૦
આનંદ લહેરી	,, ૨—૮—૦
બાલ હાસ્ય	,, ૦—૬—૦
અરબસ્તાની આનંદરજની	,, ૧—૦—૦
હાસ્ય વિહાર	,, ૧—૮—૦
બિરબલનો હાસ્ય ભંડાર	,, ૨—૮—૦
હાસ્ય તરંગ	,, ૨—૯—૦
બિરબલ વિનોદ	,, ૩—૦—૦
ઓલીઆ બેશીનો અખાડો	,, ૨—૮—૦
અકબર બિરબલનો વિનોદી વાર્તાસંગ્રહ	,, ૧—૧૨—૦

દરેક જાતના હાસ્ય રસીક પુસ્તકો માટે

ધી જનરલ બુક ડીપો

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. ૨

સ્રીઉપયોગી પુસ્તકો

સાદી શીખામણુ ભાગ ૧	કિંમત ૧—૦—૦
,, ,, ભાગ ૨-૩-૪-૫ દરેકના	,, ૨—૦—૦
બાર સુંદર વાર્તાઓ	,, ૧—૪—૦
૯ નવી વાતો	,, ૧—૮—૦
વિરની વાતો ભાગ ૧-૨-૩ દરેકના	,, ૨—૮—૦
પ્રભાતના રંગ	,, ૨—૪—૦
મહિલા મહોદય ભાગ ૧-૨ દરેકના	,, ૨—૦—૦
હંસ રાણી	,, ૦—૮—૦
ગૃહ દાહ	,, ૨—૮—૦
મહીલાની મહાકથાઓ	,, ૩—૮—૦

કાવ્ય સંગ્રહ

રાસ કુંજ	,, ૧—૪—૦
હૃદયની રસધાર	,, ૧—૪—૦
કલોલીની	,, ૦—૧૨—૦
ચુંદડી	,, ૦—૧૦—૦

દરેક જાતના સ્રીઉપયોગી પુસ્તકો માટે

ધી જનરલ બુક ડીપા મુંબઈ. ૨

તમારા બાલુડાઓ માટે

બાળ સાહિત્ય

તારા મંડળ	કિંમત	૦—૬—૦
બિરબલનો બંધુ	,,	૦—૮—૦
સુંદર વાતો ગીબુલાઈ કૃત	,,	૦—૬—૦
ભેરૂ	,,	૦—૮—૦
શકુંતલા	,,	૦—૫—૦
પડધા	,,	૦—૫—૦
આનંદ કુંજ	,,	૦—૮—૦
આનંદ ધારા ભાગ ૧-૨-૩-૪	,,	૧-૧૩—૦
બાળ પંચતંત્ર	,,	૦—૪—૦
બાળ ભાગવત	,,	૦—૧૦—૦
બાળ મિત્રની વાતો	,,	૦—૮—૦
સીંદબાદ શેઠ	,,	૦—૭—૦
દેવક્યાઓ	,,	૦—૬—૦
બાળકોનો આનંદ ભા. ૧—૨ દરેકના	,,	૦—૧૦—૦
મુરખરાજ	,,	૦—૮—૦
મોતીના દાણાં	,,	૦—૫—૦

દરેક જાતના બાળ સાહિત્યના પુસ્તકો માટે.

લખો:—

ધી જનરલ બુક ડીપો, પબલીશર્સ

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. ૨

ગુજરાતી સાહિત્યના હાસ્ય રસીક

પુસ્તકોમાં

સારાએ વિદ્વાન વર્ગે વખાણેલું

રકતાને હસાવતું

- ૧—જેની પહેલી આવૃત્તી ત્રણ માસમાં ખસાસ થઇ ગઇ છે.
- ૨—જેને ગુજરાતના આમ વર્ગે એકી અવાજે વધાવ્યું છે.
- ૩—ગુજરાતના હાસ્ય-રસ સાહિત્યમાં પહેલા નંબરમાંનું જે એક છે.
- ૪—જેમાના લેખોના ઉતારા થયા છે.....

તે-

“ બુદ્ધિનું બજાર ” ૦૦૦૦૦૦૦

ફરીવાર નવા સ્વરૂપમાં

આપની પાસે હાજર થવા

રજા લે છે.

ઉંચા સારા કાગળો, સુંદર ચિત્રો, ઉપરાંત આ આવૃત્તીનું પુરું સચિત્ર અને મજાનું બનાવ્યું છે.

ચાર ચિત્રો પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૭૫ ઉપરાંત મૂલ્ય માત્ર ૧—૧૨—૦

ધી જનરલ બુક ડીપો

પ્રી-સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. ૨

હાસ્ય રસના ઈજરદાર

શ્રી અંધડીઆનું

૧૯૨૮ નું છેલ્લું મોડલ

ખહાર પડી ચુક્યું છે

“ હાસ્ય વિહાર ”

આ પુસ્તકમાં તમે હાલના કંઈક અવનવા બનાવો હાસ્ય સ્વરૂપે જુદાજ લીખાસમાં જોઈ શકશો, એક એકથી ચઢીયાતી હાસ્ય રસીક વાર્તાઓ તમારા મગજને બે ધડી આનંદી બનાવે છે.

મજબુત જડા કાગળો, સુંદર છપાઈ ઉપરાંત ચિત્રો પણ રંગીન બનાવવામાં આવ્યા છે. કિંમત માત્ર રૂ. ૧—૮—૦

નવા ખહાર પડેલા પુસ્તકો.

તાતી તલવાર સચિત્ર	કિંમત રૂ. ૧—૪—૦
આદર્શ રામાયણ ,,	,, ,, ૨—૦—૦
૮૦ દિવસમાં દુનીયાની મુસાફરી	,, ,, ૨—૦—૦
કરમની કહાણી યાને નશીબના નખરાં	,, ,, ૪—૦—૦
પૈસા કે પ્યાર	,, ,, ૨—૦—૦
લંડન રાજ રસ્ય ભાગ ૧ થી ૧૨ દરેક ભાગના	,, ,, ૦—૧૪—૦

અપ દુ ડેટ નવલકથાઓ માટે તમારું માનીતું

ધી જનરલ બુક ડીપો

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ. ૨

સમીક્ષક

સચિત્ર, આવૃત્તિ બીજી.

